ОПШТА ИСТОРИЈА

ЗА

ВИШЕ РАЗРЕДЕ СРЕДЊИХ ШКОЛА

Д. Димитријевић

ОД

СТ. ЛОВЧЕВИЋА

КЊИГА ПРВА

I. ИСТОЧНИ НАРОДИ, II. ГРЦИ

D
16
.25
L68
1894
knj.1
c.1
ROBA

У БЕОГРАДУ
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1894

Цена 3,50 дин.

LIBRARY
FEB
5
1991
UNIVERSITY OF TORONTO

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА)“

ПРЕДГОВОР

Ради оних, којима ће се можда учинити да је у овај уџбеник унесено више грађе, него што је то било потребно за књигу, школи намењену, нека ми буде допуштено рећи само неколико речи Потреба јаче историске наставе по средњим школама огледа се у самом положају, који општа историја има у гимназијама напреднијих народа: у већем броју школских година кроз које траје настава тога предмета (као на прилику у француским школама) или у двоструком курсу њеном: један у нижим, други у вишим разредима (као што је случај у немачким и аустриским гимназијама). Ову потребу јаче историске наставе у нас, утврдио је наставни план од 1888. год. повећањем броја година и часова, намењених општој историји у нашим гимназијама. Израз и природна последица тога је већа количина историске грађе у овој књизи, која је и израђена по томе плану. И нека се сада још узме на ум да опште историје нема у нашим нижим гимназиским разредима, и да је наша књижевност сиромашна делима

историске лектире, па ће бити разумљиво зашто сам налазио за потребно да у ову књигу унесем колико је било могућно више материјала.

Ну ова и оволика историска грађа неће, уверен сам, нимало сметати саморадњи наставниковој у школи. Напротив, ја сам баш желео да је разним начинима помогнем, да је изазовем, да наставника, тако да кажем, пред књигу пред ученике истакнем. Знаци питања у тексту, поједине речи и реченице у загради, кратке изреке под наводницама, упућивања на раније параграфе — све то има за задатак да наставника подстакне на ново излагање, да га нагна да допуни, да објасни, да упореди, да развије оно што је тамо само наглашено. Многе би ствари у књизи остале ученику мрачне и неразумљиве, ако се наставник не би потрудио да их расветли. Да наведем само један пример из првих лекција. Реченица на стр. 31.: „Прича о Рамзиниту (Херодот) је леп пример мисирске приповедачке књижевности,“ била би за ученика празна и непотребна фраза, ако је наставник не би оживео (а с њом и читав свој час предавања) кратким поменом оне познате Херодотове приче о Рамзиниту, која се, једном пропричана или прочитана, не да лако заборавити. Ове, тако да их назовем, испаде наставнику је у толико лакше чинити, што му за један велики део лекција, нарочито мање важних, подређених, неће ни бити

потребно предавати, т. ј. објашњавати их; за њих ће бити довољно на часу их пажљиво прочитати и пропитати. Ово нарочито вреди за ситнији текст, у коме су или ствари за ученичку лектиру, те према томе лакше и не потребују тумачења, или такве, које ће наставник прелазити само онда, ако за њих има довољно времена. Оне су ту да допуне, да одрже везу међу појединим партијама, али су свакојако подређене и долазе на друго место.

Најзад, што се тиче изговора туђих речи, нарочито грчких, да кажем, како су се ту, нема сумње, поткрале неке погрешке, поред све жеље да и у томе поступим по неким правилима и системи. У осталом, и у овоме, као и у целоме послу, сваку разложну напомену и исправку радо ћу прихватити.

25. августа 1894. год.
у Београду

Ст. Ловчевић

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ

УВОД

СТРАНА

Општи појмови 1

§ 1. Задатак опште историје. — § 2. Историски извори. — § 3. Значај географије и хронологије по историју. — § 4. Преисториско и историско доба.

Преисториско доба 4

§ 5. Периоде преисториског доба.

Историско доба 7

§ 6. Његова деоба.

СТАРИ ВЕК 9

§ 7. Земљописни преглед Старога Света. — § 8. Народи у Старој Историји.

I. ИСТОЧНИ НАРОДИ

1. Мисирци

Земља и народ 11

§ 9. Земљиште. — § 10. Народ. — § 11. Топографија.

Историја 13

§ 12. Најстарије доба и деоба историје. — § 13. Мена и прве три династије. — § 14. IV династија. — § 15. VI династија и друга половина мемфиске периоде. — § 16. XII династија. — § 17. Хикси. — § 18. Ослобођење. — § 19. Мисирска освајања; XVIII и XIX дин. — § 20. Споменици овога времена. — § 21. Почеци опадања. — § 22. Туђина-

СТРАНА

чка владавина. — § 23. Последњи дани слободног Мисира. — § 24. Пропаст мисирске државе.

Култура 27

§ 25. Устав. — § 26. Вера. — § 27. Књижевност и науке. — § 28. Уметност. — § 29. Привреда

2. Асирци и Вавилонци

Земља и народ 39

§ 30. Земљиште. — § 31. Халдеја и Асирија. — § 32. Народ. — § 33. Топографија.

Историја 41

§ 34. Елам и Стара Вавилонија. — § 35. Сеоба семитских народа. — § 36. Стара асирска држава. — § 37. Нова асирска држава. — § 38. Саргоновићи. — § 39. Пропаст Асирије. — § 40. Ослобођење Вавилоније. — § 41. Пропаст Вавилоније.

Култура 49

§ 42. Устав. — § 43. Вера. — § 44. Књижевност и науке. — § 45. Уметности. — § 46. Привреда.

3. Феничани 61

§ 47. Сирија. — § 48. Народ.

Земља и народ 62

§ 49. Феникија. — § 50. Феничани. — § 51. Градови.

Историја 63

§ 52. Политичко уређење. — § 53. Значај феничанскога народа. — § 54. Узроци колонисању. — § 55. Колоније. — § 56. Односи митропола и колонија. — § 57. Картагина.

Култура 69

§ 58. Устав. — § 59. Вера. — § 60. Привреда. § 61. Азбука и књижевност. — § 62. Уметности.

4. Јевреји 74

§ 63. Палестина

Историја 75

§ 64. Патријарси. — § 65. Освајање Палестине. — § 66. Судије. — § 67. Цареви. — § 68. Ровоам и деоба царства. — 69 §. Узроци деобе. — § 70. Стање државе израиљске. — § 71. Вера у Изра-

СТРАНА

иљу. — § 72. Пропаст Израиља. — § 73. Унутрашње стање државе јудејске. — § 74. Спољашњи односи и пропаст.

Култура 85

§ 75. Вера. — § 76. Свештенство и пророци. — § 77. Устав. — § 78. Књижевност. — § 79. Уметност.

5. Међани и Персијанци

Земља и народ 93

§ 80. Иран. — § 81. Иранци.

Историја 95

а. Међани

§ 82. Најстарије доба. — § 83. Кијаксар. — § 84. Малоазиски народи.

б. Персијанци.

§ 85. Кир. — § 86. Камбиз. — § 87. Лажни Смерд. § 88. Дарије.

Култура 104

§ 89. Вера. — § 90. Устав. — § 91. Азбука и књижевност. — § 92. Уметности.

6. Индијанци

Земља и народ 113

§ 93. Индија. — § 94. Народ.

Историја 115

§ 95. Аријанци у Пенџабу. — § 96. Борбе за Гангино поречје. — § 97. Стварање каста.

Култура 119

§ 98. Вера. — § 99. Језик и књижевност. — § 100. Уметности.

II. ГРЦИ

Земља и народ 132

§ 101. Положај и разпта разграна Грчке. § 102. Висинска разграна. — § 103. Острва. — §. 104. Реке и језера. — § 105. Клима и производи. — § 106. Топографија. — § 107. Народ.

СТРАНА

I. Предисториско време
(?. — 1000 пре Хр.)

1. Пелашко доба (?. — 1300) 139
§ 108. Пелазги. — § 109. Утицај источних народа. — § 110. Феничански утицај на грчку веру.

2. Витешко доба (1300—1000)
§ 111. Витези. — § 112. Последња сеоба грчких племена.—§ 113. Ахајци према Дорцима. — § 114. Насељавање егејских острва и М. Азије.

3. Култура овог времена 149
§ 115. Устав. — § 116. Живот и обичаји. — § 117. Амфиктиније. — § 118. Вера. — § 119. Уметности.

II. Старо историско време
(1000—500 пре Хр.)

1. Племена 162
§ 120. — Грчка племена историскога времена.

2. Спарта 164
§ 121. Лаконија. — § 122. Дорци у Лаконији. — § 123. Ликургов устав. — § 124. Државне власти. § 125. Спартанско васпитање.

3. Месенски ратови 174
§ 126. Месењани. — § 127. Спарта око 600 год.

4. Владавински облици овог времена . 178
§ 128. Уништење старих монархија. — § 129 Владавина еупатрида. — § 130. Почеци демократије. — § 131. Тимократија и тиранија. — § 132. Тирани. — § 133. Пелопонески савез. — § 134. Спартанска превласт у савезу.

5. Насеобине 185
§ 135. Колонисање. — § 136 Узроци колонисању. § 137. Односи колонија на митрополама. — § 138. Време и правац колонисања. — § 139. Колоније.

6. Уједиљачке установе 189
§ 140. Политичка раскомаданост. — § 141. Делфиско пророчиште. — § 142. Народне светковине.

СТРАНА

7. Атина 195
§ 143. Атина. — § 144. Најстарије доба. — § 145. Владавина еупатрида. — § 146. Дракон. — § 147. Килон. — § 148. Солон. — §. 149. Солонов устав. — § 150. Нови нереди. — § 151. Пизистрат и његова тиранија. — § 152. Тиранија Пизистратових синова, — § 153. Пад атинске тираније. — § 154. Клистен и његове реформе.

8. Култура овог времена 208
§ 155. Политичке и економне прилике. — § 156. Књижевност. — §. 157. Уметности.

III. Сјајно време (500—362 пре Хр.)

1. Доба персиских ратова

а. Грчки одбранбени ратови 217
§ 158. Јонски устанак. — § 159. Мардонијев поход. — § 160. Маратон. — §. 161 Темистокле —. § 162 Артемизија и Термопиле. — § 163. Саламина. — § 164. Платеја и Микале.

б. Грчки нападни ратови 227
§ 165. — Опорављање Атине, — § 166. Почеци атинске хегемоније. — § 167. Делски савез. — § 168. Кимон. — § 169. Распад јелинског јединства.

2. Периклово доба 234
§ 170. Врхунац атинске моћи. — § 171. Периклов мир. — §. 172. Перикле.

3. Пелопонески рат 243
§ 173. Узроци рату. — §. 174. Архидамов рат. — §. 175. — Доба похода на Сицилију. — §. 176. Доба декелејског рата.

4. Спартанска хегемонија (404—379). . 257
§ 177. Пад тридесет тирана атинских. — § 178. Кир Млађи и његов поход. — § 179. Агезилај и коринтски рат. — §. 180. Анталкидин мир. — § 181. Врхунац спартанске превласти.

СТРАНА

5. Тебанска хегемонија (379—762) . . 263
§ 182. Ослобођење Тебе. — § 183. Леуктра. — § 184. Мантинеја.

6. Култура овог времена 268
§ 185. Књижевност и науке. — § 186. Уметности.

IV. Време македонске превласти и заједничке пропасти

(362—146 пре Хр.)

1. Македонија до Александра Великог (? — 356) 282
§ 187. Земљиште. — § 188. Народ. — § 189. Топографија. — §. 190. Македонија до Филипа II. — § 191. Филип II. — § 192. Савезнички рат. — § 193. Свети рат. — § 194. Атињани и Демостен. § 195. Олинт. — § 196. Херонеја.

2. Александар Велики (336—333) . . . 292
§ 197. Александар. — §. 198. Грчки устанци. — § 199. Граник и Ис. — § 200. Александар у Мисиру. — §. 201. Гаугамела и смрт Даријева. — § 202. Догађаји на Ирану. — § 203. Поход на Индију. — § 204. Године мира.

3. Доба дијадоха 301
§ 205. Дијадоси. — § 206. Главнији дијадоси. — § 207. Ламиски рат. — § 208. Нова деоба. — § 209. Распад Александрове државе.

4. Епигонске државе 305
§ 210. Веће епигонске државе. — § 211. Сирија. — § 212. Мисир. — § 213. Македонија с Грчком. § 214. Етолски и Ахајски савез. — § 215. Реформе спартанских краљева Агиса и Клеомена. — § 216. Мање државе епигонске.

5. Култура овога времена 311
§ 217. Јелинистичка култура. — § 218. Песништво. — §. 219. Науке и философске школе. — § 220. Уметности.

ПРЕГЛЕД СЛИКА

СТРАНА

Сл. 1. Станови па кољу 5
Сл. 2. Велика пирамида Кеопсова и сфинкс 15
Сл. 3. Јероглифска азбука 31
Сл. 4. Изглед мисирскога храма 34
Сл. 5. Хипостилска дворница у Карнаку . . 35
Сл. 6. Обелиск 36
Сл. 7. Лик Кафрин 37
Сл. 8. Слика с унутрашње зидне површине једнога гроба (Обожавање Аменофиса III). 38
Сл. 9. Клинаста азбука 52
Сл. 10. Саргонов двор код Корсабада (Вероватни унутрашњи изглед) 54
Сл. 11. Саргонов двор код Корсабада (Вероватни спољашњи изглед, по реконструкцији Перотовој 55
Сл. 12. Лик једнога краља асирског 58
Сл. 13. Асирци у бој у 59
Сл. 14. Мали лавовски лик од бронзе (украс за сто?) 60
Сл. 15. Феничански лик, нађен на Кипру . . 73
Сл. 16. Соломунов храм, изглед с лица . . . 88
Сл 17. Соломунов храм, изглед са стране . . 89
Сл. 18. Персиски новци 109
Сл. 19. Вероватни изглед Ксерксова двора у Персепољу 112
Сл. 20. Велика пагода у Удајпуру 128
Сл. 21. Индрин храм у Елори 129
Сл. 22. Хитон 150
Сл 23. Двоструки хитон 150
Сл. 24. Химатион 151
Сл. 25. Зеус (Отриколи) 155
Сл. 26. Хера (Рим) 155
Сл. 27. Атина — Палада (Велетри) 157
Сл. 28. Лавовска капија у Микени 161
Сл. 29. Анакреон 212
Сл. 30. Артемидин храм код Ефеза 216

СТРАНА

Сл. 31. Перикле 237
Сл. 32. Тезејев храм 240
Сл. 33. Акропољ 241
Сл. 34. Акропољ 242
Сл. 35. Алкибијад 249
Сл. 36. Софокле 270
Сл. 37. Аристофан 271
Сл. 38. Херодот 272
Сл. 39. Тукидит 272
Сл. 40. Сократ 275
Сл. 41. Аристотел 277
Сл. 42. Партенон 279
Сл. 43. Ерехтеон 280
Сл. 44. Грчка ваза 281
Сл. 45. Демостен 288
Сл. 46. Александар Велики 292
Сл. 47. Лаокон (Ватикан) 316
Сл. 48. Афродита Милоска 317

Исправке. На стр. 161 под сликом стоји: Сл. 30 а треба: Сл. 28; на стр. 167, у 16. врсти оздо читај: активним (тј. који бирају), место пасивним; и на стр. 315. у 10. врсти озго: особитост м. обоситост. Остале су погрешке незнатније и лако се опажају.

ОПШТА ИСТОРИЈА

КЊИГА ПРВА

I. ИСТОЧНИ НАРОДИ, II. ГРЦИ.

УВОД

ОПШТИ ПОЈМОВИ

§ 1. Задатак опште историје. — Општој је историји задатак, да опише све главније догађаје из живота оних народа, чији је рад утицао на досадашњи развитак човечанства, те је оно дошло до данашњег стања свог.

Историски народи. — Према јачини утицаја што га поједини народи врше на развитак људски, деле се они на *необразоване* (дивљачке, варварске) и *просвећене* (цивилизоване, културне) народе. Општа историја говори само о овим другим, јер они у главном и покрећу напредак људског друштва, стално увеличавајући његову тековину духовну и материјалну (умну и имовну).

Историски догађаји и узрочност у њима. — Као што су народи различни по својој културној улози у напретку читавог човечанства, тако су у животу једнога народа поједини догађаји различне вредности по развитак народни. Историја се бави оним догађајима народног живота, од којих му је у главном зависио напредак или опадање његово. — Ови, *историски, догађаји* не теку један за другим без везе и међусобне зависности, него се један на други надовезују, један из другог *развијају*. Ово је т. зв. *узрочност* у историским догађајима.

Историске идеје и личности. — Ну и ако међу историским догађајима има узрочности, дакле неке закони-

тости, ипак нити су историски догађаји неминовни, нити се дају с поузданошћу предвидети. Јер ма колико да су они последица потребâ и тежњâ неког времена („историске идеје"), ипак ток и правац њихов у многоме зависи од личног рада појединих *знаменитих људи* тога доба (владари, државници, научници, уметници, проналазачи и т. д.). Као носиоци и представници појединих мисли и тежња, ови *велики људи* су од јаког утицаја на ток и правац историског развитка, јер својим радом убрзавају или успоравају напредак или опадање народно.

§ 2. Историски извори. — Сви споменици живота и рада неког народа јесу историски *извори*, одакле црпемо доказе за минуле историске догађаје. Извори су различни по значају и поузданости, што зависи од културног развитка самог народа.

Извори су двојаки:

1. **Неписани,** у које долазе:

а. *грађевине* и друге творевине људских руку: ликови, оружје, посуђе, оруђа, грбови (хералдика) итд., све без натписа. Испитивањем ових извора бави се *археологија;*

б. *језик,* који својим речима и њихним склопом може да покаже ступањ образованости народне и сродство међу племенима и народима *(лингвистика);*

в. *усмена предања,* у која долазе разне гатке (легенде) и песме из живота народног или вере његове *(митологија).*

2. **Писани** су извори:

а. *натписи* на зградама и другим споменицима, на новцима (нумизматика), па печатима (сфрагистика) итд., чиме се уопште бави *епиграфика;*

б. *листине* (повеље, уговори, закони) и *записи* на металним или каменим плочама, на папирусу, пергаменту итд.;

в. *летописи* (анали, хронике), у којима су забележени разни догађаји по времену.

§ 3. Значај географије и хронологије по историју. — Како развитак историског живота народног много зависи од *земљишта* на коме народ

живи, то је за разумевање догађаја потребно и познавање земље на којој се они дешавају. Како пак догађаји теку један за другим, то им се мора и време одредити и по *времену* се они распоредити. Отуда су географија и хронологија права подлога за историју.

Из *хронологије* знамо: а.) да сви народи нису увек рачунали нити данас рачунају подједнако *дужину године*; б.) да не *почињу* годину у исто време, и в.) да не броје године од једног истог знаменитог, *епохалног* догађаја (ера). — Стари су *Мисирци* рачунали време по сунчаној години од 365 дана; *Атињани* по месечевој од 354 дана; разлику пак од сунчане године, што за 8 година чини некаквих 90 дана, поправљали су Атињани тиме, што су првих 5 година рачунали по 354, а потоње 3 по 384 дана. *Римски* је календар поправио Јулије Цезар († 44), узев за основу мисирску годину, а поправљајући је урачунавањем $^1/_4$ дана сваке четврте године. Нетачност овог Јулијева календара („стари датум") поправио је папа Гргур XIII, 1582, чије су поправке основа новом, Гргурову календару („нови датум"). *Мухамедовци* и данас рачунају време по месечевој години, са чега им једни исти месеци и падају у разно доба године. — И почетак нове године падао је код разних народа у разно доба годишње. *Јевреји* су почињали годину с првом месечевом четврти по пролетњим равнодневицама; *Атињани* с младим месецем по дугодневицама; *Римљани*, од Јулија Цезара, с 1. јануаром. *Хришћани* су за дуго почињали годину каквим великим хришћанским празником (Ускрс, Божић, итд.), и тек се доцније утврди садашњи почетак. — Па и бројање година било је различно. *Јевреји* рачунају време од створења света (по њихном рачуну 3762. пре Хр.). Стари су Грци бројали године по *Олимпијадама* (од 4 год.), почињући с првом на 776. пре Хр. *Римљани* су дуго обележавали време годинама управљања својих конзула, а од цара Аугуста време рачунали по заснивању Рима, 753. пре Хр. *Мухамедовска* ера (Хеџра) почиње с бежањем Мухамедовим из Мекке у Медину, 622. по Хр. — *Данас је најраспрострањеније хришћанско бројање*

година, које све историске догађаје своди на време пре и после Христова рођења.

§ 4. Преисториско и историско доба. — Историја почиње с појавом првих савршенијих облика људскога друштва, са стварањем првих *држава* (4—5000? пре Хр.), када је већ и умни напредак људски код појединих народа био толики, да су умели *писменим* знацима бележити минуле или сувремене догађаје. Али је дотле прохујало безброј векова, с многим траговима живота и рада првих људских друштава. То је *преисториско доба* човечанства, његово детињство, у коме су све клице државног и културног живота познијих столећа.

ПРЕИСТОРИСКО ДОБА

§ 5. Периоде преисториског доба. — У борби коју је првобитни човек водио с читавом својом околином, с природом и људма, ради одржања свога живота и намирења својих првих потреба (хране, одела, стана), његов се ум поступно изоштравао, његова рука полако извежбавала, и он је поступно напредовао. Од најпростијег оруђа (нож, игла, чекић и др.) и најнесавршенијег оружја (секира, копље, стрела и др.), које је човек најпре употребљавао у борби за живот, полако се ишло бољем и савршенијем. То су уједно једини споменици тога удаљеног времена, по којима се оно и дели на *камено, бронзано и железно доба.*

а. *Камено доба.* Ово је најстарије доба људског живота, а зове се тако, што је човек, не знаћи (?) за ватру, све своје оружје и оруђа градио

од костију или од камена (најпре *ломљеног*, доцније *глађеног*). Станујући по пећинама (троглодити)

Сл. 1. Станови на коју.

или становима подигнутим *на коју* крај обала (сл. 1.), бавећи се ловом, рибарством, или живећи

од биља што му га је сама природа давала, овај се првобитни човек мало уздизао својим животом над оним животињама које су тада на земљи боравиле (пећински медвед, мамут и др.). Остављен већином *ловачким* случајностима, њему није био живот храном ујамчен ни за најближу будућност. Већ је боље било кад је успео да неке животиње припитоми (пас, овца, коњ, говече и др.) и да своју судбину веже за њихов живот. Селећи се и тада још, више и чешће него раније, са својом стоком ради хране јој, човек је у мањим или већим удружењима (род, колено) прелазио ближе или даље просторије, живећи већином мирнијим и увек једнаким, *сточарским* животом (помади). Где су пак биле повољне прилике (низије?), ту је човек почео неко биље и сам гајити, навикавајући се тако на *ратарски*, *настањени* живот. Тек на овом ступњу људског развитка била су могућна већа удружења (племена, народи) и разни облици њихови (државе); тек тада је могло доћи и јаче подвајање друштва на поједине редове и различност њихових улога у државној заједници (подела рада и положаја).

б. *Бронзано доба.* Али је до доласка на овај ступањ развитка и људство већ давно изишло из камене перноде. Употребом ватре човек је могао и своје оружје усавршавати: градио га најпре од меког и лако топљивог *бакра*, па за тим, мешајући овај с *калајем*, добивао тврђу *бронзу*. Поред оваког оружја налази се у гробницама (тумулима) тога доба и разно *посуђе*, земљано и бронзано, чије шаре као и многи бронзани и златни накити (гривне, обоци, навте, прстење, укоснице итд.) показују да је поред бољег подмирења људских по-

треба дошао и јачи развитак уметничког укуса човечјег (почеци луксуза).

в. *Железно доба.* Употребом железа за оруђа и оружје, човечанство је ушло у трећу периоду свога развијања, у којој је још и данас (данашња индустрија заснована на гвожђу и кам. угљу). У овом се времену поступно ушло у историско доба, јер се у њему већ налазе и писани споменици, а тиме настаје и доба поузданијих и опширнијих бележака о историским догађајима.

Ну ове се периоде људског развитка не могу тачно одвајати ни по *месту* ни по *времену.* Као год што сви народи нису морали проћи кроз све ове ступње људског развитка, тако ни они што су их прошли нису то чинили у *исто време.* Мисир је већ давно био изишао из преисториског времена, у њему су увелико цветале науке и уметности, када су Јелини и Италици још били у каменој периоди. А опет у времену, када су Грци и Римљани стварали своје најлепше уметничке споменике, остâли су европски народи живели по својим *зградама на колу* (остаци у Швајцарској), борећи се с уром и медведом. У Америци је камено доба престало тек по доласку Европљана; нека дивљачка племена нису још ни данас из њега изишла.

ИСТОРИСКО ДОБА

§ 6. Његова деоба. — Са стварањем првих држава настаје историско доба и обухвата време од неких 5—6 хиљада година. Обично се дели на ове периоде:

а. *Стари Век*, од постанка најстарије државе (мисирске ?) па до пропасти Западне Римске Царевине (4000? пре Хр. до 476. по Хр.). Ова периода

обухвата: 1. *Историју Источних Народа* (Африка, Азија), 2. *Историју Грка* и 3. *Историју Римљана*.

б. *Средњи Век*, почиње са стварањем хришћанско-европских држава а завршује се XV столећем по Хр. (476—1453 или 1492).

в. *Нови Век*, настаје са XVI. ст. Последње столеће његово често се издваја као *Најновији Век* (од 1789.).

Деоба историског градива. — И ако све појаве и сви догађаји у животу једнога народа граде једну историску целину, ипак се, прегледности ради, историско градиво дели на *политичку* и *културну* историју. Прва се бави судбом самих *држава и њихових међусобних односа* (снажење и опадање државно, ратови, уговори, ширење или сужавање државних граница итд.). У другој се (историја *културе, цивилизације*) износе унутрашњи догађаји из живота народног, који се огледа у његову *друштвеном уређењу* (односи појединих друштвених редова: устав), у његову *умном развитку* (вера и философија, науке и уметности) и *привредном напретку*; управо културна историја обухвата социјални, интелектуално-морални и економни развитак.

СТАРИ ВЕК

§ 7. Земљописни преглед Старога Света. — Историско земљиште *Старог Света* јесте у главном водопађа Средоземног Мора. У близини овог „културног средишта“ налазе се, с малим изузетком (Иран, Индија), скоро сви стари културни народи (Мисирци, Феничани, Јевреји, Асирци, Вавилонци, Грци, Римљани). Развијајући се донекле одвојено, доцније се и политички и културни живот ових народа један с другим уплиће, један на другог утиче, чинећи тако једну духовну, а неколико пута великим делом својим, и једну политичку целину (Ахеменовићи, Александар Велики, Римљани).

Али је Средоземно Море било не само средиште културног живота него и земљописног познавања Старог Света. Његове су обале и приморске земље биле најпознатије старим народима, и што даље од њега, земљописно је знање било све слабије и непоузданије. Стари су народи мало што знали или ни мало о северној Европи, северној и источној Азији и средњој и јужној Африци.

Границе и земље Старога Света. — Стари су географи (Ератостен, III ст. пре Хр.) узимали реку Танаис

(Дон) као границу Европи и Азији. На западу им је био познат *Атлански Океан*, који се *Херкуловом Отоком* (Херкулови стубови, дан. Гибралтар) везује за *Унутрашње* (Средоземно) *Море*. Ово је море одвајало Европу од Африке, а његови делови: *Егејско Море* (Архипелаг), *Хелеспонт* (Дарданели), *Пропонтис* (Мраморско м.), *Трачки Босфор* (д. Босфор) и *Понт-Еуксин* (Црно Море) са својим затоном *Палус-Меотисом* (Азовско море) и *Кимерским Босфором* (отока Керч), одвајали су Европу од Азије. Граница Азији и Африци била је превлака *Арсиное* (Суез) и *Арабиски Затон*. Неки су географи Азију пружали до Нила. — Земље историских народа Старога Века јесу у *Африци:* Мисир; у *Азији:* Сирија (Феничани, Јевреји), Месопотамија (Асирци, Вавилонци), Иран (Међани, Персијанци), Индија (Инди); у *Европи:* Грчка (Јелини) и Италија (Римљани).

§ 8. **Народи у старој историји.** — Општа се историја у главноме бави само народима *средоземне расе (траге)*, јер су они од вајкада били скоро једини представници и носиоци људске образованости. Једнаки можда својим пореклом, народи ове расе деле се, по језицима, у два главна стабла: *индо-европско* (Јафетовци) и *семитско* (Симовци). Као реке из својих врела, растураху се народи ова два стабла из својих домовина (Кавказа?, Месопотамије?) док у току многих столећа, не прекрилише читаву Европу, северну Африку и западну Азију. — Као културни народи најпре се јављају Семићани, па тек доцније Индоевропљани.

I. ИСТОЧНИ НАРОДИ.

1. МИСИРЦИ.

Земља и народ.

§ 9. **Земљиште.** — Мисир или Египат (мисирски *Кемт* = земља црница) је долина око доњег тока реке Нила („земља коју Нил плави"). То је доста узано земљиште, 15 — 20 км. средње ширине, а дужине скоро 900 Км. (од Сијене до Средоземног Мора као од Атине до Београда). Има природних граница са свију страна: са и. и з.: либиску и арабиску планинску косу, управо ивице високих пустиња што су око долине; на ј.: стене у Нилу код Сијене (I. катаракта), иза које је Етиопија (дан. Нубија); на с. је Средоземно Море, пред ким је баровита низија, Делта, у коју речна долина прелази ниже Кајира. *Ове природне границе нилској долини најчешће су биле и политичке међе мисирској држави.* — Долином овом тече Нил, који је својим редовним плављењем чини веома плодном (зиратне земље свега за половину Србије).

Нил. — „Мисир је дар Нилов" рекао је још Херодот. Да није Нила, пустиња би одиста сишла у долину; с њиме је пак Мисир права житница. — Сваке године пред дугодневице Нил почне придолазити од јаких тропских киша

у полутарским крајевима, где су му извори, и од копњења снега на хабешким планинама, те за једно стотину дана непрестаног падолажења излива се и плави долину. Кад вода осекне, остаје натопљена земља и плодан муљ, што Мисиру и даје велику родност. И како је киша тамо велика реткост, то су нилске поплаве права благодат за Мисирце, те и није никакво чудо, што су га они и обожавали, славећи га за доброчинства која им даје („Сузе Изидине узрок придоласку Нилову"). Да поплава буде благотворна, Нил треба да придође 6—8 м.; у оба друга случаја може да наступи гладна година, или помор с неоцеђености земљишта. С тога су Мисирци од најстаријих времена копали канале и језера да регулују нилске поплаве.

Последице нилских поплава. — За ове поплаве тесно је везана читава култура мисирска: 1. отуда је долазила плодност, а с овом и рани развитак *земљорадње* и стварање мисирске *државе;* 2. редовност у плављењу помагала је развитку *астрономске* науке (из астрологије); 3. потреба у каналима и насипима подстицала је напредак *рачунског* и *грађевинског* знања (математика, геометрија).

§ 10. Народ. — У старом је Мисиру било народа двојаког порекла: *црњкастих* староседелаца и *семитских* дошљака. Вероватно је да су се ови мисирски Семићани први издвојили из семитске заједнице (отуда Прото-Семићани или и Хамићани), те још у незапамћено доба населили нилску долину, потискујући полако староседеоце к југу, којих је после само још и било у најјужнијим мисирским областима.

§ 11. Топографија. — Многа стара градишта и грађевинске развалине сведоче о великом броју градова по старој држави мисирској. Најглавнији су били у Горњем Мисиру: *Тапит*, грчки *Теба*, (код Хомера: „стовратна"), на обема нилским обалама; у Средњем Мисиру (Хептан омиди): *Мемфис*

на левој обали а већ при уласку у Доњи Мисир; у Делти су били највећи градови: *Он* (Хелиопољ), *Саис, Пелузија.*

Историја.

§ 12. Најстарије доба и деоба историје. — Непознати су почеци мисирске историје. Народно предање казује да су Мисиром најпре хиљадама година управљали богови, па је тек доцније настала владавина људских краљевских лоза (династије). У овом ће казивању, на сву прилику, бити тамна успомена на велики углед и утицај свештеничког реда у првим вековима мисирске историје. Мисир је тада, без сумње, био политички раскомадан на многе мање, независне државице, са засебним боговима, засебним законима, и тек после многих столећа оваке подвојености дошло се до државног јединства (око 4000?).

Од времена овог стварања мисирске државе па до њене пропасти (525 пре Хр.) Мисир је имао неких 30 династија с 500 и неколико владара. Ово време, можда најдуже што га је историја једног народа забележила, обично се дели на *Стару* (I—XVII дин.) и *Нову Државу* (XVIII—XXX дин.)

а. *Стара Држава (4000?—1700? пре Хр.)*

§ 13. Мена и прве три династије. — По народном предању Мена (Менес) је био творац мисирске државе и основалац прве људске династије (4000?). С њиме управо и почиње мисирска историја. Ујединив дотле независне племенске државице, Мена је новој држави подигао и нову пре-

стоницу *Мемфис*, оградио је насипима, Нил регуловао и сазидао храм богу *Пта̂*, коме је свој град посветио (Хаку-Пта = град бога Пта, од чега је можда и грчка реч „Египат“). Нова престоница је од тада па за неколико столећа, била политичким и културним средиштем мисирске државе (*мемфиска периода*: I — X династ.).

Мало се што поуздано зна о Менинним потомцима и о догађајима тога доба. Вероватно је, да је настављено дело стварања мисирске државе и мисирског народа по нилској долини: некадашње државице постајале су области, а чланови старих владалачких лоза обласни чиновници, неограниченог краља мисирског. У овом новом, обласном чиновништву краљевске крви, на сву прилику је клица доцнијег, јаког и великог племства мисирског.

§ 14. IV династија (3500? 3000?). Споменици које су оставили краљеви IV дин. најбољи су сведоци, колико су већ тада мисирски владари били неограничени и силни, али уједно и колико је образованости и богаства било нагомилано у нилској долини. То су *пирамиде* (сл. 2.), краљевске гробнице, које су близу своје престонице Мемфиса (код Гизе) подигли фараони: *Куфу*, *Кафра* и *Менкери* (по грчком: Кеопс, Кефрин и Микерин). Херодоту су причали мисирски свештеници да је на највећој, Кеопсовој пирамиди (240 м. основице, 150 м. вис.), радило по 100.000 људи наизменце по 3 месеца кроз 20 година, осим 10 година утрошених на грађење друма за превлачење грдних камених плоча и коцака. Пирамиде су и данданји трајни споменици огромних народних те-

рета, али и великог грађевинског знања у Мисираца тога доба.

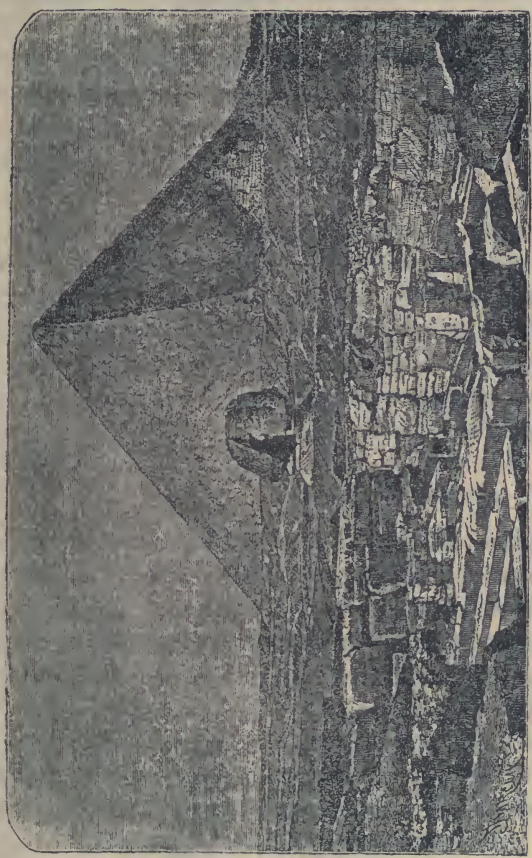

Сл. 2. Велика пирамида Кеопсова и сфинкс.

§ 15. VI дин. и друга половина мемфиске периоде. — Ма да су Мисирци били миран народ, ипак је и за време ових првих династија мо-

рало бити и спољних ратова, ако не можда нападних, оно одбранбених, јер је плодни Мисир увек био мамац за пљачкашке упаде околних пустињских племена. За време пак VI дин. као да је било и освајачких похода мисирских (чувени војвода Упа): к југу, у Етиопију, ради освојења и насељавања нилске долине, а ка истоку, у Синај, ради захватања и експлоатисања тамошњих рудника.

Друга половина мемфиске периоде (VII — X дин.), време од неколико столећа, покривено је тамом и скоро без икаквих споменика. Лако је могућно да су томе узрок многи унутрашњи переди, за време којих се Мисир опет раскомадао: Мемфис је полако губио свој значај, а његови владари своју моћ; државна власт прелазила је у руке властеоских породица по областима, које се сада издвојише у засебне државице.

§ **16. XII династија** (2500 ?). — Из переда и слабости ове властеоске државе земљу су извукли тебански кнежеви, који су успели да Мисир наново уједине и да сада *Тебу* учине средиштем државе и образованости мисирске за неколико столећа (*тебанска периода*: XI—XX дин.). Од првих тебанских династија најзнатнија је XII, чији су владари (сви с именима: Аменемхат или Узиртезен) наново проширили државне границе ка ј. и и., долину испунили многим лепим грађевинама или корисним творевинама (каналима), међу којима је, без сумње, на првом месту огромни рад на стварању „*Мерисова*“ језера (мири = језеро, од чега погрешно изведено име „Мерис“), којим је регу-

ловано и нилско плављење и добивено новог земљишта за обраду. Вероватно је да је на овом великом послу радило неколико владара XII дин., али се он обично приписује само Аменемхату III. можда с тога, што је он на њему највише урадио, уленшао град на језерској обали (Крокодилопољ), ту подигао себи двор и гробницу, која му постаде храмом по смрти његовој (Лопе-ро-хунит = храм код језера, од чега су Грци извели „лавиринат“, за који вели Херодот да је дело натчовечанско). — Уопште се може рећи да је време XII. дин., једно два столећа, од најбољих и најнапреднијих у мисирској историји. Многе године мира веома су уздигле народно благостање, све гране привредне беху веома напредне. Многи споменици овог доба не уступају лепотом своје израде онима из мемфиске периоде.

§ 17. **Хикси** (2200 ?). — За овим временом мира и напретка као да наступише поново унутрашњи нереди и међусобице, што само олакша продирању пустињских племена у Мисир. И до тога је доба богата нилска долина била мамац за пљачкашке пожуде околних народа, са чега су Мисирци морали врло често одбијати њихне нападе; али је сада насртај 'био много јачи (сеоба семитских племена?). С истока (Арабије? Сирије?) нагрнуше *Пастири* или *Хикси* (Су = пљачкаши, Хик—су = краљ пљачкашки) па, рушећи и убијајући, раширише се по Доњем Мисиру, где најпосле утврдише и своју власт. Један им вођа (Салатис) поста краљем, с киме отпоче владавина пастирских династија (XV—XVIII.) за неколико сто-

лећа (3—6?). Али се непосредна власт пастирска простирала само над Делтом и једним делом Средњег Мисира (престонице Танис, Аварис). У Горњем су Мисиру и даље владали домаћи кнежеви, међу којима су били најважнији, јер и најмоћнији, тебански, и сви, вероватно, признавали старешинство пастирских краљева (сизерени), плаћајући им и неки данак.

Јевреји. — Долазак Јевреја у Мисир (Јосиф и његова браћа) на сву прилику пада за владавине Хикса (фараон Афобис), којима је то морало добро доћи да свој положај у Мисиру ојачају и утврде.

§ 18. **Ослобођење** (1700?). Дуго борављење Хикса у напредном Мисиру начинило их је образованијим и питомијим, али их ипак није могло измирити с покореним Мисирцима, који су тежили да се ослободе. Борбу најпосле отпочну Тебанци, код којих се беше и очувало највише народне самосталности. Под предвођењем својих краљева Тебанци поступно потискиваху Хиксе из Средњег и Доњег Мисира, док им, по освојењу тврдог града Авариса (240000? људи посаде) власт са свим не уништише, отеравши их из Мисира. На сву прилику да је један велики део Хикса (и Јевреја) нижих редова (сељака, занатлија, трговаца) и даље остао у Мисиру, али сада не с каквим повласним положајем. (Прогнани Хикси = Филистеји?)

б. *Нова Држава* (1700?—525 пре Хр.).

§ 19. **Мисирска освајања; XVIII. и XIX. дин.** — Борба за ослобођење морала је трајати подуже, можда и више од једног столећа, али ју је

народно предање везало само за рад једног владара тебанског, *Амоса (Амазиса I) Ослободитеља*, који је борбу довршио. С њиме почиње XVIII. дин., а с овом најсјајније време мисирске историје. Туђиначком владавином и унутрашњим међусобицама било је скоро уништено старо властеоство, чиме се помогло стварању неограничене краљевске моћи по ослобођењу. Осем тога, ратовима за ослобођење беше се у мирних Мисираца развио ратнички дух и створио јак војнички ред, с којим сада тебански краљеви отпочеше своја освајања. И већ је унук Амосов *Тутмос* I проширио мисирску државу: ка Нубији далеко иза старих јој граница (до III–IV катаракте) а у Азији до северних крајева Сирије, где му се покорише сирска племена и феничански градови. Али је још даље помакао међе мисирској држави млађи син његов, *Тутмос III, Велики*, највећи освајач мисирски. Многим и сретним ратовима успео је да власт своју прошири над Етиопијом и Либијом, Арабијом и Сријом, те су га слушали и данак му плаћали (злато, робље, стока, храна итд.) краљеви северне Месопотамије (Асирија), феничански градови и владари Кипра и других неких острва „Великога Мора“ (Средоз. М.).

Ну, како међу Мисиром и покореним народима није било никаквих јачих веза до у страху од победилца и у неким данцима и поклонима што су их побеђени давали, то су са смрћу мисирскога краља све везе одмах кидане, те је нови фараон морао изнова отпочињати посао ратовања и освајања. У овоме су протекла пуна 2—3 столећа мисирске историје и као да се ово бурно време њено завршује тек са *Рамзесом II „Мејамуном“* („Амо-

нов љубимац"), другим великим владарем и освајачем мисирским из XIX дин. (око 1350.). Али је његова владавина већ и почетак опадања спољашње снаге државне: Рамзес је после дугих ратова са *Хетејима* и њихним савезницима по сев. Сирији, морао закључити мир („најстарији *писани* међународни уговор") и задовољити се владавином над јужном половином Сирије. И даље пак остала је у мисирској власти Етиопија, коју су Мисирци све већма насељавали, уносећи тако и своју образованост међу тамошња црначка племена.

Сезострис. — Мирољубиви Мисирци увек су се радо сећали овог бурног времена своје славе и освајања, па су га доцније и опевали и увеличавали. Тако су постале песме и приче о краљу *Сезострису* (Рамзес II.?) који је с огромном војском од 600000 пешака, 24000 коњаника, 26000 ратних кола, продро до краја Азије, покорио Персију и Индију, дошао до Танаиса, вратио се преко Кавказа и прешао у Европу, одакле га зима и глад нагнаше на повратак у Мисир, после пуних девет година славе и освајања. Домаћи историски споменици не могу да потврде ово казивање неких туђинских историка (Херодота и др.), који су, можда, покупили народна предања доцнијих времена.

§ 20. Споменици овога времена. — Али нису само са својих ратова и освајања чувени ови владари двеју великих династија мисирских. Ово је доба стварања неколиких најлепших и најкориснијих грађевина мисирских. Многим ратозима нагомилано благо и робље, домаће богаство и туђинчки данци дали су могућности фараонима XVIII. и XIX. дин. да лепим споменицима оките читаву долину нилску. Мало је било градова у Мисиру и Нубији, у којима није тада или подигнут који нов храм или поправљен какав стари или коме ранијем што ново

дограђено. Највише је пак учињено на улепшању саме Тебе, краљевске престонице, у којој су тада сграђени они горостасни храмови, чијим се величанственим остацима путници и данас диве. Али не само грађевинама ове врсте него и другима, за одбрану земаљску или њен привредни напредак, обилује ово време. Тада је обновљен и појачан низ тврђавица на афричкој превлаци, а из овога је доба (Рамзес II?), по свој прилици, и *канал* који је посредно, преко Нила, везивао Црвено Море за Средоземно.

§ 21. Почеци опадања (1200?). — За овим временом највеће моћи и величине државне, брзо је дошло доба мисирског опадања. Изнурен својим дугим историским животом (довде 3000. год.?) мисирски се народ приближавао својој старости и пропасти. Ако се после овога доба кад јаче и уздигао, то је било под каквим предузимљивијим владарем и само за кратко време. Већ одмах по смрти Рамзесовој настадоше у земљи нереди, за време којих Мисирци изгубише неке спољашне тековине а многи им робови из земље побегоше (полазак Јевреја?). Владари XX. дин. (Рамзеси: III.—XII.) морали су држати велику најамничку војску само да земљу одбране од насртаја, с мора и са сува, многих варварских племена. На овај су начин, туђом дакле помоћи, фараони успели да још за једно време одрже мир у земљи и очувају остатак спољашних завојевања. Али је ова најамничка војска на скоро постала извором пових переда у земљи, те и слабости државне. Други пак узрок немоћи мисирске државе овога доба био је у веома силном и

богатом свештенству. Подижући многе храмове, владари су их богато обдаривали земљом и робљем, тако да је велики део земљишта и људства био у власти свештеничкој, чији је поглавица био првосвештеник Амонова храма у Теби. И када по смрти последњег владара XX. дин. тадашњи првосвештеник тебански (краљевић?) Хрихор чак покуша да задобије и престо мисирски те да заснује свештеничку (теократску) владавину у држави, северни се крајеви узбуне и отпоче грађански рат. Најпосле један од северних кнежева (XXI. дин. у Танису) надби својом најамничком војском све своје противнике и поново уједини Мисир. Краљ-првосвештеник тебански и његове присталице повукоше се у Етиопију, која се сада одвоји од Мисира и поста самосталном државом (престоница Напата). Теба за свагда преста бити престоницом мисирском; њено место заузеше северни градови по Делти (Танис, Бубаст, а нарочито *Саис*, од кога и *саиска периода:* XXI. до XXX. дин.)

§ 22. **Туђиначка владавина** (1000?). — Ове међусобице биле су од двојаке штете по мисирску државу: *споља* се ослободише њене власти сви раније покорени народи, *унутра* се, у земљи, нагомилаше многи најамници, који ступаху у службу једноме или другоме претенденту. Ово је само ишло на руку новим борбама и новим државним комадањима, док се најпосле Мисир не распаде на некаквих *двадесет* кнежевина. У даље међусобице и борбе око превласти најзад се, на позив неких кнежева, уплетоше *Етиопљани*, чији се краљ-

првосвештеник (Пјопкп-Мејамун), са својом војском и флотом спусти низ Нил и после неколиких победа, покори цео Мисир (око 800.) Владавина етиопских краљева над Мисиром могла је трајати једно сто година (Сабаку, Тахарку). Али је и то време прошло у непрестаним немирима: Етиопљани су често морали долазити у Мисир да угушују буне појединих кнежева, нарочито саиских, који су покушавали да земљу ослободе (кнез Бокор жив спаљен). Док се овде утврђиваху Етиопљани, дотле се на далеком истоку, после кратковремене немоћи и застоја, поново уздиже држава *асирска*, чији владари нагло продираху у Сирију. И нешто на позив тамошњих јеврејских краљева, нешто из страха за свој властити опстанак, етиопско-мисирски владаоци почеше помагати сирске државице у њихној одбрани од Асираца. Тако се изродише ратови међу Етиопљанима и Асирцима по јужној Сирији, док најпосле један од асирских краљева (Асархадон) не продре у Мисир и освоји га. Етиопски се краљ (Тахарку) повуче у своју државу а мисирски се кнезови покорише новом освајачу. Мисир поста асирском облашћу, али управу над земљом предаде асирски краљ домаћим кнезовима, наметну им данак, по неким градовима остави асирску посаду па се пун плена и трофеја (ликова божјих, златних накита свештеничких и др.) врати у Асирију (око 700).

§ 23. Последњи дани слободног Мисира. — Асирска владавина Мисиром није трајала ни пола столећа, па и то не на миру. Етиопски су краљеви поново покушавали да отму Мисир, што је само

још у два маха доводило асирску војску (Асурбанипал) да га поробн и оплени. Али како и за Асирију убрзо наступише тешки дани и борбе за сам опстанак, саиски кнез *Псаметик* употреби ту прилику и отпоче борбу за ослобођење и уједињење Мисира. Историја не зна за појединости ових ратова, али је народно предање очувало спомен о победама што их је Псаметик одржао са својом најамничком војском (јонски Грци) над осталим кнежевима и Мисир ујединио (Херодотова додекархија). Са Псаметиком долази на мисирски престо последња важнија династија мисирска (XXVI., саиска), за чије се владавине државно стање нешто поправило те је Мисир још једно кратко време проживео слободним животом.

Псаметик (663—610). — За владавине Псаметикове, Мисир је први пут добровољно отворен туђинцима, Грцима. Дошав њихном помоћу на престо, Псаметик их је и даље у Мисир довлачио и по градовима насељавао из двојаких разлога: једно што су му Грци били најпоузданија војска, на чију је оданост могао увек рачунати, а друго што је у њима видео подобан народ за своју намеру: да од Мисира начини јаку поморску и трговачку државу, да га учини средиштем трговине и саобраћаја међу истоком и западом. Али је овим својим радом Псаметик толико озловољио војнички ред у Мисиру, да је један велики део његов (240000? људи) напустио своју отаџбину и одселио се у Етиопију где их радо приме. Сви покушаји краљеви да незадовољнике одврати од намере, остадоше безуспешни; њихним пак одласком, земља изгуби велики број својих бранилаца и јако ослаби.

Неко (610—595). — Његов син и наследник *Неко* покушао је, последњи пут, да Мисир извуче из његових уских, природних граница и да Мисирце изнова поведе на освајање. Желећи се користити тадашњим пропадањем Асирије, Неко се упути на Сирију да је освоји, победи цара јудејскога (Јосију), који му изиђе у коб, али га за тим код Харкемиса (604) до ноге потуче Навуходоносор, син цара вавилонскога, коме тада и допаде сва Сирија. — После овог безуспешног освајачког покушаја Неко настави унутрашњу политику свога оца, да Мисир привредно и трговачки уздигне. Ради овога је обновио рад на (запуштеном?) каналу међу Црвеним и Средоземним Морем и одредио флоту, на којој су феничански морнари опловили Африку. Али је први посао после многих жртава (120000? радника пропало) морао напустити због отпора свештеничког, а можда и из бојазни од поплава Црвенога Мора; а ни од другог предузећа није било никакве користи по развитак трговине или отварање каквих нових трговинских путова.

§ 24. **Пропаст мисирске државе** (525). — Противу ове, туђинцима пријатељске, политике мисирских краљева у земљи је све већма расло незадовољство, којим се најпосле умеде користити војвода *Амас* (Амазис II), човек ниског (?) порекла али лукав и усталац. Када му краљ *Априје*, последник (и унук?) Неков, једном приликом повери да угуши неку војничку буну, Амас се истаче за вођу побуњеничког, надби краљеву најамничку војску и заузе престо. Ну државне су потребе биле

јаче од његових склоности, те је, као краљ, и он наставио радњу својих претходника: штићење грчких досељеника у својој држави. И не само да је у овима тражио потпоре за своју владавину, него је радио да и у европских Грка и њихних пријатеља (лидски краљ Крез) стече себи савезнике, предвиђајући велику опасност с истока, од наглог ширења персиске државе (Кир). Тога је ради слао многе поклоне разним грчким храмовима и новцем помагао Грцима да обнове изгорели храм у Делфима. Владавина му је уопште протекла мирно, и под његовом мудром управом Мисир је проживео своје последње године слободе и благостања (у Мисиру тада 20000 градова?). — Али су ипак сва напрезања Амосова, да Мисир ојача и самосталност му очува, била узалудна. Већ друге године по његовој смрти, син му и наследник *Псаменит* (Псаметик III), у борби с персиским краљем Камбизом, изгуби битку (код Пелузије), а Мисир на свагда своју слободу (525).

Судбина Мисира после 525. — Од ове године пропасти своје Мисир је само мењао господаре: *персиска* владавина трајала је два столећа (525—332); за ово је време било неколико мисирских устанака, чије су вође, као привремени ослободиоци, представници последњих трију династија мисирских (XXVII -XXX); за персиском владавином дошла је *грчка* под Александром Великим и Птолемејима (332 — 30), коју је заменила *римска* (30 пре Хр. — 395 по Хр.); деобом римске царевине Мисир је допао Византији (395 — 639), докле га она није изгубила у борби с Мухамедовцима (Арапи, па Турци), у чијим је рукама и данас.

Култура.

§ 25. Устав. — Непознати су нам односи и моћ појединих друштвених редова: краља, племства световног и духовног, и народа мисирског из најстаријег доба мисирске историје (устав). Са стварањем мисирске уједињене државе власт *краљева* постала је велика и неограничена; дотадашњи независни кнежеви спадоше на положај обласних управника. И ако моћ краљева није била увек подједнака, ипак је он, као носилац мира и реда а с тим и привредног напретка (према ранијим вековима нереда и назатка, § 12), сматран као извор свега добра па земљи, као земаљски представник божји („син бога Ра"). Из овога се разви обожавање владара, коме још за живота подизаху храмове и приношаху жртве: он је старешина државе и вере, он је краљ и првосвештеник; као неограничени господар земље и људи, он располаже њима по својој вољи, дајући их у баштину властеоству и свештенству (храмовима). — *Племство* је, световно и духовно, помагало краљу у управљању земљом. Власт им је обично била наследна у породицама, што их је чинило веома моћним, те неки пут и државу доводило до распада (§ 15). Велики део земље ($^1/_2$ до $^2/_3$) био је у њихним рукама. Краљеви су сматрали за своју дужност, да храмовима дају велике поклоне у земљишту и људма; тако је Рамзес III тебанскому храму бога Амона поклонио: преко 80 хиљада робова, више од 400 хиљада комада ситне стоке, на 900 хиљада јутара земље, 65 села и градова, на 3000 златних и сребрних ликова божјих и т. д. — На сву прилику

да је у *почетку* била веома јака издвојеност племства од нижих, привредних редова, који су се делили на: а.) *полуслободне (?) ратаре*, који нису имали своје земље, него су били наполичари на земљи краљевој, властеоској или свештеничкој; б.) на слободне *грађане* (занатлије, трговце), којих је у позније доба било више, и в.) *сточаре* (околна номадска племена?), којих су се, као нечистих, клонили, не ступајући с њима у бракове и не пуштајући их у храмове.

§ 26. **Вера.** — У човечјој тежњи, да растумачи разне *природне* појаве око себе, да објасни васколики *живот* у природи, да пронађе праузроке и творце свију појава, видљивог и невидљивог света, леже зачеци људскога *веровања*. — И најстарија вера мисирска била је обожавање разних природних сила, које су за Мисирце или сами богови или бар седишта њихна. Свако је племе, сваки је град имао своје засебне богове као своје заштитнике (Пта у Мемфису, Амон у Теби итд.). По постанку као да их је било тројаке врсте: богова природних сила (Хапи=Нил; Сет=Тифон=Пустиња, Мрак; Сиб=Земља; Ну=Вода итд), богова смрти (Озирис Изис и др.) и, најглавнијих, богова неб. светлости (Ра, Пта, Амон и др.). Персонификовање пак богова и њихно сличавање људма (антропоморфизам) стварало је појмове о породичном животу код богова, те отуда код Мисираца и *богиња* и *божјих синова* (*Нит*, богиња плодности, главно божанство у Сапсу; *Изида* [Изис] богиња месеца и земаљске родности, сестра и жена Озирисова; *Мут*

богиња живота, жена Амонова; Хор, Хармакис, јутарње сунце, син бога Ра итд.).

Обожавање Сунца. Временом се, изнад свију ових богова, издвојило као главно божанство *Сунце*. Обожавано од вајкада под разним именима по појединим градовима, Сунце се уздиже као опште божанство, као „краљ богова“, „једини господар неба и земље“: под именом *Ра* за време мемфиске, као *Амон* за време тебанске периоде. Али је најпознатије и најпопуларније било његово име *Озирис*, у чијој је борби са *Сетом* изнесена вечита борба светлости и мрака, добра и зла, живота и смрти (сличан мит о богу Ра и сину му Хору). — Овом општем обожавању Сунца допринели су: велики значај сунца уопште, а у Мисиру нарочито, по развитак читавог живота земаљског, и политичко уздизање појединих градова (Мемфиса, Тебе), чији су дотадашњи месни богови сунца (Ра, Амон) постајали општи.

Обожавање животиња. Али су се до ових појмова о божанском јединству (сунчани монотеизам) могли уздићи само мисирски свештеници и теолози; сам се народ спуштао чак до обожавања разних животиња, у чијој је снази или нагонима или користи од њих налазио тајанствене радове божанских сила које су у њима: животиње постадоше седишта божанска или и оваплућења њихна (инкарнација). Тако се, вероваху Мисирци, бог Пта јавља у балегару, Амон у гусци или овну, Хор и други богови сунца у крагују, Анубис у шакалу, опаки Сет у свињи, (коју с тога не једу) итд. Своје су богове Мисирци често представљали у облику људском (Пта, Озир-

рис) или у људско-животињском (Тот као псоглав, Хармакис као сфинкс). — Али све свете животиње нису по целом Мисиру поштоване; неке су на једном крају обожавали и по храмовима их чували, а на другом их убијали. Највише пак и опште божанске почасти одаване су бику Апису (Хапи), у коме је „други живот бога Птаа“, „душа Озирисова“ (Озир-Хапи, од чега грчки Серапис), и који је у Мемфису имао свој храм и своје свештенике.

Посмртни живот. Мисирци су веровали да се живот човечји не прекида смрћу. *Душа,* која је дотле била у телу, излази (као „тица“) да и даље живи новим животом. Из оваког веровања развила се брига и вештина, да се тела што боље очувају (мумије) и да им се што трајније гробнице начине (пирамиде). А отуда ће на сву прилику бити и онај обичај, да се у гроб међу и многе статуице, камене или дрвене, покојнику што сличније, у које би се дух могао вратити, за случај уништења самог тела. По смрти, душа иде пред суд Озирисов, по чијој пресуди или иде у пакао на вечите муке или се уздиже међу небесне богове, да буде у пратњи бога Сунца. Ради одбране душе пред судијама, уз мртваца је увек била *мртвачка књига,* у којој су молитве и правдање умрлога.

§ 27. Књижевност и науке. — а.). *Азбука.* За старост мисирске образованости најјача је сведоџба у раној писмености, јер се налазе натписи већ на споменицима из времена првих династија мисирских. Азбука је била од слика разних предмета (човек, птица, сунце и т. д.) или од појединих делова њихних (глава, перо, нога и т. д.) Слике су у почетку, по свој прилици, представљале саме предмете или сличне појмове, али су у даљем развитку постале знаци за поједине *гласоее* (или и сло-

гове), те су дакле Мисирци пропалазачи *гласовне азбуке*. Из ове *јероглифске* азбуке („света слова", сл. 3) која је, резана или слпкана, употребљавана само на јавним споменицима, изведена је *рукописна* (јератичка), која се налази на папируским смотуљцима.

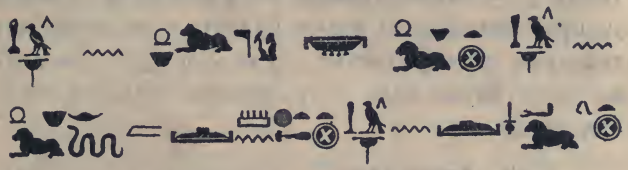

Сл. 3. Јероглифска азбука.

— Врло је вероватно да је мисирска азбука основа свим данашњим азбукама културних народа (преко Феничана).

б). *Песништво*. Мисирска је књижевност морала рано бити врло велика, кад се већ под VI дин. спомиње нарочити дворски чиновник као чувар књижнице. Али је писаних споменика мало очувано: има највише дêлâ песничког садржаја, нешто песама *верских* (химне боговима) и *јуначких* о Рамзесовим ратовима. Прича о Рамзиниту (Херодот) је леп пример мисирске приповедачке књижевности.

в). *Науке*. Да је у Мисираца рано било много практичнога знања из *математичких наука* (нарочито геометрије, механике) сведоче оне огромне грађевине још из времена првих династија (пирамиде, канали). У *астрономији* су такође имали лепих знања: Мисирци су први, који су време рачунали по сунчаној години од 365 дана, делећи је на 12 месеци; али њихни астрономи знају и за разлику између ове и праве сунчане године, те

неке верске свечанике празнују по астрономској години од 365 ¼ дана (сотиска периода од 365 × 4 = 1460 г.); знају за планете и некретнице, а пирамиде својим странама тачно показују четири стране света (за астрономске сврхе?). — Практична је *медицина* такође била напредна; „земља је пуна лекара; за сваку болест и за сваки део тела има их нарочитих“. вели Херодот. За неке од ових наука било је у доцније доба и писаних дела.

§ 28. **Уметности.** — Уметности су (као и науке?) у почетку имале само да послуже вери (храмови, ликови божји), и тек се доцније развијају самостално, не везујући се за веру и њене циљеве.

а.) *Неимарство (архитектура).* Пирамиде су најстарији очувани споменици мисирског неимарства; то су краљевске или великашке *гробнице* у чијим су унутрашњим одајама, у каменим саркофазима, лежале мумије њихових творица. Све су на либиској височини, а биће их на 70; најстарије су и највеће оне које су подигли владари IV. дин. Код пирамида се више дивимо огромности и грађевинским тешкоћама него ли лепоти њихној. А било је и гробница издубених у стенама, с једном или више одаја, на један или више спратова, с многим стубовима, ликовима, (статуама), сликама. — Врхунац свој достигло је мисирско неимарство у *храмовима.* Највише их је, најлепших и највећих било у Тебц и њеној околини, а подигли су их фараони великих тебанских династија (XVIII – XX). Нарочито је огромне просторије захватао храм бога Сунца, *Амон-Ра,* главног божанства мисир-

ског тога доба (Карнак). На западној пак страни нилској, далеко иза плодних поља тебанских, већ под либиском планином, био је „град мртвих“: *гробнице* у самом брду, а *храмови* у подножју његову, које су већином поградили владари XVIII—XX дин. Међу њима је Рамзесов храм, *Рамезеј* („Осимандијин гроб“) по величини међу првима, а по изради међу најлепшим споменицима мисирским. Од једнога пак храма Аменофисова (Аменхотеп III.) на тој страни остала су само два огромна лика његова („Мемнонов колос“). Као што је било гробница, тако је и читавих храмова било издубених у стенама (Рамзесов храм у Абу-Симбелу).

Мисирски храм. Већи мисирски храм од прилике овака је зграда (сл. 4): Између два велика коса зида, *пилона*, улази се у непокривену, обично четвртасту или нешто дугуљасту дворницу, по којој један или два реда стубова са стране граде покривене ходнике, *колонаде*; кроз отвор задњега зида, такође *косог*, иде се у другу дворницу, у главном сличну првој (перистилске дворнице). Одатле се улази у трећу, покривену, с многим редовима стубова, средином обично већих (хипостилска дворница). Одавде се иде у мање такође покривене дворнице, зидовима и стубовима подељене на многе мале одаје, склоништа светих ствари, те с тога свету и неприступних. У једној, најдаљој и најмрачнијој је какав ковчег с фетишем (ликом или животињом) као седиштем божанским. Пред пилонима су обично огромни *ликови* краљевски и један или више *обелисака* (20—30 м. вис.), на којима је, јероглифима написана, посвета храма. С обе стране пута, који води храму, два су реда безбројних сфинксова. — Огромне је размере захватао храм Амонов у Теби; почет још за време XII дин., њега су доградивали скоро сви владари XVIII, XIX и доцнијих династија, те је постао једна од највећих грађевина светских (Карнак). Али су на њему највише урадили: Тутмос I, Тутмос III (чији су обелисци одатле, сада у Риму, Цариграду, Лондону и Њу-Јорку) и Аме-

нофис III из XVIII, Сети I и син му Рамзес II из XIX дин., којега је последњег хипостилска дворница (Сл. 5.) узор дело мисирске архитектуре (дугачка 103 м. шир. 51 м. са 134 стуба, од којих су 12 средњих највећи : 21 м. вис., 3,57 м

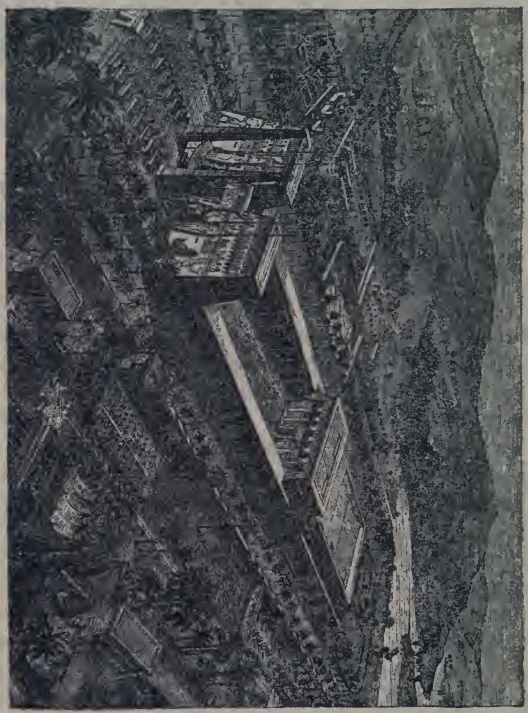

Сл. 4 Изглед мисирског храма.

пречника дебљине). На десној је обали нилској и други храм Амонов (код Луксора), везан за први низом сфинксова у дужини 2 км., такође једна од најлепших грађевина Амен-хотепа III и Рамзеса II (чији је обелиск одатле сада у Паризу).

б) *Ликорез* (вајарство, скултура). Ликорезна уметност код Мисираца почела је ликовима богова и

обоготворених краљева. Верски појмови о посмртном животу помагали су да се развије природност и вер-

Сл. 5. Хипостилска дворница у Карнаку.

ност у изради људских ликова (реалистички правац). Али је мисирски ликорез у свом развитку брзо за-

стао; познији се уметници не смедоше одвојити од утврђених облика и положаја, те су и све статуе истина правилне, али без живота и израза на лицу и скоро све једнаке. Ово нарочито вреди за краљевске ликове по храмовима, који се више одликују својом огромношћу (до 20 м. висине) него лепотом и верношћу. Најлепши су ликорезни послови: неколико ликова из времена мемфиске периоде, статуа Кафрина (сл. 7.), лик неког мисирског писара, дрвена статуа неког властелина (најлепша) и др.; из доцнијег доба: лик Рамзеса II. Највећи а можда и најстарији споменик мисирске скултуре је огромни сфинкс код Кеопсове пирамиде, лик јутарњег сунца (бога Хармакиса), чијем је изласку лицем и обрнут (25 м. вис., 30 м. дужина лавовског тела: сама глава преко 8 м. дуж.). Животињска сутела (сфинксови) брижљиво и правилно рађена.—Ликови су, као и обелисци, (Сл. 6.) скоро увек од једноставног камена и то најтврђе врсте (гранита, диорита, базалта), са чега у неколико опорост и мртвило на статуама.

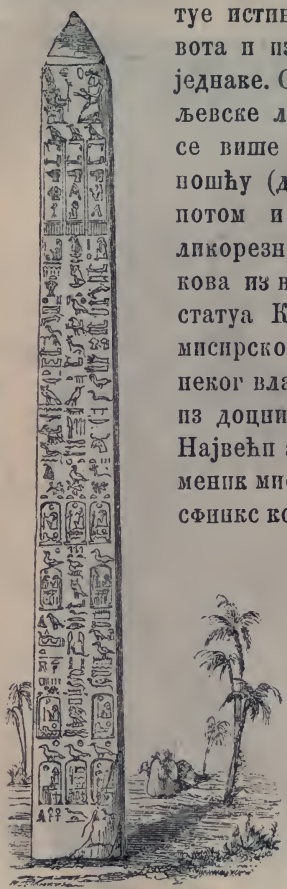

Сл. 6. Обелиск.

в.) *Сликарство.* Ни у сликарству нису Мисирци далеко дотерали. Не знајући за сенчење те ни за перспективу, њихни су сликари застали на самим почецима ове уметности (главна личност на слици увек већа, лица профилна, упоредни предмети сликани један изнад другог итд., сл. 8.). Боје су им пак живе и лепо очуване све до данас. — У осталом, сликарство је и овде, као и свуда у почетку, било само саставни део ликореза, помажући да ликорезни радови (ликови, стубови), разно обојени, буду што живљи, шаренији.

Сл. 7. Лик Кафрин

§ 29. Привреда. — Слике, којима су испуњене унутрашње површине мисирских гробница, показују како је морао бити јако развијен привредни живот у Мисиру. Ту су насликане најразноврсније сцене из свакидашњег живота мисирског народа: земљорадника, занатлија, трговаца (орање, сејање, жетва, берба, разни занатски послови, грађење, товарење или истоваривање бродова итд.). Јачем развитку *земљорадње* много је помагало и лако обрађивање земље. — Знатнији индустриски производи мисирски су: *папирус* (из веома раних времена; *онај* на коме су *Птахотепови савети* јесте најстарија књига на свету), *бисус* (ланено или памучно ткиво?), *стакло*, *метални огледала*.

— Трговина је унутрашња (Нилом) морала бити веома жива; спољашњу пак, која би захтевала

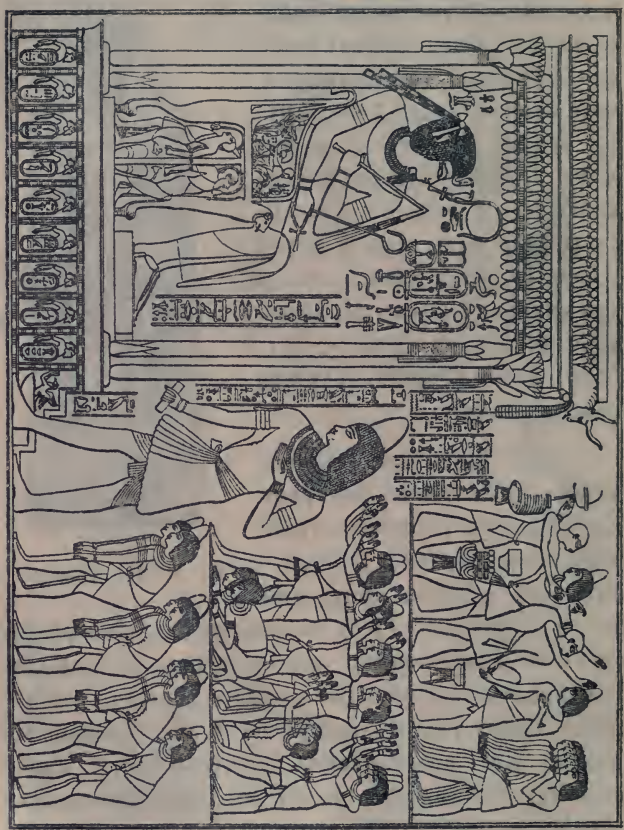

Сл. 8. Слика с унутрашње зидне површине једнога гроба. (Обожавање Аменофиса III).

и путовања ван земље, Мисирци као да нису водили.

2. АСИРЦИ И ВАВИЛОНЦИ.

Земља и народ.

§ 30. Земљиште. — На афричку се висију на и. наставља сирска, иза које је једна речна долина, такође седиште старих држава и засебне културе, старе можда као и мисирска. То је *месопотамска* („међуречна“) низија, која се на и. преко планина *стрмо* пење на иранску, а на з. *благо* на сирско-арабиску висију. На с. јој је брдовита Јерменија, одакле јој долазе две велике реке, *Еуфрат и Тигар*. Примајући с и. и с. многе уточице, обе се ове реке (читава им водопађа износи на 660000 кв. км.), набујале водом, спуштају као и само земљиште, ка ј.и. Текући у главном упоредо, оне се код Багдада (близу ст. Вавилона) највећма једна другој приближе (на 40 км.), па одатле теку по прâвој низији, коју су својим наносом оне и начиниле, да се пред ушћем слију у једну реку, *Араб*. И ако изливање ових река није овде било ни онако тихо ни правилно као нилско, ипак је од њих и њиховог природног и вештачког разливања и овде долазила и плодност земљишта па и култура тога краја.

§ 31. Халдеја и Асирија. — Месопотамска је долина шира од нилске, а с њом у многом погледу слична: и код једне и друге је велико сиромаштво у атмосферском талогу; код обеју је родност земљишта долазила од природног и вештачког наводњавања; у плодности земље, правилном плављењу, густини насељености итд. биле су клице и погодбе за рану културу и једне и друге итд. Али све ово у главном вреди за прâву низију, за јужну Месопотамију, или *Халдеју* (у Библији: Сенар), коју Херодот описује као веома плодну земљу. Северни њен део, *Асирија*, доста је висок и брдовит крај, с нешто пашњака и плодних речних долина, без којих би Асирија била пустиња.

§ 32. Народ. — И месопотамско је становништво било двојаког порекла: први су становници били неки *турански* или *алтајски народи* (Сумири, Акади), који су се после измешали и изгубили у новим дошљацима (око 3000 г.?), *Семићанима*, остављајући овима у наслеђе много штошта од своје образованости (клинаста азбука, вера у духове, мађије).

§ 33. Топографија. — У Месопотамији се очувало мало грађевинских споменика, и ако их је некада морало бити много. Овоме је главни узрок, што су, због оскудице камена у близини, све грађевине биле већином од опека, које су се лако и брзо трошиле. — У старој су Асирији били главни градови: *Нинива*, близу дан. Мосула, *Асур* и *Калак*; у Халдеји: *Вавилон, Суза*, Ур, Сипар.

Историја.

а. *Халдеја и њене најстарије државице.*

§ 34. Елам и Стара Вавилонија. — Најстарије државице по месопотамској низији су у јужном делу њеном. Народно предање казује да су и овде у почетку владали краљеви - богови, да је њих 10 владало преко 400 хиљада година, да су се у облику људском и животињском јављали људма да их науче разним знањима: ратарству, грађењу вароши, азбуци итд. Ну временом се, вели даље гатка, род људски исквари, те га бог казни потопом, после чега тек настаде владавина људских династија.

У овом је предању, које су и Јевреји примили и у неколико преиначили, тамна успомена на многа столећа преисториског стварања земље и држава халдејских. (Упор. § 12).

Тешко је одредити време, *када* су у Халдеји постале прве, уређене државе (4000 пре Хр?). Поузданије је то, да их је било више и да су поједини владари успевали да за краће или дуже време свој град учине средиштем повеће државе, покоравајући околне земље и њихне краљеве. Тако је за једно два (?) столећа *Суза* била престоница велике *еламске државе* (основалац Кудур-Накунта око 2300?), која је обухватала сву јужну Месопотамију и допирала чак до Сирије. После пропасти ове државе уздиже се *Вавилон* (основалац *Нимрод?*), чији краљеви уједините Халдеју под своју власт и тако уједињеном владаше за више столећа. Лако је могућно да је и северна Месопотамија долазила у састав ове *старе вавилонске државе.*

§ 35. Сеоба семитских народа (2200 ?). — На сву прилику да су ове силне међусобице халдејских државица биле узрок сељењу семитских народа по предњој Азији, које је наступило некако пред другу хиљаду година пре Хр. Лако је могућно да је ова сеоба нагнала и Хиксе у Мисир; да су тада и многи Семићани продрли у сев. Месопотамију, појачавајући тамо број својих раније досељених сународника; да су се нека племена настанила по сирском приморју (Феничани) и да је некако у то доба и праотац јеврејског народа Аврам, из „Ура халдејскога отишао у земљу хананску“.

б. *Прва асирска царевина (2000? — 1100?)*

§ 36. Стара држава — У време ове сеобе семитских племена пада и стварање асирске државе у северној Месопотамији. Слаба и незнатна у данима свога постанка, Асирија је најпре за дуго била зависна од Халдеје, па за тим имала да издржи нападе мисирских владара XVIII дин. чија су освајања, како се чини, за неко време захватала и северни део Месопотамије (§. 19). Тек око XV стол. пре Хр. почиње нагло уздизање Асирије, а после два столећа крвавих ратова на свима странама њеним асирски краљеви постадоше господари читаве водопађе Еуфрата и Тигра, од Јерменије до Персиског Затона. Али је асирским краљевима било толико исто тешко одржати ове земље у својој власти колико и освојити их. Храбри у рату, Асирци су били сурови на власти; а опет, вољни да над покореним народима одрже своју власт и да им

још наметну и своју веру *(најстарији верски ратови)*, они су морали непрестано угушивати буне час па једној час на другој страни своје велике државе, а угушивали су их нечувеном суровошћу. *У овим крвавим борбама за проширење државно или њено одржање и прошла је скоро сва историја асирска.* Међу краљевима ове старе асирске царевине најзнаменитији је *Тиглат-Пилесар I* (око 1100), који је покорио народе по Сирији и допро до Средоземног Мора. Тада му је чак и мисирски фараон (XX дин.) од страха послао неке дарове.

а). **Нин и Семирамида.** Место истинитих догађаја и личности овог најстаријег доба асирске историје, грчки су писци доцније покупили многе гатке, у којима се помињу краљ *Нин* и жена му, краљица *Семирамида*, чија су, веле, освајања допирала до Средоземног Мора и Индије. Обоје су митолошка лица: именом Нина хтело се протумачити име главног града Ниниве (Ромул-Рим), а у причи о Семирамиди су очували мити о богињи Истар (*голуб* јој посвећена тица). На ове су се гатке доцније надовезали и неки историски догађаји из времена владавине једне асирске намеснице сличног имена (Самурамата), која је крепко управљала државом у име свога младолетног сина (око 800), слала своје војводе у Медију, Јерменију, Сирију, да тамо прошире и утврде власт асирску. У вероватном пореклу ове принцезе из Вавилоније лежаће и оно причање да је Семирамида владала и Вавилоном и да га је украсила дивним зградама и вртовима.

в. Друга асирска царевина (900?—600?)

§ 37. **Нова држава.** — За временом снаге и величине државне под Тиглат-Пилесаром I, брзо је дошло доба асирског опадања. (1100?—900?). Освојене области су се једна за другом нагло ослобађале, и већ је унук овог великог освајача владао

веома смањеном Асиријом. Ово време немоћи државне трајало је око два столећа (код грчких писаца: *ирониаст* државна под Сарданапалом?); после кога наста опет нагло снажење и ширење *нове* асирске државе. И већ под *Тиглат-Пилесаром* II (745—727) дошла је Асирија до старих својих граница; по освојењу Вавилоније и Медије он се обрте Сирији, где се умеша у међусобице тамошњих племена, те *Дамаштанску* државу уништи, *Израиљ* опустоши, а из обе одведе силно робље; *Јудејце и феничанске градове* подврже данку.

§ 38. **Саргоновићи.** Пред овом опасношћу сирски се народи почеше обраћати за помоћ Мисиру, којим су тада владали етиопски краљеви (§ 22). Ово би узрок новим нападима асирским на Сирију. Основалац нове династије асирске, војвода *Саргон* (Сарукин 721—705) нападе на државу израиљску, освоји јој престоницу Самарију, а краља (Осију) с великим бројем народа одведе у ропство и насели по Медији. Тако пропаде на свагда северна државица јеврејска, Израиљ (721); Јудеја пак оста и даље вазална и трибутарна, тражећи и даље тајно помоћи у Мисираца. И можда би већ сада дошло до сукоба Асираца с Мисирцима, да немири на источном крају асирске државе не одазваше Саргона, који новим ратовима и новим победама утврди своју власт над земљама од Персиског Затона и Ирана до Средоземног Мора и реке Халиса. Сјајну освојачку владавину Саргонову прекинуло је убиство извршено над њим у његовој красној палати (Дур-Сарукин у Корсабаду).

По смрти његовој поновише се догађаји ранијих времена: буне на свима странама велике асирске државе. Његов син и последник *Сенахериб* (705—681) мораде најпре угушити неколико устанака по Халдеји и Медији, па се онда упути на Јудеју, чији краљ (Језекија) беше склопио савез с мисирско-етиопским фараоном (Тахарка), и опседе Јерусалим. Ну када војска етиопска пође Јеврејима у помоћ, Сенахериб напусти Јерусалим, па се упути Мисирцима на сусрет и продре у саму Делту. До борбе ипак не дође; на сву прилику је каква болештина сатрла војску асирску, те се Сенахериб скоро сâм врати у Нинив. Остатак своје владавине провео је нешто у угушивању буна на разним странама своје државе, нарочито у Халдеји, где је Вавилон опленио и скоро разрушио, а нешто у подизању многих дворова и храмова, — нарочито у престоници Нинив (развалине код села Кујунџика), — који својом величином превазилажаху све асирске грађевине.

Али што није могао учинити Сенахериб, извршио је његов син *Асархадон* (681—667): овај продре у Мисир, надби Етиопљане, чији краљ (Тахарка) побеже чак у Етиопију, а мисирски се градови предадоше освојитељу. Оставив и даље у Мисиру његове домаће кнежеве, покорне сада асирском краљу, а по градовима асирске посаде, Асархадон се врати у Асирију, пун плена и победних трофеја (божјих ликова), да њима украси дворове и храмове које поче подизати. Благ према својим поданицима, милостив према побеђенима, Асархадон чини ваљда једини изузетак међу суровим и крвождним владарима асирским. — Његов син и по-

следник, *Асурбанипал* (667—626) био је последњи велики владар асирски. Имајући у себи све врлине и пороке свога народа, које су га учиниле и великим и страшним, Асурбанипал је проширио своју државу до граница, до којих никад дотле није долазила. Његова дуга владавина је непрекидан низ ратова: да угуши устаничке покушаје покорених народа или да своју државу прошири. Два пут је продирао у Мисир, долазио до његових најјужнијих граница, пленио га и робио као и друге земље које је походио, да их умири или освоји. Пошто је покорио још и Арабију, извршио је *уједињење свих семитских народа у једну државу.* Асурбанипал је био најсилнији владар онога времена; преко Лидије, чији му се владар (Гигес) покоравао, његова је моћ допирала до Егејскога Мора.

§ 39. Пропаст Асирије (606 ?). — Ну од овог времена највеће снаге и величине асирске државе, једва да је протекло двадесет година до њене пропасти. Главни су узроци овоме: а) крајња исцрпеност народна услед многих ратова; б) велика раширеност државна за малени народ асирски; и в) напади номадских Скита, који са севера нагрнуше у Азију. Слабост државна била је толика, да су се, како се чини, још за живота Асурбанипалова неки удаљени крајеви (Мисир, § 23.) издвојили из асирске заједнице, и да он није ни покушавао да их поврати. А одмах по његовој смрти два вазала асирска побуне две најглавније и најближе области: асирски војвода *Набополасар,* који је управљао Вавилоном и медски кнез *Кијаксар,* склопе савез и отпочну рат за ослобођење од Аси-

рије. После дугог ратовања, последњи краљ асирски (Асуракидин = Сарак?) затвори се у Ниниву, па не могући је одбранити, спали се у својем двору, не хотећи жив пасти у руке непријатељима. Савезници разруше Ниниву, а асирску државу поделе (606?): на њено место дођоше две нове државе, *Вавилонија и Медија.*

г. Нова Вавилонија (606—539).

§ 40. **Ослобођење** (606?). — Изузимајући краће периоде асирске немоћи, Вавилонија је заједно с Халдејом била покорна асирским владарима кроз читаве векове. Устанци за ослобођење крваво су угушивани, и Вавилон је два пут до темеља рушен (Сенахериб, Асурбанипал). Да би спречили даље буне, асирски су краљеви у последње доба пресељавали становнике једних крајева у друге и по освојеним областима, место домаћих кнежева, које су дотле већином остављали на својим положајима као вазале, сада збацивали и постављали своје људе. Ну ово ипак није спасло Асирију: асирски намесник *Набополасар* (Набу-пал-усур) и био је тај који је створио вавилонску државу.

а) *Навуходоносор* (Набу-кудур-усур, 604—561). — Новој Вавилонији загрози опасност већ у самом почетку њеном: мисирски краљ Неко покуша да се утврди у Сирији (§ 23). Али га у битци код Харкемиса (604) надби краљевић Навуходоносор, и победилац се већ беше упутио на Мисир, када га смрт очева пагна на повратак у Вавилон, где заузе престо. У кратковременој историји нове вавилонске државе Навуходоносор је њен једини али

сјајни представник; без њега би Вавилон за навек остао познат само као трговачки и индустриски град; с њиме је пак постао чувен и са својих победа и своје силе. И ако нам нису познати сви ратови Навуходоносорови, нема сумње да их је било и много и крвавих. Својом победом код Харкемиса није могао одмах утврдити своју владавину над Сиријом, јер су мисирски фараони ради *своје* безбедности непрестано подбадали Јудејце на отпор. То је учинило да је вавилонска војска двапут пленила и робила Јудеју, па најзад после новог једног устанка (Седекија), Навуходоносор освоји Јерусалим, спали га и поруши, земљу опустоши, на очи цареве поби му синове и многе више чиновнике, њега самог ослепи и окована посла с великим бројем народа као робље у Вавилон (586). За тим отпоче рат с јеврејским савезницима, Феничанима и Мисирцима. Ну свршетак ових бораба није нам познат; зна се само да је Тир неких 13 година држао у опсади, а за Мисир народно предање вели да га је освојио; мисирски споменици пак ништа о томе не помињу (§ 24).

Али дуга владавина Навуходоносорова није прошла у самим ратовима: велики је део свога времена и својих брига он утрошио на послове око привредног развитка своје државе, на улепшавању градова, нарочито своје престонице Вавилона, употребљавајући за све радове силно робље које је ратовима нагомилао; очистио и поправио неке резервоаре, старе канале, и наградио неколико нових, међу којима је био највећи *царски канал*; за одбрану земаљску подигао је велики (90 км.) *медски зид*, на оној земљоузини међу Тигром и Еуфратом;

поправљао старе или подизао нове храмове: богу *Набу* у Барсипу („Бирс-Нимруд“), а у Вавилону велики седмоспратни храм богу Белу, с његовим златним ликом на врху. Као око неких других градова, подигао је и око своје престонице огроман зид, на коме је било сто бронзаних капија; преко Еуфрата је у граду био велики и леп мост, под Еуфратом тамник (тунел), а уза свој двор је подигао за своје жене дивотне градине („у ваздуху“).

§ 41. Пропаст Вавилоније. (539). — Ну са смрћу Навуходоносоровом, у гроб је сишла и слава и величина његове државе. Као и код осталих источних народа, и овде је снага државна била везана за живот једнога човека: једва је прошло 20 година од смрти Навуходоносорове а вавилонске је царевине на свагда нестало. Његови се последници отпочеше борити и убијати за престо, земља беше многим ратовима толико изнурена, да је нови освојач с истока, персиски цар Кир лако одржао победу над последњим краљем вавилонским Набонетом (Набунахид) и без отпора заузео Вавилон; без икаквих великих потреса вавилонска држава пропаде и поста област персиска.

Култура.

§ 42. Устав. — Власт *краљева* и у Асирији и Халдеји била је неограничена и у толико већа, што није било моћних редова (племства), који би им власт сужавали. Владар је био заступник и представник божји на земљи, али не бог нити обожаван као у Мисиру. У рату су асирски краљеви били необично сурови; у споменичким натписима често се

хвале како су разрушили или попалили непријатељске градове, како су посекли многе заробљенике и од њихних глава наградили куле, како су бунтовничке вође повешали или их на коље набили или им кожу одерали итд. — *Народ* пак асирско-халдејски као да није био подељен на редове, којиби били јако подвојени, с бољим или горим положајем у друштву, с каквим повластицама или без њих; према неограниченом краљу сви су били ропски једнаки. Нешто је само боље стајао *свештенички сталеж* у Халдеји („халдејци", маги), у кога је била и сва наука халдејска.

§ 43. Вера. — Као и сам народ, и вера је асирско-вавилонска била *двојаког* порекла: верским појмовима *туранских* староседелаца придружили су *семитски* дошљаци своја веровања; из стапања и даљег развитка ових разних верских појмова створила се доцнија вера *асирско-халдејска.*

Основа туранској вери је веровање у *духове,* више и ниже, добре и зле; они су творци свих природних појава, свега добра и зла на земљи (земљотреса, ветра, болести итд.). Највиши духови су *богови,* међу којима су најглавнији: дух небески *Ану*, извор свега зла, и земаљски дух *Еа*, извор свега добра. Нижи од њих су духови небеских светила и мора, а под овима су остали духови ниже врсте, сви у вечитој борби и покрету, једни да чине добро, многи да чине зло. Из оваког веровања развили су се и верски *обреди*, који су у главном били молитве и гатања да се зла отклоне (мађије); отуда су пак и њихни свештеници, „халдејци", били колико свеште-

ници толико и гатари (по звездама, сну, лету тица итд.). — Семитска је пак вера и овде била, у главном, обожавање небеских светила (као седишта божанских духова?), нарочито месеца и сунца. — Временом се из ових двеју вера створила једна, у којој су богови били с именима и особинама једних или других ранијих божанстава, а поређани по старешинству тако, да је на врху ове божанске јерархије био највиши бог „велики Господ", краљ богова, под именом *Илу* (од чега Баб-Илу = врата Илуова = Вавилон) у Вавилону, а као *Асур* у Асирији; под њим прво *тробоштво (Ану*, бог мрака и пакла, *Еа*, бог знања и живота, и *Бел*), у коме је главни бог *Бел*, творац и господар света, старешина свију духова, Господ васељене; још ниже је друго *тробоштво*: Месец (Син), Сунце (Самас) и Атмосфера (Раману), а за овим иду богови пет планета (Нинип = Сатурн, Мардук = Јупитар, Нергал = Марс, богиња Истар = Венера, Даница, и Набу = Меркур). Ових 12 главних богова су представници 12 годишњих месеци и 12 зодијачких знакова. Уз главније богове биле су богиње с разним именима, међу којима је најзнатнија *Белита* (Милита), богиња природе и њене плодности, а осем њих и безброј нижих богова, већином опаких духова, на земљи и под земљом; у страховању од ових и умилостивљавању њихном молитвама и врачањем готово је и била вера самога *народа*. — Својим боговима су обично давали облике људско-животињске.

а). **Посмртни живот.** Појмови о посмртном животу као да су им били они које су наследили од туранских предака.

„Душе људске, по смрти, иду на запад у земљу мрака, где лутају као сенке и одакле се никад не враћају“. Тамо нема ни награде за добре ни казне за зле; добро и зло почиње и свршава се на земљи.

§ 44. Књижевност и науке. — а. *Азбука.* Сви Месопотамци, као и околни народи (Међани, Персијанци, Јермени) служили су се *клинастом азбуком* (Сл. 9.) која је порекла туранског а основа јој *слоговска.* И њој су почеци у *сликама*

Сл. 9. Клинаста азбука.

предмета и појмова, које су се поступно измениле у разне клинасте знаке. б. *Књижевност.* Новија откопавања по рушевинама старих халдејско-асирских градова дала су многе доказе, да је стара књижевност месопотамских народа морала бити и велика и разнолика. Нарочито је у овоме важна, у нинивским развалинама пронађена, *Асурбанипалова књижница*, коју чине многи, боље и лоше очувани, четвртасти цреповн с клинастим натписима на обема странама, најразличнијег садржаја: *верских* песама, *епских* спевова, *астролошких* и врацбених записа, *астрономских* и *хронолошких* бележака, нека врста *граматике*, затим *правних*, *историских* и *географских* списа итд. — Халдејски су маги нарочито обрађивали *астрономију* и *математичке науке:* они су знали за *сунчану годину* од $365^1|_4$ дана, за *зодијак*, који су делили на 360 делова, те је, дакле, и деоба круга на 360° вероватно њихнога порекла; годину су делили на 12 месеци а ове на недеље

од 7 дана; месечев су пут тако тачно одређивали, да су могли предсказивати његова помрчавања. — Старе мере за *тежину*, *дужину* и *вредност* (новац), које доцније налазимо код Јевреја, Грка и Римљана (за дужину и површину: паразанг, стадија, плетрон; за тежину и вредност: талапат, мина, сикал и др.) халдејског су порекла а на природној основи (1 вав. таланат = 1 куб. стопи воде обичне топлоте).

§ 45. **Уметности.** — а. *Неимарство.* Немајући камена у близини, Месопотамци су своје грађевине подизали од опека, те их је с тога време брже и јаче упропастило; од дворова и храмова једва да су остали поједини зидови; хумке и брежуљци једва показују места старих градова: *Вавилона*, (код села Хилаха), где је близу *Бирс-Нимруд* с остацима храма бога Наба (за које се погрешно мисли да су остаци вавилонске куле) *Ниниве*, (код села Кујунџика), у чијој су близини остаци дивних дворова Саргонових код Корсабада. (Сл. 10. и 11.) Да би им зграде биле што трајашније, често су њихне дебеле зидине од опека облагали каменим плочама (кречњак, алабастер), глеђосаним опекама, или их гипсом превлачили. Зидови су били обично разно обојени или плитко резани (ба-рељефи). — *Храмови* су им били од више (7—8) спратова, који се као четвртасте куле, горње све мање, једна на другој уздижу, чинећи тако неку врсту степенасте пирамиде. (На сл. 11, горе). *Дворови* пак као да нису имали спратова, али су били уздигнути на вештачким терасама, високим по десетак метара, до ко-

јих се долазило широким, лепим степеницама. Врата су често *сведена*, али су кровови увек равни.

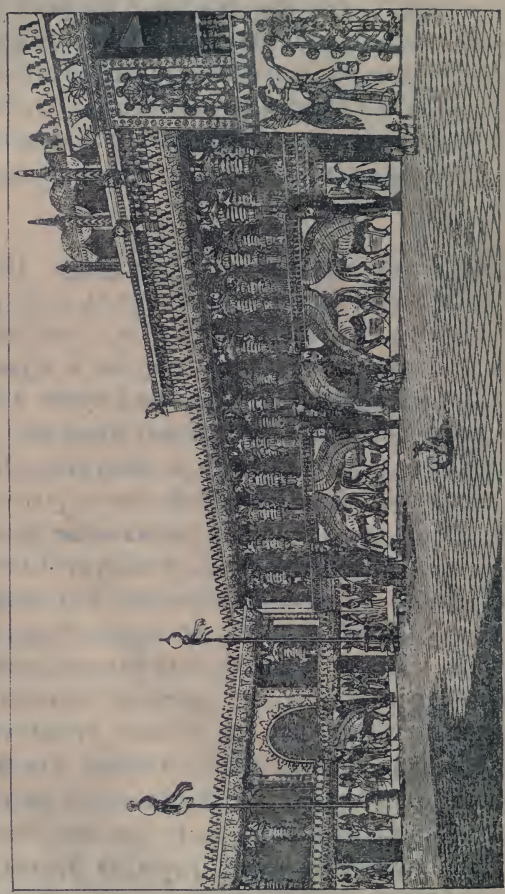

Сл. 10. Саргонов двор код Корсабада. (Вероватни унутр. изглед).

на гредама, те су им отуда и дворнице биле увек узане према дужини (10—12 м. шир. према 30 до 40 м. дуж.)

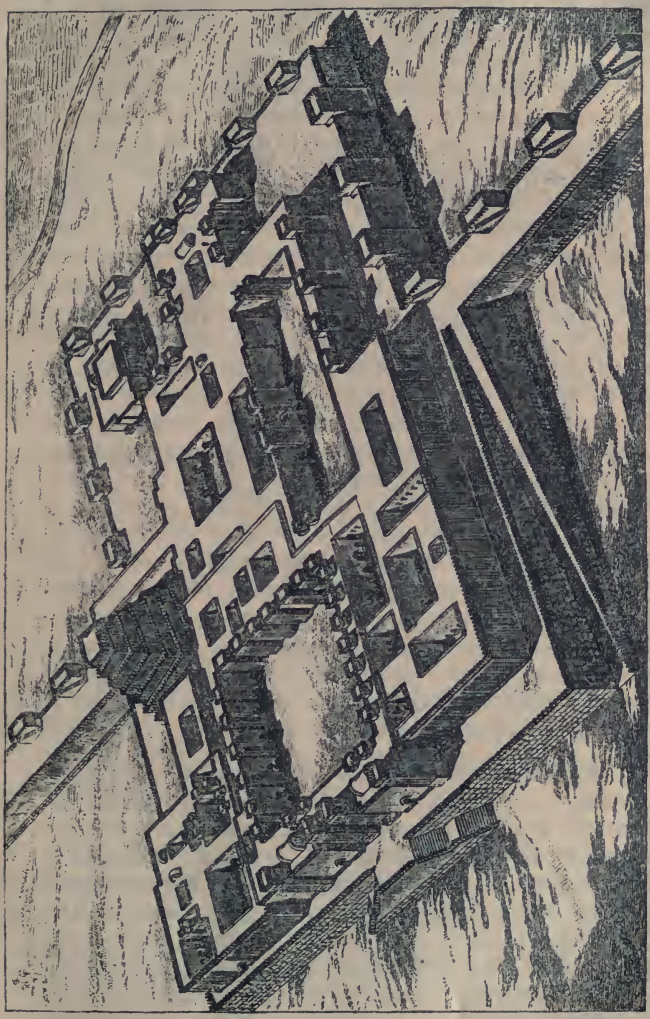

Сл. 11. Саргонов двор код Корсабада. (Вероватни спољашњи изглед, по реконструкцији Перотовој.)

Халдејски храм. На једном месту своје историје Херодот описује храм бога Бела у Вавилону, који је на сву прилику подигао (или само обновио?) Навуходоносор, а за који грчки историк погрешно вели да је саградила Семирамида. Храм је био у средини вароши на једној четвртастој основици, чија је свака страна била дугачка 2 стадије (370 м.). На средини се уздиже масивна кула, дужине и ширине по једну стадију; на њој друга, мања, на овој трећа и тако до осам (на 190? м. вис.). Око кула су степенице с одмориштима, које воде до највише куле, где је и олтар: пространа одаја, у којој је велика, богато намештена постеља, са златним столом крај ње. Свештеници причају да се бог, походећи храм, па постељи одмара. Доле је други олтар, у коме је златан лик бога Бела, како седи на златном престолу, а све вели, вреди на 800 златних таланата (60 мил. дин.). Пред олтаром су две трпезе, једна златна на којој се приносе веће жртве, а друга већа за обично жртвовање и на којој се годишње, у славу божју, изгори за 1000 таланата кадива. — По разним пак записима и мерењем развалина, франц. научник *Опер* износи оваку слику Белова храма: Основица (тераса), на којој је био храм, могла је бити на 25 м. висока; на њој је био *седмоспратни* храм од четвртастих кула, што виших све мањих а разно обојадисаних: прва, црно; друга бело; трећа, неранџасто; четврта, модро; пета црвено; шеста сребрно, а седма златно. Ове су куле биле посвећене појединим боговима и богињама, а све укупно градиле једну пирамиду, грдну својом величином, огромну својом висином, а величанствену када је жарко сунце обасја, те се боје стану преливати а злато трептати.

Вавилон. Овако велики и богат храм одговарао је величини и лепоти саме престонице Вавилона. Судећи по просторији што је захватају вавилонске развалине и по опису Херодотову, Вавилон је био необичне величине. Налазећи се у великој равници, Вавилон је изгледао као какав четвороугао, коме је свака страна била дугачка преко 20 км. (?). Ово је без сумње долазило отуда што су куће биле већином усамљене, свака'с великим двориштем и огромним градинама. Варош је била на обема обалама Еуфрата, преко кога је био велики мост, а под реком тамник. Улице су биле праве, с кућама од 3 и 4 спрата; на једној су страни све улице допи-

рале до реке, а на другој се завршивале код спољног зида, који је ишао око читаве вароши, и по уверавању Херодотову био широк 50 а висок 200 лаката. По неким новијим мерењима, просторија коју је захватао Вавилон, изнела би преко 500 (?) кв. км.

Ликорез и сликарство. Остатака асирско-халдејског ликореза имамо: а) у неколиким, добро очуваним, *ликовима* краљевским (сл. 12.) и божанским; б) *у крилатим лавовима* и *биковима* с људском главом, какви се обично налазе пред храмовским или дворским вратима (сл. 10), и в) у многим *рељефним* сликама, нарочито по унутрашњим зидовима царских дворова а из јавног или приватног живота владарева (рат, лов, гозбе) или самог народа. (Сл. 13.). И ако ни месопотамски народи нису далеко дотерали у ликорезној уметности, ипак су им радови у неколико бољи и савршенији од миспрских: ликови су доста природни, положаји различни, удови слободни, и ако претерано развијени (мускулозни). Животињски су ликови такође доста лепо и верно рађени. Најлепше дело асирско-халдејског ликореза као да ће бити један мали бронзани лавовски лик (Сл. 14.) — *Сликарство* је и овде било само допуна ликорезу, помажући да ликорезни послови буду што живљи.

§ 46. Привреда. — По опису Херодотову а и по стању читаве некадашње културе месопотамске може се закључити, да је *земљорадња*, нарочито у Халдеји, морала бити веома напредна (канализација и вештачко наводњавање). — Од индустриских рукотворина била су на гласу вавилонска вунена и ланена *ткива* (ћимими), разни украсни и лук-

Сл. 12. Лик једнога краља асирског.

сузни предмети: метални, земљани и стаклени, врло укусно израђени (столови, столице, посуђе, вазе,

Сл. 13. Асирци у боју.

гривне, палице, узде итд). — О великом развитку *трговине* најбоље сведочи велика раширеност хал-

дејских мера. — За привреду пак као и за читаву културу асирско-халдејску може се рећи да

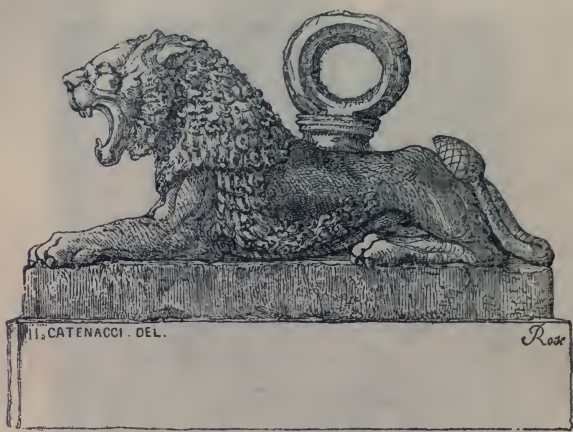

Сл. 14. Мали лавовски лик од бронзе (украс за сто ?).

је била халдејског порекла и да су Халдејци били њени главни представници и носиоци, а Асирци само ученици њихови.

3. ФЕНИЧАНИ.

§ 47. **Сирија.** Сиријом се од најстаријих времена звала висија, која је међу Средоземним Морем и Месопотамијом таурским огранцима и арабиском пустињом. Целом дужином је, са с. на ј., просецају планине, које се највећма уздижу у Ливану (3000 м.) и наспрамном Антиливану. Међу овима су извори двеју река, које теку супротним правцима: *Оронта* на с., *Јордан* на ј. Обе имају своје долине, нешто различне ширином, а скоро једнаке питомошћу: *оронтска* је долина шира и веома родна (шеница, воће, виногради), то је т. зв *Шуиља Сирија* (Келе-Сирија), *јорданска* је долина нешто ужа, а што јужније све дубља, тако да је Мртво Море, у које се Јордан слива, под морском површином преко 400 м.; то је долина *Гор,* са жарком климом и дивним воћем (смоква, урма, виноград). — Ове две долине, везане трећом, долином реке Нацане, деле Сирију, опет скоро целом њеном дужином, на два неједнака дела: већи, источни, и мањи, западни. Источна је половина пошира висија, која се полако спушта у месопотамску низију; већином је неплодна, осем у неколиким речним долинама, правим оазама (Дамаск, Палмира, Хамат и др.); западна је половина ужа али кршевитија височина, која се стрмо спушта к мору. У јужном њеном делу је планина *Кармел*, која одваја северно уско и кршно приморје (Феникија) од јужног, равног и широког (Филистејска).

§ 48. **Народ.** — С појавом Сирије у историји, она је већ била насељена многим *семитским* племенима, која су потисла, истребила или упила раније становништво. Распиривши се по Сирији, ови су се дошљаци временом издвојили у три племенске гомиле: *Хетеји* су захватали северни

део Сирије, *Хананци* сву средину њену, а *Терахеји* (Тара? отац Аврамов) југоисточне крајеве (и. од Мртвога Мора), већ на граници Арабије. Различност земљишних прилика и погодаба поступно је од Хананаца створила и две различне групе народне: *приморци*, притешњени с копна планинама, упутише се на море те постадоше бродари и трговци: то су били *Феничани*; они по *унутрашњости* осташе и даље сточари и ратари, а подељени на многа племена, остадоше слаби и незнатни (Јевусеји, Јевеји итд.) Међу *терахејским* пак племенима (Амонци, Аморејци, Моавци, Едомци, Амалеци) полако ће се уздићи *Израиљци* или *Јеврејци* и после многих бораба створити своју државу.

Земља и народ.

§ **49. Феникија.** — Феникија је дугачко а узано приморје северне Сирије, од Кармела до ушћа Оронте (200 км. д.; 15—20 км. ш.). Земљиште је брдско а уско, мору нагнуто, с многим, далеко у море запшлим, ртовима и згодним лукама међу њима: нешто питомих равница има само око ушћа приморских речица. Ливанске падине су покривене воћем и виноградима, а по висовима је некада било доста шуме, добре за бродограђу (кедар, чемпрес, бор).

§ **50. Феничани.** — Семићане, који су ово приморје заузлеп, сама је природа упутила на море, као једини извор за њихов живот и богаћење. Од незнатних рибарских села по обали, временом су постали најчувенији трговачки градови (Сидон = Санд = риболов). Самом пак природом на копну подвојени, јер је саобраћај био лакши водом него сувим, градови су се засебно политички развијали те и племена очувала своју

независност. Отуда и феничански народ као да и није имао опште, народно име, него се звао именима својих градова: Тирци, Сидонци итд. *Феничанима* су их звали Грци („Феникија“ = земља палама; „риђи људи“; итд.), а од ових су то име примили Римљани и нешто изменили (Poeni=Пу̑нци).

§ 51. Градови. — Расејани по обали, мало удаљени један од другог, фенички су градови са селима око њих испунили скоро читаво северно приморје сирско. У време највећег напретка њихног, изгледало је као да је једна једина варош прекрилила васколику обалу. Међу многим градовима били су најглавнији: Тир, Сидон, Берут, Библос (Гебел), Триполис и Арад. — За многе од ових градова народно је предање везало приче о њихном божанском пореклу; тако је бог Бел засновао Сидон, бог Ел град Гебел итд.

Историја.

§ 52. Политичко уређење. — И феничанска политичка историја почиње с већим бројем омањих, племенских државица, свака с једним градом као државним средиштем и с већим или мањим приморјем. Али док је код других народа, из оваких племенских државица, раније или доцније дошло до државног јединства, дотле се у Феникији политичка раскомаданост одржала кроз целу њену историју. Сваки је град био самосталан, имао своје уредбе и своје власти, своју флоту и своје насеобине. Једва да су Сидон и Тир, у времену своје највеће снаге, могли од најближих градова створити какав слаб савез (федерацију), и за неко

време бити на челу његову. Отуда Феничани нису ни могли никад давати јачи отпор туђинским нападачима, које је врло често у Феникију мамило богатство њених градова. А отуда је и Феникија, као и Сирија, тако често губила своју слободу. Независност феничанских градова долазила је одмах у опасност, чим се на з. или и., у Мисиру или Месопотамији, створила јача држава: тебанским фараонима феничански су градови били покорни и данак плаћали; за пљачкашким насртајима еламских краљева дођоше напади асирских освајача Прве и Друге Царевине, а ове заменише Вавилонци. Од свих ових насртача, феничански су се градови најчешће бранили богатим даровима, данцима и признавањем њихног старешинства, чувајући тако најлакше, ако не своју слободу, оно бар своје трговачке интересе. Било је, истина, и тренутака, да су поједини градови или градски савези покушавали да се и оружјем бране од својих непријатеља, али је то било ређе. — Са својим пак суплеменицима и суседима по унутрашњој Сирији нарочито с Јеврејима, скоро су увек били у миру и пријатељству; на то су их највише гониле њихне међусобне трговинске потребе: измена прерађевина за сировине, што су их добивали од сточарских и земљорадничких племена по унутрашњости.

§ 53. Значај феничанскога народа. — Али историски значај феничанског народа и није био у снази и величини његових државица, него у његовим безбројним насеобинама, у његовој светској трговини и културном утицају, што га је вршио на тадашње народе. Притешњени морем и планинама

на уском земљишту које није могло својим производима хранити велико људство, нити се имало куда ширити освајањима ка и., Феничани се рано обртоше мору и трговини, налазећи у њима изворе за своју снагу и богаство. Мирним путем, својом трговином и насеобинама, они завладаше Средоземним Морем; читаво приморје његово поста домовином феничанском („језеро феничанско"). У овом послу: *у стварању колонија и ширењу трговине, и прошла је скоро сва спољашња историја феничанског народа и његових градова.*

§ 54. **Узроци колонисању.** — Било је више узрока непрестаном исељавању феничанском из своје домовине и заснивању све нових насеобина. Најглавнији су:

а). *пренасељеност* по градовима феничанским, те отуд исељавање сиромашнијег грађанства, услед недовољног земљишта за намножено становништво; нарочито је било непрестаног досељавања из унутрашње Сирије, чему су узроци нешто непрестани племенски ратови међу тамошњим племенима а нешто и природно струјање људства ка богатим, индустриским и трговачким градовима у приморју. Продирање Јевреја у Палестину нарочито је појачало ово исељавање у Феникију;

б). потреба у *новим земљама* и *народима* („нових пијаца") за своју индустрију и трговину, које су узимале све веће размере;

в). унутрашње *политичке* борбе и међусобице по градовима; Сидон је на пр. опао по исељењу његове аристократије (?) у Тир, који се тада подигао; Картагину су основали тирски исељеници;

г). *богаство феничанских* градова и обиље капитала у њима, те отуд и стварање нових индустриско-трговачких средишта (факторије);

д). истраживања *руда*, нарочито сребра и злата, што их је одводило у најдаље крајеве, и

ђ). најпосле, а можда и један од најјачих узрока, био је сâм *колонизаторски дух* феничанског народа.

§ 55. Колоније. — У стварању феничанских колонија било је три периоде. Најпре су били *северни* градови (Гебел, Арад), који су, тргујући, почели и насељавати оближња приморја и острва (Кипар). Временом се над њима, трговином и значајем, уздиже *Сидон* те он предузе посао трговања и колонизовања (од прилике 1600—1200 пре Хр.). То је доба када су Грци све Феничане називали „*Сидонцима*“ и када су ови, уз помоћ осталих савезних градова, засновали највише насеобина по острвима и обалама Егејског мора (Кипар, Род, Крит, Киклади, Китера, Тас), по приморју афричком (мпс. Делта, Хипо и Лептис) и нешто по Црном Мору. Ну при крају XII ст. један велики део Сидонаца напусти свој град, без сумње због каквих међусобица (демократа и аристократа ?) и пресели се у Тир, који, тако појачан људима и новцем, предузе дотадашњу улогу и значај Сидона. Тир се сада уздиже међу свима градовима и поста средиштем светске феничанске трговине и расадницом многих нових насеобина. Ширећи круг свога трговања, Тирци уђоше у западну половину Средоземног Мора, заснивaху по његовим обалама и острвима своје насеобине, своја индустриско-тр-

говачка стоваришта и радилишта (факторије), која се временом развише у богате и напредне градове. У лепој и плодној Сицилији подигоше читав низ колонија (Панормо, Села); одатле пређоше у Сардинију (Каралис) и друга острва на тој страни (Мелита = Малта), па на обалу афричку, где се њихне нове насеобине (Утика 1100, Хадрумет) придружише ранијим, сидонским. Колонишући северну обалу афричку, тирски трговци изиђоше кроз „Мелкартове стубове“ у Атлански Океан, хватајући се одмах питоме долине Гадалкивира, „Тартеса“, како су они звали тај крај (Гадир = Кадис, 1100, Малака, Хиспалис = Севила), где нађоше богате сребрне руднике. Одавде им се трговачки бродови упутише двојаким правцем: на једној страни допреше до *Калајних Острва* (Инглеска?) па можда чак и до балтичких обала (острва Сорлинга?), добивајући с првих калај, с других ћилибар, који се у старо време ценио као и злато; на другој се страни њихне трговачке заставе лепршаху чак по обалама Сенегамбије и Сретних Острва (Канарска?).

§ 56. **Односи митропола и колонија.** — Политичких веза међу митрополом и њеним насеобинама није било; колоније су слале своја изасланства и дарове за заједничке светковине, одржавале трговачке односе с митрополом, али су биле слободне. *Јединство читавог феничанског народа било је у једном језику, једнакој вери, заједничким интересима, у читавом духу народном.*

§ 57. **Картагина.** — Међу свима колонијама тирским, од којих су многе временом постале ве-

лики градови и средишта индустриско-трговачка и уопште културе феничанске, најважнија је била *Картагина* (управо Картада = нови град). И ако међу последњима по реду постанка (880 ?), она је убрзо постала не само стожером читаве западне феничанске трговине, него и политичким средиштем једне од најсилнијих држава феничанских. Опадање Тира, чију трговину упропашћиваху и унутрашње размирице и спољашни напади асирских и вавилонских владара, ишло је у корист Картагине и њеног трговинског развијања. Заснивање Александрије (331) довршило је трговачку пропаст Тира, чије место у трговинском значају тада заузе Картагина: она постаде господарем читаве западне половине Средоземног Мора и трговине по њему. У његовом пак источном делу Грци су већ раније истисли Феничане, њихну трговину и њихов утицај.

а). **Оснивање Картагине** (880 ?). — Картагину су основали исељеници из Тира, чије опадање одмах тада и почиње, као што му је опет почетак моћи и угледа, а Сидону пропадања, било досељење богатијих Сидонаца. За оснивање Картагине везано је ово предање. У име младолетног краља тирског Пигмалиона, државом је управљао стриц му *Сихарбал*, првосвештеник тирскога бога Мелкарта а муж краљеве сестре Елисе (Дидоне). Ну Сихарбала противници збаце са управе, а краљ га доцније и уби. Његова жена пак, хотећи га осветити, склопи заверу противу свога брата, у коју уђу аристократи, све његне присталице. Када се за заверу дознаде, Елиса се са својим сукривцима докопа флоте и са силним благом отплови. У Зеугитани, у сев. Африци, купе земљишта од неког владара тамошњих Либи-Феничана и заснују нову варош, Картагину. — Историско је у овој причи, на сву прилику, оно што се казује о страначкој борби, која је један део Тираца

(богаташа?) нагнала на исељење; прича пак о превари с воловском кожом као да је постала из сличности грчке речи за назив „коже“ с именом картагинске тврђаве (Бирса).

Култура.

§ 58. **Устав.** — Вероватно је да су феничански градови још од најстаријих времена имали своје *краљеве*, чија је власт била наследна, ма да је било и градова, где су владаре *бирали* из какве краљевске породице (на пр. у Тиру). Краљ је био највиши *судија* и *војвода*, а видљиви знак његова положаја била му је порфирна одећа. Али је власт његова била, на сву прилику, често веома ограничена: поглавице или чланови појединих богатих трговачких породица („новчана аристократија“) састављали су веће или мање скупштине (савете), у којих је било највише државне власти (законодавне, судске); краљу су можда остајале само *почасти* и нешто извршне власти. У многим се градовима *краљевство* одржало кроз сву историју феничанску; у некима га је пак богато грађанство рано укинуло, те створило *аристократске републике*. Тако су у Картагини, место краља, на врху државном била два *суфета*, бирани на годину дана (или па цео живот?), али, по свој прилици, с веома ограниченом влашћу, која је скоро сва била у државном *сенату*, састављеном из чланова богатих трговачких породица. — Свештенички је ред такође био доста силан, а његови највиши чинови чак и наследни у богатијим (краљевским?) породицама. Било је случајева да су првосвештеници постајали краљевима (у Сидону), или бар тежили за краљевском круном (Сихарбал).

§ 59. Вера. — Будући једнога порекла с месопотамским Семићанима, Феничани су имали с њима заједничке и основне верске појмове, па и неколика имена божанска. Главни је бог био *Ел*, бог неба, природе, сунца, познат још под именом *Вâла* (Бâла) тј. Господа, уз кога је његова жена *Бâлтис*, богиња плодности; обоје су обожавани по планинским висовима и светим луговима. Али је управо сваки град имао свога бога, свога *Вâла* (Тирски Вал, Сидонски Вал итд.), који се често зове и каквим особитим именом: *Адонис* (Господ), *Молох* (краљ), *Мелкарт* итд. *Адонис* је било главно божанство града Библоса, представљан увек као леп младић; у раскалашним светковинама што су ту сваког пролећа и јесени држане у његову част, прослављано је управо обнављање саме природе. *Молох* је представник природне силе, неповољне човеку и његову животу; то је сунце, које сажиже и које се даје умилостивити људским жртвама. Таква је и *Астарта*, богиња месеца, живота и смрти, родности и рата. *Мелкарт* је био тирски Вал, главни бог тога града, а као сунчано божанство управо је представљао само сунце и његов пут (гатке о томе, како се сам спаљује, како се из пепела поново рађа итд.). Али је Мелкарт уједно и представник васколиког колонизаторског рада града Тира: он је заштитник бродара, оснивалац насеобина, чувар реда и закона у држави; он је с војском и флотом покорио Африку, тамо увео земљорадњу, засновао градове, прошао Кадиску отоку („Мелкартови стубови"), освојио Иберију, одатле довео волове, што их је неки див чувао итд. („12 чудеса Мелкартових"). — Ликовима сво-

јих богова су Феничани често давали и животињске облике (Молох као Минотаур на Криту), а обреди су им уопште били чудновата мешавина раскалашности и суровости (жртвовање своје деце).

§ 60. Привреда — а). *Трговина.* Феничанска је трговина, као и многа друга величина, имала своје слабе и незнатне почетке. Али згодан земљописни положај Феникије међу истоком и западом, подесност земљишта и предузимљивост народна учинили су да је трговина за неколико столећа (1500 до 800) узела огромне размере и постала светском. Од Гадеса до Феникије, и одатле до далеког и богатог истока (Офира ?), трговачки је саобраћај био веома жив и непрекидан. Сви главнији трговачки друмови с и., од Кавказа, Индије, Халдеје и Арабије, стицали су у њиховим градовима, те се одатле продужаваху морем даље на з., у Мисир и Европу. На сву прилику да је источна трговина тек посредно била у њиховим рукама: Феничани нису сами ишли по источњачке производе, нити се на тој страни налазе трагови њихних насеобина; али су они све источно обиље добивали преко својих трговачких стоваришта по источним, нарочито халдејским, градовима, или преко халдејских и других источних трговаца. Недељама су и месецима трговачки каравани путовали, да у Феникију донесу најразличније земаљске и индустриске производе далеких крајева: кадиво, бисус, стакло, злато, слоновачу, робље (Арабија, Мисир, Етиопија), разно ткиво, металне ствари (Халдеја), памук, зачине, абонос, драго камење (Индија) свилу (из Серике = Китај ?), да их одатле феничански бро-

дови даље разнесу, и да се ту, у Феничанским градовима, поново натоваре робом, прикупљеном с других страна светских. Нарочито је жива била западна трговина, Средоземним Морем, из чијих су приморских земаља и острва Феничани добивали потребне им сировине или вадили *руде, у чем су они били прави мајстори.* (Упореди Феникију и дан. Инглеску).

б). *Индустрија.* Феничани су у почетку већином трговали туђим производима и рукотворинама, а народи су их, с којима су у додир долазили, држали и за изналазаче тих предмета (н. пр. стакла). Ну временом су и сами научили да их израђују и дотерали су у неким индустриским гранама до веома лепе и укусне израде (стакло, ткива, металне ствари). Несумњиво је пак њихов изналазак само вешто *бојење* ткива, свилених, памучних и ланених, а нарочито вунених, *порфирном* бојом (која није била само црвена), коју су градили од сока једне врсте морских шкољака. Својим вештим бојењем они су умели тканинама давати неку особиту лепоту и *ареливање*, са чега су им ткива и била на гласу и веома скупоцена.

§ 61. Азбука и књижевност. — Дуго су Феничане сматрали за изналазаче *азбуке.* Међутим, они су и у томе само усавршиоци и преносиоци туђег проналаска. Њихова је азбука на сву прилику изведена из мисирске рукописне азбуке (§ 27), коју су Феничани дотерали на *чисту фонетику* (22 писмена феничанска), па је тако усавршену предавали осталим народима (Сирцима, Грцима, Римљанима), који су је даље ширили, док није, разно

измењена, постала тековином већине данашњих културних народа. — Чудновато је пак да су Феничани, „творци“ азбуке, оставили врло мало писаних споменика (неколико натписа); или им је *књижевност* била слаба, или је све временом упропашћено.

Сл. 15. Феничански лик, нађен на Кипру.

§ 62. Уметности.— Скоро никаквих трагова није остало од феничанских грађевина. По старим градиштима једва се могу наћи порушене зидине каквога града или храма. Судећи по неколико нађених ликова (једна статуица неке богиње с голубом, кип једне свирачице, обоје од теракоте; неки ликови нађени на Кипру; Сл. 15.), као да је *ликорез* био прилично развијен. Уопште је у томе, као и у верским појмовима, морао код Феничана бити јак утицај халдејски, а можда нешто и мисирски.

4. ЈЕВРЕЈИ.

§ 63. Палестина. — Брдовито земљиште око Јордана и Мртвога Мора јесте Палестина (Ханан), стара домовина јеврејскога народа. Дубока јорданска долина, Гор, дели је на две различне половине; источна, доста једнолика висија Галад *(Гилеад)* стрмо се уздиже над долином као какав зид од 1000 м. висине, па се одатле као валовита височина, просечена неколиким уточицама Јордановим (Јармук, Јавок и др.), поступно, преко пустиње спушта у месопотамску низију; на з. је читав сплет затубастих брегова (Тавор) и платоа, који чине зараван *Галилеју*, на коју се на ј. настављају кршне земље Јефремова и Јудина племена: *Самарија* и *Јудеја;* још даље на з., к мору, земљиште се спушта у поширу, плодну филистејску низију, с песковитим приморјем. И по плодности су ове две половине различне: источна, сиромашнија, с нешто шуме и с пашњацима, једино је погодна за сточарство; западна, водом богатија и плоднија, насељена је и обрађена и на великим висинама (Јерусалим на висини од 720 м.; Хеврон на 880 м.): смоква, маслина, виноград, жита, воће, мирта, покривају брдске стране; по висовима је чемпрес, платана, тамаринда; једино је Јудеја каменита и

неплодна. Долина реке Јордана, који у свом току на ј. гради два језера: Меромско и Генезаретско, са своје тропске климе има најлепше воће; виноград и смоква, урма и балсами веома су јој на гласу. Ова западна половина Палестине („обећана земља“) и била је, у главном, земљиште јеврејске државе (230 км. дуга, 150 км. широка).

Историја.

а. Време до освојења Палестине (?—1300. пре Хр.).

§ 64. **Патријарси.** — Библија („књига“) казује како је, по заповести божјој, Тарин син *Аврам*, „отац многих народа“, десети потомак Нојева сина *Сима*, напустио Ур халдејски, па се настанио у земљи хананској. Ту су се од његових потомака изродила многа племена (Моавци, Амонци и др.), међу којима је *израиљско*, — од унука му а сина Исакова, *Јакова*, названог *Израиљ* т. ј. Јаки, — било најважније, јер је било од његових правих и законитих потомака. Народно предање, које у историји ове тројице племенских старешина (патријараха) износи живот самог племена, казује, даље, како се Јаков са својим синовима, глађу нагнан, одселио у Мисир (прича о Јосифу), где се настанио у земљи Гесемској. Ту је у току неколико векова од његовог малог племена постао читав народ („у Мисир је дошло 70 душа, из њега изишло само ратника 600.000“), који се најпосле морао бегством из Мисира спасти свих мука и невоља, ропства и тешких послова, на које их гоњаху мисирски фараони (§ 21).

§ 65. Освајање Палестине. — По народном веровању, божји изабраник *Мојсије*, из племена Левијева био је тај који је Јевреје извео из Мисира и повео у „обећану земљу“, у Ханан. Водећи их пак кроз синајску пустињу пуних 40 година, дао им је ту и писани божји закон, по којем се имају увек управљати. Мојсије је, вели даље Св. Писмо, још доживео да Израиљци под његовом управом заузму источне јорданске земље, пашњаке племена Моавијева и Амонова; под новим пак вођем *Исусом Навином*, из племена Јефремова, пређу они Јордан и почну освајати западно Појордање (Јерихон). Покоравајући или и сатирући своје суплеменике, раније освајаче Ханана, Израиљци временом постадоше господари читаве Палестине. Освојено земљиште је за тим подељено на 12 племена израиљских; племе Левијево, свештенство, не имајући свога земљишта, било је растурено међу остала племена. *Ковчег завета*, у коме је био божји закон, буде смештен у Силому, одакле се сада Јехова јављао својему изабраном народу, управљајући њиме и упућујући га преко првосвештеника (потомака Мојсијева брата Арона).

Ове приче из најстарије историје јеврејске пису историски поуздане. Народна су предања доцније мењана и срећивана, те су и многи догађаји, на сву прилику, друкчије изнесени него што су у самој ствари били. Лако је могућно да је заузимање Палестине било не борбом и отмицом, него мирним путем, колонизовањем. Семитска (јеврејска) су племена из Месопотамије најпре могла захватати источне крајеве Сирије и ту живети сточарски, као и остала номадска племена на тој страни. Али кад почеше радити земљу и када се намножише, морадоше напуштати своје неплодно и мало земљиште и прелазити на десну страну јорданску, насеља-

вајући тако западну Палестину. Отуда и име „Јевреја“ тим досељеницима с друге стране реке Јордана (Јевреји = „оностранн“), међу којима је највише било Израиљаца, чије име после пређе и на остале сродне им суплеменике по Ханану (§ 48). Па, као што је насељавање Палестине могло бити споро и мирно, тако је и претапање осталих племена у Израиљце могло трајати дуго и без икаквог насилног истребљивања других племена. Најдуже се могло старо становништво одржати по градовима, због чега је чак доцније дошло и до борбе за градове (Јерихон). — Тако је исто непоуздано и казивање о одласку *читавог* јеврејског народа у Мисир; лако је могућно да је било какво јеврејско *племе*, које је упало у Мисир; таквих је случајева често бивало са сточарским и скитачким племенима, али то као да нису били *Израиљци*.

б. Судиско доба (1300—1055 ?).

§ **66. Судије.** — Подељени на 12 племена а још више државица, Израиљци нису могли давати довољно отпора околним племенима, од којих им је сада ваљало освојену земљу бранити. Тако се отворише многе борбе па свима странама нове им домовине, које су се, с дужим или краћим прекидом, продужиле за читава 2—3 столећа. У овим су ратовима поједина племена чешће и подлегала силнијем непријатељу, али је то скоро увек било за краће време. Најгоре су пролазила јужна племена, чији су суседи Филистеји, много дуже (једном 50 година) одржавали своју власт над племенима која би покорили. За време ових ратова поједина су племена имала своје вође, *судије* (софете), које су бирали на цео живот (?), али чија је власт у мирно доба морала бити јако ограничена. Ретко се дешавало да је који од судија био старешина и вођ неколицине племена, или да је једном створено јединство трајало дуже време (Самсон?, Варак, Ге-

деон, Авимелех). Па ипак су и ова тренутна уједињавања припремала земљиште за стварање једне јеврејске државе.

в. Царство (1055?—953?).

§ 67. Цареви. — а) *Саул* (1055—1033). Када после једне борбе с Филистејима, Јевреји претрпеше страшан пораз, изгубише и *ковчег завета* с божјим законом и свога судију (свештеника Илија), те опет допадоше ропства филистејског, створише се прилике за уједињење јеврејских племена. Тежња за ослобођењем изазва покрет, који се заврши стварањем државе. Вођ народног устанка био је Саул, судија из племена Венијамин нова а вазал филистејски. Познат још раније као добар војвода из ратова с источним сточарским племенима, која су упадала у Палестину да је пљачкају, Јевреји га изабраше за цара, те га и првосвештеник Самуило помаза за вођа народног. Највећи део његове владавине прошао је у ратовима с околним непријатељима, нарочито са Филистејима. „Царујући над Израиљем“, вели се у Библији, „Саул ратоваше на све непријатеље своје, на Моавце и на синове Амонове и на Едомце и на цареве Савске и на Филистеје, и куда се год обраћаше, надвлађиваше“. Најтеже и најдуже борбе биле су с Филистејима, с којима „бејаше велики рат свега века Саулова“. Најпосле у једном страшном сукобу с њима, на гори Гелвуји, Филистеји надбише Израиљце, синове Саулове побише, а овај се сам уби. — Није поуздано да ли је Саул био царем над читавим јеврејским народом или само над неколиким јужним племенима.

б) *Давид* (1033—993). Ослобођење од Филистеја и уједињење свих јеврејских племена извршио је тек његов последник *Давид*. Народно предање казује како је првосвештеник Самуило, незадовољан владавином Сауловом, још за живота његова за цара помазао *Давида*, из племена Јудина. Бавећи се затим на двору Саулову, Давид му је помагао у ратовима, изишао на глас као јунак и војвода, те постао и зетом царевим. Али се доцније завадише, те га Саул поче гонити, бојећи се за свој престо (од Давида или свог сина Јонатана, пријатеља Давидова?). Изгледа да се овај сукоб најзад свршио тиме, што је Давид побегао Филистејима и од њих добио Јудеју да њоме управља као вазал филистејски („осам година царовао над Јудом у Хеврону"). А када по смрти Сауловој настадоше борбе међу Јеврејима око избора новога цара, Давид одржа победу над присталицама Саулова дома те поста царем израиљским. За тим отпоче ратове с Филистејима, којима се не допадаше ово уздизање његово, и својим их победама тако ослаби, да му више нису могли сметати у раду за ослобођење и уједињење свих јеврејских племена. Сломивши снагу филистејску, Давид се окрете осталим непријатељима јеврејским, и борбе се отворише на свима странама. После многих победа, за којима су често долазила немилосрдна убијања покорених народа, Давидове војводе проширише власт јеврејску над многим околним племенима (Моавцима, Едомцима, Амонцима и др.). У освојене градове непријатељске дође војска јеврејска, земљама њиховим почеше управљати

чиновници јеврејски: држава Давидова рашири се од Дамаска до Црвенога Мора и Мисира.

Својој новој држави Давид је дао и нову престоницу, *Јерусалим*, у коју, на брдо Сион, пренесе и ковчег завета, па ту сагради и свој двор. Јерусалим поста не само политичко него и верско средиште нове државе. Распре у дому Давидову загорчале су му последње године живота: међу његовим синовима од разних матера (јер је Давид био многоженац), долазило је до сукоба; један од њих, љубимац му Авесалом, подиже чак и буну, коју плати својом главом. Пред крај својега живота Давид се одрече престола и уступи га свом омиљеном сину *Соломуну*, ма да овај не беше прави наследник.

в) *Соломун* (993—953). Прве године Соломунове владавине прођоше у нередима, које изазва његов незаконити долазак на престо. Овим се користише нека покорена племена те се ослободише јеврејске власти. По угушењу унутрашњих нереда Соломун покушаваше да изгубљене земље поврати, али не могаше успети, те је тако већ тада јеврејска држава изгубила нешто од ранијих тековина а доста од своје снаге и угледа. Нарочито је од рђавих последица по моћ јеврејску било нагло уздизање државице *дамаштанске*, с чијим су краљевима од тада Јевреји скоро непрестано били у завади и рату. Ну овај губитак у спољашњој величини и снази гледао је Соломун да накнади унутрашњим напретком државним: бољом управом, живљом трговином, јачом привредом народном. Тада је утврђено неколико пограничних градова, саграђено неколико нових друмова; јеврејску трговачку флоту

с феничанским мрнарима послао је у богату земљу Офир (Арабија? Индија?), одакле се после 3 године вратила, пуна блага и робе (злата, сребра, слоноваче, драгог камења итд.). Нарочиту је бригу обратио Соломун улепшању Јерусалима: оградио га је зидом, подигао у њему своје дворове, један за себе, други за своју жену, кћер Фараонову. Али је у очима побожних Јевреја највећа заслуга и слава Соломунова била то, што је, извршујући још намеру свога оца, сазидао крај својих дворова на брду Морији храм од камена и кедрова дрвета, у који пренесе из Сиона и ковчег завета. Јеврејима, невичним неимарству, и грађу и грађевинаре давао је Соломунов пријатељ и савезник, тирски краљ Хиром, у размену за годишње данке у житу и уљу.

§ 68. **Ровоам и деоба царства** (953?). — По смрти Соломуновој скупштина јеврејских племена захте од његова сина и наследника *Ровоама,* да народу олакша данак, па кад овај то не хтеде или не могаше учинити, скупштина изабра за цара *Јеровоама* из племена *Јефремова.* Ровоам оста само царем племена Јудина (и Венијаминова?). Тако се јеврејска царевина распаде на две државице: северну и већу, *Израиљску,* и јужну и мању, *Јудеју* (953? 929?).

§ 69. **Узроци деобе.** И ако је Соломунова владавина време напретка и цветања јеврејске државе, ипак се већ за живота његова јављају и знаци народног нерасположења према новом стању. Дуге године мира лишиле су државу ранијих прихода, намета и плена које је она узимала за време пређашњих ратова. Уз то су дошле нове потребе уређене државе и велики луксуз дворски, нове грађевине, редовна вој-

ска, што је све захтевало нове и веће данке од народа, ненавикнутог на таква давања у својим старим племенским државицама. Незадовољство се народно, истина, јавило још за живота Соломунова, али су његов углед и његова мудрост могли још сачувати државну целину; после смрти његове пак дође до самог распада државног. Ну незадовољство је можда било само непосредни повод деоби јеврејске државе; много су јачи узроци распадању лежали у младости саме државе, која својим трајањем од цигло једнога столећа није могла искоренити навике и тежње племенског живота ранијих векова. Осем тога јединство је извршила династија из малог и незнатног племена Јудина, које својим удаљеним положајем на југу не само да није било природно средиште народног уједињавања, него је још услед мешавине с туђим народима могло изгледати туђе и самим јеврејским племенима. Његова дакле политичка и верска надмоћност изазивала је завист и мржњу осталих племена, нарочито средишних (Манасијино, Јефремово), којима се тиме измакла из руку превласт ранијих времена (Гедеон, Авимелех).

г. Царство израиљско (953—721).

§ 70. Стање државе израиљске. — Израиљска је држава била већа и многољуднија, те за све време свога трајања (неких 200 и више година) снажнија, и у очима суседа и знатнија него ли Јудеја. Али је њена унутрашња историја пуна нереда и страшних злочина. све због отимања о престо израиљски. Од 19 владара што их је Израиљ имао, већина је погинула, многи са читавим својим домом, у бунама што их подизаху поједине војводе да се престола докопају. То је чинило да је у Израиљу ретко оца наследио син на престолу, него се лоза насилно прекидала већ на првом, ређе на ком доцнијем потомку (унуку итд.). С овим непрестаним унутрашњим немирима ишли су напоредо и спољашњи ратови с околним

државицама, а најчешће с Јудејом, коју су једном израиљски цареви и покорили (Јоас и син му Јеровоам II., из дома Јујева), Јерусалим и храм опленили, те за једно кратко време (на 100 година после деобе) насилно обновили јединство државе јеврејске.

§ 71. Вера у Израиљу. — Ове силне унутрашње и спољашње борбе штетно су утицале на верско стање у држави израиљској; многе невоље поколебале су веру у Јехову, који неће или не може да помогне. Ово слабљење вере у Јехову ишло је на руку увлачењу туђих богова и туђе богослужбе. Ну овоме су помагали и сами израиљски цареви, једно, што су хтели да на тај начин прекину сваку везу с Јерусалимом и угуше сваку тежњу ка Јудеји и тамошњој *законитој* династији Давидовој, а друго, да трпљењем или чак и помагањем туђих вера у својој држави придобију себи и своје поданике *иноверце*. Тако је деобом царства дошло не само до политичке него и до верске деобе јеврејскога народа. Ну отуда се баш ту, у Израиљу, одмах и јавио јак отпор овој верској трпљивости у *првим пророцима (Илија Тесвићанин* и његов ученик *Јелисије)*, ревњивим браниоцима вере у Јехову.

§ 72. Пропаст Израиља. — Изнурена многим спољашњим и унутрашњим борбама, израиљска држава није могла дати никаква јача отпора владарима обновљене асирске државе. Најпре је нападе Тиглат-Пилесар II (Фул), кога позваше у помоћ Јудејци противу удружених Израиљаца и Дамаштанаца (Фекаја и Ресина); побеђени, опусто-

шени и поробљени Израиљ мораде плаћати данак (§ 37.). А када нови израиљски цар *Осија* поче тражити помоћи у Мисираца, Асирци поновише своје нападе; после двогодишње опсаде престоница израиљска Самарија мораде се предати цару Саргону, који је опљачка а краља и велики део народа (до 30000 душа) одведе у ропство; нешто се разбеже у Јудеју, а нешто чак у Мисир (721). Опустелу земљу асирски краљеви населише народом из источних крајева своје државе, нарочито Асирцима. — Из мешавине ових насељеника са заосталим Јеврејима, (од којих примише и веру, мењајући је својим предањима), постадоше *Самаријани*, крвни непријатељи јеврејски.

д. Царство јудејско (953—586).

§ **73. Унутрашње стање.** — Нешто је мирније текао унутрашњи живот државни у Јудеји. Овоме је много доприносило и то, што је овде за све време државног трајања била једна династија, Давидова, противу које се, као законите, нису дизали отмичари, ма да је и у Јудеји било убистава и крвавих отимања о престо међу члановима царске лозе (Готолија). За унутрашњи је мир много чинило и то, што је овде боље чувана вера у Јехову, ма да је и ту било неких царева, који су не само трпели него и уводили веру у туђе богове (Манасија тестером жива престругао пророка Исанију, за верске прекоре и опомене).

§ **74. Спољашњи односи и пропаст.** — Горе је било са спољашњим положајем Јудеје: мала и слаба, она је најчешће подлегала у борбама са

својим непријатељима. Немоћна да се сама брани од најближих јој противника, она је тражила помоћи у туђина; на позив њенога цара (Ахаза) и умешао се асирски владар у сирске међусобице, што се све свршило, истина, пропашћу њених противника (Дамаска и Израиља), али и њеном зависношћу од Асирије. Ну, тек с нестанком државе израиљске управо и настаје време велике опасности за Јудеју; с пропашћу њених северних суседа нестало јој је и заклона према Асирији, чијим нападима Јудеја тада би непосредно изложена. Јудејски цар Језекија сада поче тражити помоћи у етиопско-мисирских фараона (§ 22.), као природних својих савезника противу силне Асирије, мимо свег опирања пророка Исаије, који је сав спас очекивао само од Јехове. С падом Мисира под Асирију, потпаде под ову и Јудеја, а по пропасти асирској дође она под власт вавилонску (§ 40 а.). Тајни савези с Мисиром и буне за ослобођење само су убрзали пропаст јудејску: по последњем устанку, под *Седекијом*, Навуходоносор освоји и разруши Јерусалим, а краља и велики део народа (нарочито из виших редова) одведе у *„ропство вавилонско“* (586).

Култура.

§ 75. Вера. — И јеврејска је вера била у почетку многобожачка, учећи да има више богова, духова, који светом управљају (*елохими*); поред богова који владају природом, звездама, има их породичких (терафими) и племенских, који су браниоци и чувари само једне породице или једнога племена. Ну Јевреји су врло рано дошли до појма о *једном* Богу, *Јехови*, који се истина јавља

у природи (у облаку, муњи, грому, земљотресу, пламену), али је ипак над њом и као више духовно биће светом управља и о њему се брине. У овоме је и била главна заслуга великог законодавца и пророка *Мојсија*, што је, реформујући дотадашњу многобожачку веру (на Синају?), уздигао значај *једнога* Бога, забрањујући Јеврејима да имају друге богове и да се њихним ликовима клањају („10 Заповести"). Али је ипак и код Јевреја чист појам о Богу помућен тиме што је Јехова *народни* бог јеврејски („бог Израиљев", „Аврамов" итд.), бог само једнога изабранога народа, о којем се брине, којим управља и вољу му своју казује преко нарочитих изабраних људи (Мојсије, првосвештеник Самуило, пророци). За овај појам о *народном* богу биле су везане и неке божанске особине, које чине главно обележје јеврејскога Јехове: он је *бог осветник*, који „походи грехе отачке на синовима до четвртога колена"; он је *праведан* али и *гњеван*; он не опрашта, нити је милостив. Ну многи векови несретног државног живота, нарочито после распада јеврејске царевине, најпосле су морали изменити и сам појам о Богу; Јехова, који је напустио свој народ помажући чешће и више другима, морао је изгубити значај бога *једнога* народа и постати општим Богом *свију* народа, Богом браства и љубави, праштања и милосрђа. (Начела познијих пророка и хришћанства).

а). *Храм.* Служба Јехови била је у молитвама и жртвама. У почетку је било много места на којима се жртвовало („на висовима и под сваким зеленим дрветом"); Мојсије пак, желећи што јаче истаћи мисао о једном Богу, допустио је да може бити само један храм, који је он начинио од платна

(„шатор од састанка“), пред чијим су се олтаром жртве једино могле приносити. Место овог покретног храма доцније је Соломун у Јерусалиму саградио велики храм од „камена и кедрова дрвета“, а обликом налик на онај. Ту је, у *Светињи над Светињама*, пренесен ковчег завета с каменим плочама, на којима су биле „божје заповести“ — Храм *Соломунов* (сл. 16. и 17.) био је обрнут истоку; широк је био 20 лаката, дугачак 60, а висок 30. Зидови су му били од великог камења, дрвенарија кедрова резана и обложена златом; пред уласком је био трем и два китњаста бронзана стуба. У храму су биле само две преграде: а) *Светиња*, у којој је био златан олтар, златан сто за хлебове и златни светњаци, и б) *Светиња над Светињама*, где је био ковчег завета с крилатим херувимима од позлаћеног дрвета. У овај је део храма смео само првосвештеник ући једном у години дана; у Светињу су улазили свештеници да врше разне обреде: ту се палило мирисаво кадиво, ту остављани хлебови. Пред вратима храма био је велики олтар за жртве, „бронзано море“ и умиваонице за прање жртвених делова; ту су даље били котлићи, машице, ножеви и друго што је требало за жртвовање. Један писки зид одвајао је двориште храма од другог дворишта, у које је могао долазити и сам народ. — Према храмовима других народа Соломунов је био то што и сам јеврејски народ према другима: мали храм малог народа.

б). *Празници.* Од како је Соломун сазидао храм Јехови, од тога се доба у Јерусалим стицао побожни јеврејски народ и из удаљенијих крајева, да ту проведе велике црквене празнике. Осем *суботе* („одмора“), седмог недељног дана, намењеног одмору и служби божјој, била су код Јевреја три велика годишња празника, сва три у почетку само успомене на најстарији, сточарско-ратарски живот. — Седмодневном *пасхом* светковано је пролетње буђење природе, којом су приликом жртноване биљне и животињске првине („пасхално јагње и пресан хлеб“); доцније је овај празник добио значај празновања јеврејског *изласка из Мисира.* На седам недеља за тим *(50. дана)* било је празновање жетве, збирања плодова, када су принашане жртве захвалне; доцније је за овај празник била везана успомена на *синајско законодавство.* Седмог месеца по пасхи био је *јесењи празник сеница̂* (као сећање на

некадашњи номадски живот под *шаторима*), али је он доцније значио успомену на *лутања по Синају*. Ово је још био празник *очишћења од грехова*, за који се приправљао народ по-

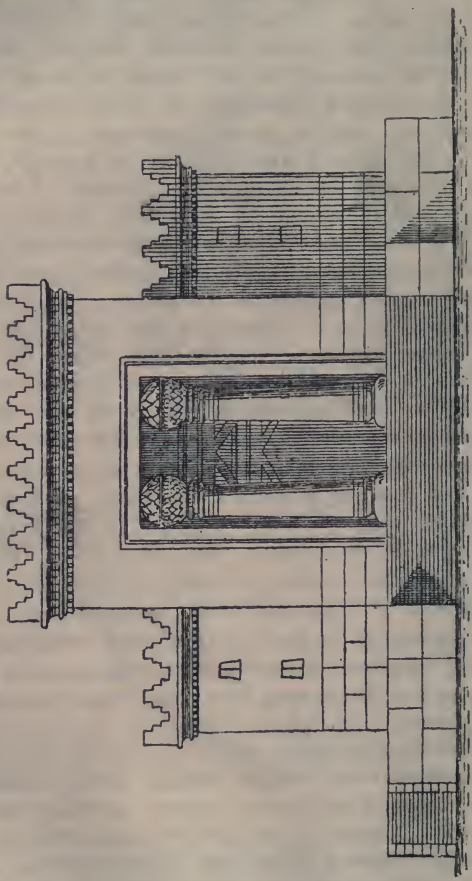

Сл. 16. Соломунов храм; изглед с лица.

стом и жртвама за очишћење („јарац за грехове"). — Осем годишњих празника, Мојсијевим законима наређује се и светковање сваке *седме* (суботне) и *педесете* године (јуби-

лој): прве, као године за одмор земљи, која се тада није смела ни обрађивати, а друге, као опросне године, када ће се робље откупљивати или и отпуштати, и баштине враћати својим првашњим господарима („земља да се се не продаје на свагда, јер је земља Господња, а људи су само дошљаци и укућани код њега"). Ну изгледа да се ове законске одредбе или нису никад ни остваривале, или су биле кратка века, те да је и празновање ових година било само можда у ранија времена.

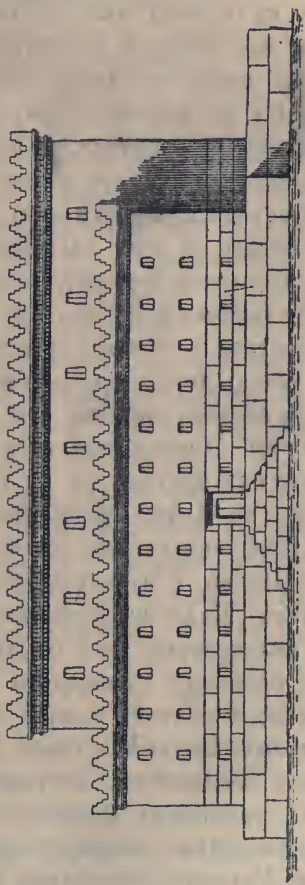

Сл. 17. Соломунов храм; изглед са стране.

§ 76. Свештенство и пророци. — Код Јевреја, код којих су цео живот и сва историја нераздвојно везани за веру, морао се врло рано издвојити засебан ред људи, који ће вршити службу богу Јехови. То су били *свештеници*, којима је дужност била да чувају храм, врше богослужбене обреде, приносе жртве итд. Држи се да је чин свештенички био најпре наследан само у породицама из племена *Левијева (левити)*; у доцније доба пак било

је свештеника и осем левита. Немајући свог земљишта, они су добивали *десетак* од стоке и земаљских производа што су им Јевреји давали, а имали су и свој део од сваке жртве. Врховну управу над читавом богослужбом и свештеницима имао је *првосвештеник*, увек из породице Аронове. Ну ни првосвештеник ни свештеници нису имали никакав особитя, привилеговани положај у јеврејском друштву све до пропасти јеврејских државица; веровање у једнакост свих Јевреја пред Богом сметало је јачем издвајању појединих редова. Тек с нестанком световне краљевске власти, а нарочито од времена робовања, све се јаче уздизао значај свештенства а особито првосвештеника. — Много јачи утицај него свештенство имали су на ток државних послова *пророци*. Још првосвештеник Самуило беше основао школу за *Богом надахнуте беседнике* или *пророке*, и од тога их је доба било повише по већим градовима. Повучени од светске вреве, они су свој живот проводили певајући песме Јехови и размишљајући о Богу и његовим законима. Када по деоби царства, вера у Јехову поче малаксавати, они се јавише као његови ватрени браниоци, сузбијајући у исто доба идолопоклонство и претећи божјом казном царевима који га помажу. Испуњени вером у Јехову и уверењем у своје посланство, пророци су говорили у име божје, упућивали цареве и народ шта да раде и предвиђајући догађаје, прорицали судбину народну. Уздижући све већма појам о *једном* Богу, једнаком и милостивом за све, пророци су објављивали да ће доћи време када ће бити један Бог свима народима и када ће настати златно доба

на земљи (царство божје, Месија). Поред своје политичке и верске улоге неки су од пророка створили и најлепша дела јеврејског песништва Плач Јеремијин).

§ 77. **Устав.** — Власт очинска у породици јеврејској прешла је у племену на племенске старешине, на *судије.* Ну као год што је деоба јеврејског народа на племена у доцније време била више по имену него у ствари, тако се и судска власт простирала над већом или мањом облашћу земље јеврејске, без везе и ограничавања за сама племена. Када се пак услед многих бораба и пораза код Јевреја јавила јака потреба и тежња за јединством, онда се и дотадашња слаба веза племенска (федерација, са 70 стараца на врху државном?) претворила у државу јеврејску са *царем* на челу. Цар је био врховни војвода, највиши судија, управо заступник и представник самога Јехове, који је једини прави управљач свога изабранога народа. Миропомазањем царевим дават је његовој власти неки божански карактер, тј. божанска власт прелазила је на цара. Ну ипак је у рукама владалачким била само светска а не и духовна власт.

§ 78. **Књижевност.** — Стара јеврејска књижевност је у Старом Завету, који својим садржајем и обиљем показује у коликој је мери код Јевреја онога доба била негована писменост и образованост. По садржају свом књижевни споменици јеврејски деле се на: а) *историска дела*, у којима су *гатке*, народна *предања* и *историске белешке* из живота јеврејског народа (пет књига Мојсијевих, књиге о судијама, царевима итд.), и б) *поетска дела*, наро-

чито *лирског* и *поучног* садржаја (књига о Јову, Псалми, Приче Соломунове, Проповедник, пророчке књиге итд.). — У наукама се пак стари Јевреји нису уздигли над обичним, основним појмовима научним (у *аритметици:* обично рачунање; у *геометрији:* мерење земљишта; у *медицини:* неколико лекова и начина лечења, прописаних Мојсијевим законима итд.).

§ 79. **Уметности.** — У Јевреја није била развијена ниједна грана ликовне уметности. Све њихове веће и лепше зграде, дворове и храм јерусалимски, подигли су им феничански мајстори. Верски пак појмови о *невидљивом* Јехови, који се не може и не сме представити видљивим, материјалним обликом (једина спиритуалистичка вера старог света?), нису допуштали грађење ликова и слика божјих, чиме су уништени сами извори за ликорезну и сликарску уметност. — Једина грана уметности, коју су Јевреји неговали, била је *свирка* (музика), најчешће као пратња верских песама (псалама).

5. МЕЂАНИ И ПЕРСИЈАНЦИ.

Земља и народ.

§ 80. **Иран.** — Између месопотамске и индостанске низије уздиже се, за једно 1000 м. над морем Иран, земља Аријанаца. Огранци високих планина које су јој по граници: Сулимана, Хиндукуша, Елбурса и з. сплета (Загроса) заилазе подаље у унутрашњост њену те је чине брдовитом висијом, која се ка својој средини угиба. С тога су *овде* и ушћа неколиких река (највећа Хилменд), које се сливају с граничних планина. Земља је већином безводна те и неплодна; средина је права пустиња с несносном жегом и многим омањим сланим језерима, остацима некадашњега мора. Бољи су и плоднији брдски крајеви (сем јужне ивице), где поред добре паше за стоку по планинама има и питомих долина, богатих водом и биљним светом. Таква је *кабулска* долина („врт ирански"), на с.-и., уједно једини лакши пролаз за Индију; таква је *шираска* долина на з.; *Фарсистан* (ст. Персија) је прави ружичњак ирански: са својим ружама и миртама, виноградима и вотњацима, то је прави рај земаљски „с вечитим пролећем, чистим мирисавим ваздухом и најлепшим небом на свету".

§ 81. Иранци. — Староседеоци ирански били су неки народ *туранског* порекла, које су дошљаци с и. (2500 г.?), *Аријанци*, полако потискивали или уништавали те висију освојили и своје јој име оставили (Иран). Од њихних многих племена, нека се пробише до далеког запада висије, једна захватајући њене северније, друга јужније крајеве; прво су били *Међани*, друго *Персијанци*. По средњим и источним покрајинама настанише се остала племена, чија се имена очуваше у областима, (Парћанска, Хирканија, Гедрозија, Коварезмија и др.); најдаље на и., дакле најближе старој домовини, остадоше *Бактријанци*, на горњем току реке Окса (дан. Аму-Дарје). До већег су политичког значаја дошла само западна племена.

а). **Индоевропљани.** Не може се поуздано рећи где је била прва домовина *индоевропског* или *аријанског* стабла, од којега су Иранци само једна грана (§ 8.). Могућно је да му је стара постојбина близу Бактрије (Памир?, Зап. Туркестан?), али је скоро вероватније да је ту била само станица оне половине тога стабла, која се упутила на исток и која се после раздвојила у две главне гране: Инде, који се спустише на ј. у индиску низију, и Иранце, који се попеше на иранску висију. Најстарија пак отаџбина индоевропска као да ће бити ближе семитској прадомовини, негде можда око Кавказа, одакле су се једни упутили на и. у Азију, а други на з. у Европу. Код ових европских Аријанаца издвајање је на сву прилику ишло оним редом, којим је текао и њихов размештај од з. ка и. (Келти, Италико-Грци, Германци, Словени). — Изгледа да су се Индоевропљани још за време свог заједничког живљења већ бавили нешто земљорадњом, а нарочито *сточарством*. Породички и племенски живот већ тада је био утврђен, верски појмови прилично развијени (богови светлости, земаљских појава и др.).

Историја.

а. *Међани.*

§ 82. **Најстарије доба.** — Не зна се поуздано када су Међани дошли у сев.-зап. крајеве иранске висије и ту основали своје омање државице, покоривши староседеоце Туранце. Али већ с уласком њиховим у историју, ми их налазимо под влашћу асирских краљева, којих су се потпуно ослободили тек по пропасти Асирије. Ну ово време слабости и зависности медске народно је предање обрнуло у доба снаге и величине народне. Јер док асирски споменици помињу како је Сарукин (713?) освојио област Дајакову („Бит-Дајаку"), дотле Херодот прича како је неки Дејок (703?) створио медску државу, ујединио племена, подигао престоницу Егбатану и увео строг ред у двору и у држави.

§ 83. **Кијаксар.** — Ни о Дејокову последнику Фраорту не зна се ништа поуздано. Тек син овога, *Кијаксар* (око 600), познат је као историско лице и као основалац медске државе. За њега се зна да је по свом доласку на престо, а још као вазал асирски, уредио своју војску по асирски, покорио нека племена по Јерменији и Ирану, па онда отпочео рат за ослобођење од Асирије. Ну овај му посао за неко време прекидоше Скити, који изиђоше из својих степа око Црнога Мора, па преко Кавказа (?) нагрнуше на Азију и, пустошећи, раширише се по целој предњој Азији, којом и обладаше за кратко време (10—15 год.?). Али растурени по предњој Азији да плене и господаре, Скити се брзо истрошише у непрестаним борбама, те ускоро и

пропадоше, а остатак њихових чета поби и протера Кијаксар. Затим у савезу с вавилонским намесником Набополасаром, Кијаксар обнови рат на Асирију, и изнурену борбом са Скитима, лако је савлада и подели (§ 39.). Кијаксарова се држава брзо рашири до реке Халиса, до и. границе лидске државе. Богата и плодна Лидија мамила га је на освајање, и он отпочне рат. Ну после неколико година безуспешног војевања мораде се мирити, и граница лидској држави на тој страни оста и даље Халис. У знак мира и пријатељства Кијаксар ожени свог сина Астијага кћерју лидскога краља Алијата (610?, 585?).

§ 84. **Малоазиски народи.** — Лидија је била држава једнога од оних многих народића, који су још у најстарије доба населили Малу Азију. Налазећи се на тромеђи Европе, Азије и Африке, малоазиско је полуострво било као неко зборно место за народе. У приморју је изодавна било феничанских колонија, место којих су доцније дошле грчке: у X. ст. је већ читава западна обала била насељена Грцима. — Већина малоазиских народа била је порекла аријанскога; неки су међу њима (Фригијанци, Ликијанци) били по језику, вери и обичајима веома блиски Грцима. За неке се пак мисли да су били семитскога порекла (Каријанци.) Главније државице малоазиских народа биле су: у североисточном делу М. Азије *Мезија*, у чијем је приморју био чувени град *Троја*; јужно од ње била је *Лидија*, с градовима *Сардом* и *Магнезијом*; на и. од њих двеју а дубље у унутрашњости била је *Фригија*, за чију је престоницу *Гордију* везана гатка о сиромашном сељаку Гордију, који је постао краљем и за успомену на своје порекло, везао на плугу „Гордијев чвор“. На ј. приморју биле су неколике мање државице: Карија, Ликија, Киликија и др.

Историја свију ових малоазиских народа почиње тек са VIII ст. пре Хр., управо онда када су лидски владари (Гигес око 700, Алијат 618—563) успели да под своју власт уједине скоро читаву М. Азију. Источна граница лидској држави

била је река Халис, до које с друге стране допре тек створена држава медска. Грци из приморја малоазиског такође су признавали власт лидских краљева.

б) *Персијанци.*

§. 85. **Кир** (перс. Курус, 558—529). — Персиска историја почиње с падом Медије, а ове је опадање дошло исто онако брзо као што јој је и уздизање било нагло, и као што се то често дешавало код источних народа. Јер по смрти предузимљивога Кијаксара дође на медски престо његов син Астијаг, којега из безбрижног му живота по лову и раскошном двору истрже тек буна његова вазала, персискога кнеза *Кира.* У борби која се међу њима отворн, Астијаг изгуби и круну и државу (558 ?).

Гатке о Киру. Нагла пропаст Медије и брзо уздизање Персије јако су утицали на машту народну, те се око ових догађаја створише многе гатке, које су нам очували неки грчки писци и у којима је главно лице Кир. Градиво је у њима, у главном, узето из народних песама медских и персиских, а историска им је језгра можда само то, да је Кир био у двору Астијагову са осталим угледнијим младићима покорених народа (као таоци или као дворјани и будући пријатељи медске владавине ?).

С падом Медије Киру су брзо пале у руке све оне земље, којима су дотле владали Међани, и његова се држава, тек што је постала, прошири од Хилменда до Кавказа и Халиса. Страх од овог наглог ширења персиске државе удружи околне народе те се противу Кира склопи савез, којему вођ беше лидски краљ Крез и у који, поред Мисираца и Вавилонаца (§ 24), уђоше и Грци. Борбу отпоче Крез, јер уздајући се у снагу своју и

својих савезника а охрабрен још и пророштвом („велико ћеш царство разрушити“), први пође на Кира. Ну после једног омањег пораза на Халису, Крез се повуче својој престоници; њој се сада упути и Кир, опседе је па је после неког времена и заузе а Креза зароби (легенда о Киру и Крезу). Лидија паде, а персиска се држава прошири до Егејскога Мора; *мало-азиски Грци дођоше под власт персиску* (545?).

Док је Киров војвода Харпаг довршивао освајање зап. приморја М. Азије и оближњих острва, дотле се Кир обрте истоку и продре до Инда и Јаксарта. После неколико година ратовања на тој страни упути се Халдеји, и без великих напора савлада последњег краља вавилонског и освоји Вавилон (§ 41.), одакле још пусти и заробљене Јудејце, дозволив им уједно да собом носе златно и сребрно посуђе својега старог храма, чиме они после украсише обновљени храм јерусалимски. Тако убрзо за Лидијом пропаде и Вавилонија, друга велика и стара држава азиска, а с њом дођоше под персиску власт и све оне земље и народи, који дотле беху Вавилону подани (Сирци, Феничани, Араби). Кирова држава заузе огромне просторије: од Инда до Средоз. Мора, и од Јаксарта до Нила; *сем Мисира, сав стари културни свет уђе у Кирову државу.*

Као почетак, тако је и свршетак Кирове владавине тамом обавијен. Чини се да је последње године својега владања провео на унутрашњем уређивању своје државе, а живот да је завршио негде на истоку њеном, бранећи је од туђинских нападаја (Масагети? Дербици?). У Пасаргади је био спо-

меник, за који се вели да је Кирова гробница, из чега би се могло закључити да је умро природном смрћу у дому свом.

§ 86. **Камбиз** (перс. Камбузија, 529—522). — Киров син и наследник Камбиз поче се одмах спремати на Мисирце, јединог још заосталог, непобеђеног савезника. Ну пре него што ће поћи, убије (из бојазни од побуне?) својега брата Бардију (Смерда), који је такође од оца добио неке области под управу, па се онда упути на Мисир с великом војском и флотом, коју му спремише грчки и феничански градови, и нападне га с мора и са сува. После победе код Пелузије паде му у руке Мемфис заједно с последњим краљем мисирским Псаменитом, који се ту беше затворио. *С падом Мисира цео стари културни свет доби једнога господара.*

Из Мисира се Камбиз поче спремати на нова освајања. На једној га је страни мамила богата и тада већ чувена Картагина, а на другој Етиопија, о чијем богаству и особитостима допираху чудесни гласови („животворна вода", обиље злата итд.) и он се одлучи да на обе завојшти. Али му пропадоше оба предузећа; јер како феничански мрнари не хтедоше поћи на Картагину, то посла нешто војске сувим, која му у либиској пустињи и пропаде; сам се пак с главном војском крене на Етиопију, али се с половине пута мораде вратити; жега и глад упропастише му скоро сву војску и он се гњеван врну у Мисир. Ту за кратко време почини многа злочинства (из опакости или душевне оболелости?), не штедећи ни људе ни

обичаје (убио Аписа, своју сестру и др.). Враћајући се у отаџбину, чује на путу глас о побуни, пожури се у Персију, ну до ње не дође; негде га у Сирији нестаде непознатом смрћу (завера?, самоубиство?).

§ 87. **Лажни Смерд** (522). У Персији је мало ко знао за убиство краљевића Бардије: држало се да је негде притворен те да се може и појавити. Овим се згодно умеде користити неки *Гомата* (маг?, међанин?), издајући се за убијеног Бардију, на кога је одиста и био налик. Намера му се брзо и оствари; најпре га за краља признаше оближње области, а по смрти Камбизовој и остало царство. Да би пак и покорене народе за се задобио, ослободи их порезе и војске за три године. Али се обмана није могла дуго крити, те и Смердова владавина би кратка века. Седам персиских великаша склопе заверу, убију отмичара, а на престо персиски дође један од завереника, *Darije Хистаси* (син Вистаспин), најближи сродник изумрле династије Ахеменовића.

§ 88. **Darije** (перс. Дарјавус, 522—485). С ових наглих промена на персиском престолу оживеше у покорених народа наде на ослобођење, и на један мах се дигоше буне на свима странама огромне персиске царевине. И док Даријеве војводе угушиваху устанак у Сузијани, а он сам тешком муком буну у Вавилону, дотле се дигоше устанци у Медији, Асирији, Јерменској, Лидији, па и у самој Персији. И само крајњим напрезањем и усталаштвом својим, храброшћу и пожртвовањем својих војвода (Зопир код Вавилона) и своје војске мо-

гао је Дарије савладати све опасности и очувати крупу и царство. (Успомена на ове борбе је споменик на стени Бехистуну).

а). *Даријева освајања.* Али су углед Даријев а можда и сталност његова престола захтевали да се не задржи само не ономе што је наследио од својих претходника, него да и он што држави придружи. И тако после бораба за одржање отпоче и он освајачке ратове. Ну персиска је држава већ била дошла до својих природних и скоро непрелазних међа (планине, мора, пустиње); излаза је било само на две стране: ка Индији и Европи. И Дарије се најпре упути на и., и од освојених земаља по Пенџабу створи нову сатрапију (Индију); али убрзо, из непознатих нам узрока, напусти тамо даља освајања те се обрте западу, да покори Грчку. Ну и њу не нападе одмах, него се најпре упути на Скитију: да ли жељан да власт своју прошири и над обалама Црнога Мора, или само да заплаши задунавска скитска племена, те да с те стране буде миран за време својих бораба с Грцима — не зна се поуздано. И тако Дарије пошље напред војску извидницу на с. и једну флотилу у Дунав, па се затим и сам крене с огромном војском (700.000?) и флотом, коју му морадоше спремити малоазиски Грци, премости Босфор, па се упути Скитији источном страном Тракије и пређе Дунав пред његовом делтом на мосту од чамаца, који му саградише Грци, чијем га чувању и повери (Хистије, Милтијад).

б). **Скитија.** Скитијом се у старо време звао сав онај широки појас европске и азиске низије, који се са севера савија око Касписког и Црног Мора све до доњег Дунава

(азиска и европска Скитија). Ту су становала многа земљорадничка и сточарска племена, разних имена а по свој прилици и разног порекла, али су их стари Грци звали општим именом Скита. Неки научници мисле да под Скитима (нарочито Сарматима) треба разумети Словене, који се с тим именом јављају први пут у историји. Ово није тако поуздано, а поузданије је то, да су у Ските одиста рачуната многа словенска племена, која су се са Скитима, као најближим суседима, граничила и мешала, као год што су се опет на далеком истоку у Азији Скити поступно губили у племенима са свим другога, туранскога порекла. Скити су на сву прилику Аријанци, а лако је могућно да су се они последњи издвојили из аријанске заједнице и дошли у Европу. Један велики део Скита (дубље на копну) звао се *Сарматима*, од чега Скитији име и Сарматија (*азиска*, међу Доном и Волгом, и *европска*, западно од Дона).

Говорећи о Скитима Херодот их дели на земљорадничке (они што су на северу), сточарске (источне) и краљевске Ските (на југу), који владају над оним првима. Вели, да од свих народа Скити умеју најбоље да чувају своју слободу, да немају ни градова ни тврђава, а своје куће, кола, вуку са собом; вешти су стрелци а не живе од земаљских плодова, већ од стоке, коју са собом воде, па ко ће их, вели, стићи и победити. Имају многе богове, али олтаре и ликове подижу само ратном богу, којему сваке године приносе многе жртве, сточне и људске (заробљене непријатеље), на огромном спалишту у чијој је средини усађен мач, слика божја. У рату секу главе непријатељске, као знаке победе, и пију крв непријатеља којега првог убију. — Имају много гатара који по прутићима што их уза се носе, умеју да проричу судбину. Својега краља сахрањују с великим почастима, којом приликом убијају и с њим у гроб међу једну од његових жена, по којег доглавника, његове слуге, коње, оружје, лепше посуђе итд. (кургани, тумули).

У Скитији се Дарије нигде не могаше сукобити с непријатељем. Избегавајући отворену борбу и мамећи га дубље у своје равнице, Скити му само узнемиривaху војску и уништаваху храну. После 15

дана узалудног продирања у Скитију (негде до горњег Дњестра?), Дарије се мораде брже боље враћати; глад, жеђ и непријатељ сатрше му многу војску, и он се жураше ка дунавском мосту, који, на његову срећу, не хтедоше Грци покварити како су их наговарали Скити, да би персиску војску у Скитији уништили. Дарије се врати у Азију, а један део војске (80.000) остави свом војводи *Мегабизу* који покори *трачка* племена, а мађедонског владара *Аминту* нагна на послушност. Устанак малоазиских Грка и тежња Дарије́ва да подвласти Грчку, уплетоше га у рат, који није био ни мало сретнији по Персију. — Несретан у својим освајачким намерама, Дарије је био много сретнији у унутрашњем уређивању својега царства. Персиска је држава остала све до своје пропасти на оним основама, на којима ју је подигао Дарије. „Он је дао душу великој персиској царевини, којој су Кир и Камбиз дали само тело“.

в). **Персија после Дарија** (485—330). После смрти Дарије́ве персиска је држава трајала још једно и по столеће, али је њено опадање почело већ са смрћу Дарије́вом. Један од најглавнијих узрока је неподобност самих владара, за чију је личну вредност код *источних народа обично јако везана и судбина саме државе* (упор. §§ 23., 40.). Проводећи безбрижни и раскошни дворски живот, краљеви су полако губили државну управу из својих руку, која се све већма прикупљаше код областних управника (сатрапа). Овом слабљењу краљевске моћи и државном растројству веома су ишли на руку дворски нереди и убиства. Скоро ниједна промена владалачка није прошла на миру: завере синова противу оца ради престола, убиства међу браћом ради одржања на њему, испуниле су персиску историју овога времена. А опет скоро са сваком овом насилном променом на престолу ишле су буне по областима, чији су управници пристајали уз једног или другог претен-

дента, или се још чешће борили за своју корист између себе. Уза све ово још се код покорених народа непрестано јављају тежње и покушаји за ослобођењем те се на њихово угушивање такође трошила снага државна (ослобођење малоазиских Грка, 3—4 устанка мисирска са толико исто последњих династија). Отуда Персија, за време свог последњег владара Дарија Кодомана, и није могла дати снажног отпора нападу маћедонскога краља Александра: велика и многољудна али изнурена и растројена, она је брзо подлегла свежој и уједињеној снази маћедонској.

Култура.

§ 89. **Вера.** — И вери *иранских* народа била је основа обожавање природе и њених појава. Полазећи од видљиве разлике корисних и штетних природних сила по човека, његов опстанак и напредак на земљи, иранска их је вера у самом почетку све сводила на *светлост* и *мрак*, као два извора свега добра и зла на земљи. На једној су страни били богови добра: Сунце, Зора (Митра), Месец, Огањ, (Атра, као земаљска слика небеске светлости), па Вода, Ваздух, Земља, итд., све добри богови према својим добрим особинама за човека; на другој су страни црни ноћни дуси (диви), творци свега зла на земљи (пустиње, мрака, зверова итд.).

а). *Ирански дуализам („маздеизам“).* Временом се у неколико изменила ова најстарија вера иранска. Поједини богови добра и зла престају бити засебна божанства, већ, или се спуштају у ред *духова*, тј. нижих, зависних богова, или постају само разне особине два бога: *Ормузда* (Ахурамазда), бога светлости и добра, и *Аримана* (Ангромајњус), бога мрака и зла. Осем тога, божанске су особине сада више духовне (моралне) природе: Ормузд је бог добра,

правде, врлине, чистоте; Ариман бог зла, неправде, злочина, порока итд.; један се јавља у свем што је корисно, лепо, други у свем што је штетно, одвратно. Уз једнога је безброј добрих духова (Јазати), његових помагача, који дају мудрост, живот, здравље, земљи плодност, корисно биље и животиње; уз другога су зли дуси (диви), који наговарају човека на зло, који шаљу болести и смрт, који су творци пустиње, опаких зверова итд. Живот је пак вечита борба ових двају начела, а човекова је дужност да својим животом и радом помаже Ормузду да уништи Аримана и његово царство зла, те да настане владавина *Ормуздова*, време вечите среће и добра. — Да се из оног првог иранског многобоштва развије овај познији верски дуализам с овако оштрим разликима добра и зла, веома је помогла сама природа иранске висије, где је пустиња уз најплодније земљиште, где се пустош и биље додирују, где су зло и добро тако близу.

б). *Зороастар* (Заратустра, 1000? пре Хр.). Овај развитак иранске вере морао је бити поступан и подуже трајати. Ну народно га предање друкчије износи. Како оно казује, творац нове вере био је пророк *Зороастар*, коме је сам бог Ормузд дао *Књигу Закона*, *Авесту* (на језику зендском, од чега и име *Зенд-Авеста)*, у којој су и начела нове вере и правила за живот човечји. Своју науку је, вели гатка, Зороастар проповедао у Бактри, где је надмудрио и надговорио тамошње мудраце, те му онда прими учење најпре краљ и породица његова, па онда и остали народ. — Тешко је одредити какву је улогу играо Зороастар у развитку иранске вере:

да ли је он одиста био творац нове вере, законодавац, или само реформатор. Не зна се поуздано ни време кад је живео. Док једни писци доказују да је његова верска реформа из времена Даријеве владавине или нешто раније, други веле да је живео на 5—6 хиљада година раније.

в). **Зенд-Авеста.** *Авеста* је света књига у којој су изложени божји закони и правила за човечји живот и његово владање. По њеном учењу, у *почетку је био само добри бог, Ормузд*, пресветли, преблаги, премудри, свезнајући. Он је нестворен, а све је створио из ничега и једном речју својом. Али са стварањем света морало је доћи, мимо воље божје, и оно што ће га рушити; уза силе, које га одржавају, морају бити и оне што га уништавају. Тако је постао зли дух Ариман, рушилац света, представник и творац зла на земљи. Ормузд је створио светлост, плодну земљу, воду, добре духове, човека, истину, чистоту, корисно биље и животиње; Ариман пустињу, мрак, лаж, зверове, штетно биље и некориспе животиње. И већ с постанком свега овога води се међу њима борба, која ће се најпосле свршити коначном победом Ормуздовом те доћи *време вечите светлости и добра* (монотеизам).

У средини ове борбе стоји на земљи човек, кога непрестано нападају зли духови, навлачећи га да чини зло, а бране добри, упућујући га на добро. Човекова је дужност да помаже добром богу у његовој борби са злом, а то ће бити ако на земљи живи по законима божјим, т. ј. ако себи сагради кућу и у њој одржава ватру, ако ради земљу, чува своју жену и децу, подиже стоку, сатире опаке и штетне животиње (зверове, змије, мишеве, жабе итд.), ако наводњава пустињу и тамо засађује корисно биље, ако поштено мисли, говори истину, чини добро. Ко друкчије живи и ради, помагач је злог бога Аримана. — Обреди су и молитве били прости. Ормузд нема храмова ни ликова; само му се на висовима подижу прости олтари, где гори вечити свети огањ, који свештеници чувају да се не угаси. Приносе му се жртве од стоке, али се не мећу на огањ, да се овај не оскврни. — По смрти тело се не сме ни закопавати, ни спаљивати, ни бацати у воду, јер се не сме скврнити ни земља, ни ватра, ни вода. Мртваца су или остав-

лали на ваздуху, зверовима и тицама, или га увијали у навоштањене завоје па тек онда закопавали. Ну, судећи по гробницама што су их краљеви за се подизали, сахрањивање као да није било никакав *грешан* обичај. — Веровали су да је душа бесмртна и да по смрти човечјој иде пред бога, одакле, по мерењу њених добрих и рђавих дела па земљи, или иде преко неког узаног моста („шинват") у царство светлости, или као грешна пада у мрачни пакао.

г). *Медски магизам.* Зароастрово је учење било најчистије очувано код источних Иранаца. На западу, нарочито код Међана, много се мешало са старом многобожачком вером у небеска тела. Осем тога, овде је вера била претрпана силним гатањима, мађијама и молитвама, да се отклони радња злих духова. Овај су посао вршили *маги*, свештеници, као посредници између богова и људи; без њих се није могла ни свршити молитва ни принети жртва. Уз певање тајанствених песама маги су жртвовали на олтару, прилазећи му читавим редовима, у својим белим мантијама, високим капама и с китама мирисава биља у рукама. О себи су говорили да су одарени натчовечанским особинама да чине чуда и да проричу.

§ **90. Устав.** — а). *Краљ и његов двор.* И код Персијанаца је, као и код осталих азиских народа, власт краљева била неограничена и деспотска. Краљ је по својој вољи управљао државом и располагао животом и имањем својих поданика (око 80 мил. становн. на 5—6 милијуна кв. км.). Одаване су му божанске почасти и приступало му се клечећи или се падало ничице преда-њ; за народ је био скоро неприступан. У двору је увек био огроман број дворског особља, у које је — поред

краљевске породице и великаша, којима је владар поверавао поједине гране државне управе — долазило: силно чиновништво, дворско и државно, већином из персискога племства (коморници, пехарници, коњушари, штитоноше, тајници итд.), војна свита и послуга, што је све износило на неколико хиљада људи и државу годишње скупо стало (50—60 мил. дин.). Сјај и богаство персискога двора били су на гласу.

Краљ није имао само једну престоницу. Боравећи, према годишњим временима и потребама, у Персеполу или Егбатани, Сузи или Вавилону, краљ је у свима тим градовима имао и својих дворова и своје престоле, све у блеску од сувога злата, сребра и слонове кости (на пр. златна платана и златан чокот са зрнима од смарагда итд.). — Дворски церемонијал је био јако развијен и строго се одржавао. Кад краљ иде на молитву или да жртвује, напред иду бикови, који ће се жртвовати, за њима коњи посвећени богу Сунца, и Ормуздова кола са четири бела коња; за овима ношачи свете ватре у једном великом сасуду, па тек онда краљ с круном на глави и дијадемом око ње, у богатом руху и порфирном огртачу. Пред њим и за њим по 2—3000 телохранитеља („несамртници"); за овима по 100—200 краљевих коња у златној опреми, па онда 2000 коњаника, око 10000 коњаника, па тек за овима остала војска.

б). *Управа.* За унутрашње уређење персиске државе највише је урадио Darije I.; његове су уредбе остале у главном кроз све време државног трајања. Земља је била подељена на *сатрапије*, 20—30 повећих области, којима су неограничено, у име краљево, управљали *сатрапи*, имајући у рукама највишу управну, судску и финансиску власт. Краљ је за сатрапе обично узимао Персијанце (из придворног племства), најчешће своје сроднике или

с њиме срођене племиће, ма да их је било и од туђе народности. — Један од најглавнијих послова сатрапских било је прикупљање државних прихода.

Персија је била ослобођена пореза. Персијанци су само морали давати какав поклон (у стоци, храни итд.) када је краљ, увек са својом великом свитом, пролазио кроз Персију. Остале су области давале порез у природи или у новцу, ради чега је Дарије сковао и свој златник (дарик, Сл. 18). По Херодотову казивању годишњи приход државни у новцу износио је на 1500 еубејских таланата, што би у данашњој вредности било на 6 — 7 стотина милијуна динара. Осем у новцу сатрапије су плаћале порез и у природним производима којима су биле богате: Мисир је давао жита за 120000 војника, који су га чували; Медија је давала сваке године на 100000 овнова, Јерменска на 30000 ждребаца, Киликија 365 белаца (дневно по једног) итд. Осем овога је свака сатрапија морала издржавати своје обласно чиновништво, војску и сатрапа с његовим, краљевски-раскошним и великим двором.

Сл. 18 Персиски новци (мањи је: Дријев златник).

Војена је власт била у почетку одвојена од грађанске. У свакој је сатрапији био и по један војвода, независан од сатрапа. Доцније као да је

ове подвојености нестало, на штету краљевске власти и државног јединства. — Краљеви *тајници* (секретари) по сатрапијама, који су водили државну преписку, као да су уједно били и тајни посматрачи сатрапових и војводиних радова и смерова. Најпосле, ради што јачег надзора над владом и управом по далеким областима велике персиске царевине, а и ради што већег јединства и безбедности државне, краљ је чешће слао своје нарочите изасланике, т. зв. своје *очи и уши*, који су ненадно долазили а имали скоро неограничену власт; самог сатрапа су могли збацити или и на смрт осудити. — Тако је исто, ради што јаче везе и бржег саобраћаја између државног средишта и удаљених области, Дарије установио *државну пошту*, истина само за државне потребе. Најбољи царски друм од Сузе до Сарда гласници су прелазили за недељу дана, док је иначе пешаку требало за тај пут три месеца.

§ **91. Азбука и књижевност.** — И стари Иранци служили су се *клинастом* азбуком, која им је из Халдеје пренесена. Књижевних је споменика мало: *Авеста*, која је у садашњем облику из много доцнијег времена, и неколико *натписа* (стена Бехистун у Курдистану). За стару историју иранских народа је, поред Авесте, још једини важнији домаћи извор историски еп, *Краљевска Књига* (Шахнаме) песника Фирдусија († 1020 после Хр.).

§ **92. Уметности.** — а). *Неимарство.* Мало се очувало споменика старог персиског неимарства. Ну по остацима зидова и стубова краљевског дворца

у Персепољу, може се закључити о величини и лепоти појединих зграда, које нас и обликом и распоредом подсећају на асирске грађевине. И овде су дворови били на високим, вештачким терасама, до којих се долазило преко лепих, широких и као огледало глатких степеница. На терасама су биле палате с многим дворницама, са лепим и витким стубовима (по 20 и више м. вис.), с дугим ходницима, чије су стране биле украшене разним рељефима из живота краљева, из народне историје или вере. Много су мање архитектонске вредности *царске гробнице*, издубене у стенама код Персепоља (Накши-Рустам) и т. зв. гробница Кирова.

Персепољске развалине. Царски су двори били обично на узвишицама (терасама), природним или вештачким што им је поред лепоте давало и изглед неке надземне узвишености. Изузев нешто развалина персепољских дворова (поплочених тераса, зидних остатака с рељефима, стубова, итд.), од осталих је дворова (у Сузи, Егбатани итд.) једва остало неких трагова. — Просторија на којој су остаци персепољских дворова, захвата грдне размере; обим само једне палате износи на 1500 мет., а површина терасе на којој је била, на 150 хиљада кв. мет. Тераса и њене стране су патосане огромним каменим плочама (многе од 12 -15 м. дужине), лепо спојеним и глатким као огледало. На терасу се пело двема дивним степеницама, свака од 55 ступања по 7 м. дужине и тако благог нагиба, да је краљ по њима на коњу узлазио. На самој тераси, одмах у почетку, налазе се зидине двеју капија (16 м. вис.) са лепим, каменим, високим и олученим стубовима, који су кров држали. Даље у дну, преко других степеница ишло се на другу, вишу страну, на којој се налазе читави редови мраморних стубова и зидова, остаци некадашњих сјајних дворова. — По заосталим натписима види се да су их подигли Дарије и син му Ксеркс. (Сл. 19).

б). *Ликорез.* Као год неимарски, тако и ликорезни послови персиски подсећају нас на асирске. Посебних ликова као да није било, него су по странама зидним или пред њима били мањи или већи рељефи

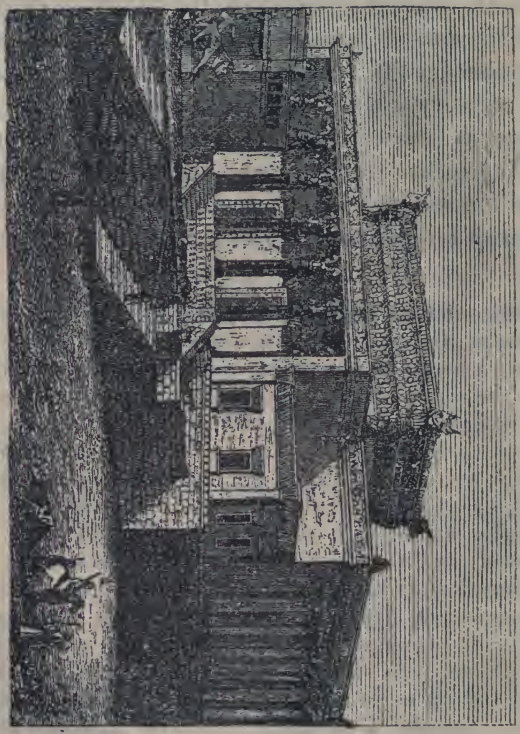

Сл. 19. Вероватни изглед Ксерксова двора у Персеполу.

људских и животињских тела (бикови, лавови, једнорози). — Ликови су мало што савршенији од асирских, онако исто претерано развијених мишића, са доста правилним положајем тела.

6. ИНДИЈАНЦИ.

Земља и народ.

§ 93. **Индија.** — Одвојена високим планинама с једне (Хималаји, Сулиман), морем с друге стране, Индија је и географски и историски један засебан свет. Висински разноврсна, влагом и светлошћу богата, она је, својим највећим делом, једна од најплоднијих и најбогатијих предела земаљских, те отуда и земља, којој су од најстаријих времена тежили и светска трговина и сви велики освајачи.

Индија се може поделити на два, висинском разграном различна, троугла: северни, с врхом ка с., опточен је високим планинама (Хималаји, Сулиман, Винђа), а унутрашњост му је *индостанска низија;* јужни, с врхом ка ј., има ниско приморје а у унутрашњости је брдовита *висија Декан.* Низија је још део копна азиског, висија је управо полуострво; међу њима је планина Винђа, која не толико својом висином, колико изукрштаним и неприступним клисурама отежава прелаз из низије у висију. Низија је добро наводњена и већином необично плодна; непрегледна снежна поља по Хималајима (ст. Имаос) дају обилну воду рекама, које се одатле у низију спуштају (Инд, Ганга, Брамапутра). Богатија је водом те

и плоднија источна њена половина; њу плави Ганга с многим својим уточицама с лева и десна, те ту, под жарким сунчаним зрацима, буја биље као мало где. Гангина је делта прекривена шумом и травом (џунгле), које човек није у стању да савлада, остављајући их тако за боравиште лавовима и тигровима, слоновима и змијама. У западној половини Индостана је добро наводњена горња водопађа р. Инда, која са својим уточицама чини тај крај (Пенџаб) плодним те и насељеним, а поступно се губи у пустој и безводној пустињи (Тар). — Висију су многе и дубоке речне долине поделиле на неколике одвојите области, у којима су поред дивљих клисура питоме долине, поред голих висова најплодније низије.

Индија је земља највеће природне разноликости, и по земљишту, и по клими, и по биљном и животињском свету. Док на хималајским висовима ни жарки сунчани зраци нису у стању да што учине вечитом снегу, дотле је у његовом подножју несносна жега, која је често узрок и самој смрти (сунчаница). По долинама хималајским и његовим нижим ограницима је блага и пријатна клима (на пр. Кашмир) са шумама и воћем европских умерених и топлих крајева, а у врелој долини Гангиној меша се биљни свет умереног и жарког појаса. У брдским крајевима Декана је блага, планинска свежина а у његовом влажном и врелом приморју стижу и три жетве годишње Тамо се на малом простору могу наћи све климе и сви биљни појаси. Уз жита и воће умерених крајева, тамо успева пиринач и памук, шећерна трска и чивит; ту је домовина хлебном дрвету, ту су шуме палмове и сандал-дрвета, ту расте смоква и мускат-орах. Биљном богаству одговара такав животињски свет: уз највеће зверове и змије ту је и највећа домаћа животиња (слон), ту свилорупа коза и мирисави мошус; по шумама најлепше и најшареније тице, које науче да изговарају и људске речи и гласове (папагаји), као и најразличније врсте хитрога мајмуна. По рекама има златна песка, у

морима бисерних шкољака, по планинама богата окна златних руда и драгог камења. Индија је од вајкада била земља чудеса; *њено је обиље будило човекову машту, али успављивало његов разум и радљивост.*

§ 94. **Народ.** — Староседеоци индиски била су нека *црњаста племена*, која су дошљаци са севера (око 2000? пре Хр.), *Аријанци*, како се сами зваху (од Арија = Изврсни, Племенити), поступно потискивали, негде истребили (у Индостану) а негде покорили (Дравиде на Декану). Ова борба најпре са староседеоцима, а доцније међу самим аријанским племенима, испунила је читава столећа индиске историје, и уз приномоћ разноликости индиског земљишта била главним узроком *политичке раскомаданости* и *друштвене неједнакости* у индиском друштву.

Историја.

§ 95. **Аријанци у Пенџабу.** — Силазећи с азиске височине (Памира?) Аријанци су најпре заузимали горње поречје Инда и његових уточица (Пенџаб), и ту провели прве векове својега државнога живота. Подељени на многа племена, они су по свој прилици имали и много омањих државица са својим племенским старешинама као краљевима (раџе). Бавећи се у главном ратарством и сточарством а живећи по својим селима и градовима, Индијанци тога времена нису имали строго подвојених редова друштвених, ма да је било богатијих и одличнијих породица, чији су чланови (наследно?) уз краља заузимали главније положаје у држави за време мира, а састављали његову вој-

ску у ратно доба. — Кућни је старешина молио богове и приносио жртве за свој дом, краљ за своје племе. Али се овај посао временом све већма прикупљао у руке свештеника̂ као јединих посредника међу боговима и људима.

§ **96. Борбе за Гангино поречје.** — Без сумње је морало неколико столећа (до XV. ст.? пре Хр.) трајати ово поступно освајање водопађе Индове. Потреба за новим пашњацима, насељеност, потискивања нових племена, а можда и жудња за освајањем, изазивали су нове борбе с црњкастим староседеоцима за поречје Гангино. Овим се ратовима почиње *витешко доба* индиске историје, опевано у индиској епопеји Махабарати. Векови нових бораба и освајања створише и нове прилике и ново уређење индиског друштва: племенски владари постадоше моћни краљеви, из њихне се војске развн ратоборно властеоство, а покорена племена спадоше на положај презрених слугу или робова. *Чини се, да су неограничено краљевство и силно племство биле последице аријанских ратова за источни Индостан.* — Када по освојењу Гангине долине престаше ратови, отпоче и ново друштвено уређење индиско. Војнички ред, нешто ослабљен многим ратовима, нешто омлитао жарком климом и природним обиљем, стаде губити и своју моћ и свој значај. За временом рата и војничке славе наста доба мира и размишљања, вере и маште. Последица је тога била, да је прво место у индиским државицама заузело свештенство, место ратника, који су га дотле имали.

§ 97. Стварање каста. — С освојењем Индостана отпоче јаче издвајање *појединих редова* у индиском друштву, па се заврши *најстрожом подвојеношћу* њиховом (кастама). *Покорена племена*, према отпору који даваху или постадоше прави робови или само изгубише своје земљиште и своја имања и постадоше слуге и надничари својих победилаца, примивши у једно њихов језик и њихне обичаје; немајући својине, ови бар очуваше *личну слободу*. То беху *судре*. Много су ниже и горе стајала она староседелачка племена, која или даваху јачег отпора освајачима, или теже и спорије примаху језик и обичаје победилачке. Од њих временом постадоше презрени редови *чандала* (у Индостану) и *парија* (на Декану), чији је сам додир скрнавио, којима се милостиња могла дати само на црепу, и који су вршили најниже послове у друштву (гробари). — Кад се доцније са свим утврди сталешка подвојеност, у ове најниже редове, а са засебним именима, падаху и деца мешовитих бракова.

Од *Аријанаца* се у главном створише три реда. Плодност земљина мамила је на обраду, и један се велики део освајача одаде мирном и безбедном животу *ратарском*, напуштајући даља освајања и ратовања. С унапређењем земљорадње, с богаћењем, с јачим развитком потреба и с тежњама за бољим намирењем животних намирница издвајао се из овога реда и стварао ред *занатлиски* и *трговачки*. Сви су ови чинили засебну касту *вајсја*, која је, поред свег богаства што га је у ње могло бити и свог аријанског порекла, била по имућству и угледу далеко испод других двеју „виших“ каста: војничке и свештеничке. — За све време аријан-

ских бораба по Индостану од великог је значаја морао бити војнички ред, *ксатрија*, те је с тога и заузимао тада прво место у индиском друштву. Али су године мира што затим наступише, ишле на руку тежњама и дотле већ моћног и угледног свештенства, *брамана*, те временом овај ред заузе прво место (око IX ст. пре Христа). Као једини посредници међу боговима и људима, једини који знађаху молитве и обреде, богослужбене и жртвене обичаје, једини који могаху привући на људе милост или гњев богова, свештеници постадоше у очима побожних Индијанаца неки виши ред људских створења, ближих боговима, нека врста земаљских светитеља: њима се одаваху особите почасти; властела и народ их богато обдариваху; краљеви их узимаху за своје саветнике и судије. Будући једини зналци науке и вере индиске, свештеници учаху да је сам бог створио ову деобу и овакав распоред појединих редова друштвених, и да је највећи грех реметити их.

а). *Политичка раскомаданост.* По освојењу Индостана Аријанци почеше заузимати и Декан. Али је њихово ширење и утврђивање по висији ишло много мање ратом, а много више мирним путем: насељавањем и поступним потискивањем староседелачких племена. Ну ни овде као ни у индостанској низији нису Аријанци никад успели да створе какву велику државу, или бар савез више државица, него су остали увек политички раскомадани те и слаби. Једини, незнатни изузетак био је око 300. пре Хр., када је *Чандрагупта* успео да за кратко време сву низију уједини под своју власт.

Култура.

98. **Вера.** — а). *Најстарије доба.* Најстарија вера аријанска била је обожавање природних сила, нарочито *светлосних* појава, што казује и само опште име богова, *Деви* (сјајни, светли). Отуда и најглавнија божанства јесу она, у којима се обожава сунце и његова светлост. Највиши је *Индра*, бог небеске светлости и ведрине, бог муње и олује, бог који ведри и облачи и својим громовима бије зле духове. У Ведама је највећи број светих песама (химана) њему посвећен. За њим је, по важности, *Варуна*, бог небеског свода; он све зна, све обухвата (бог „воде"). Само сунце је обожавано под разним именима, као *Савитри* (Митра), *Сурја* и др.; његови јутарњи зраци су *Асвини*, божански близанци, а кћи сунчева је *Узас*, богиња јутарњег руменила. Земаљска слика сунчева је бог огња, *Агни*, који, као и сви сунчани богови, самом својом појавом разгони зле ноћне духове (Вритра = мрак, Ахи=змија итд.).

б). *Старије Браманство.* Ну с утврђењем Аријанаца у Индостану и са стварањем сталешкога уређења и вера је претрпела јаче промене. У колико се на земљи уздизао свештенички ред над осталим редовима индиског друштва, у толико је и свештеничка тежња била све јача да над дотадашњим боговима, представницима појединих *физичких* појава, уздигну једно божанство *духовне природе.* Тако је постао *Брама*, највиши бог, дух који је све створио, из којега је све изишло и у кога се све враћа; цео видљиви и невидљиви свет, богови и људи, животиње и биље, све су то само спољашње,

видљиве појаве тога невидљивог духа, *светске душе*, од које се у свима створовима налази само већи или мањи део (душа, разум). — На овај се начин првашње многобоштво изменило у брамански *пантеизам* (свебоштво).

в). *Сеоба душа.* Из овог појма о свеопштем духу који је свуда у природи, развио се појам о *сеоби душа.* Као год што је све из Браме постало, тако се мора све у њега повратити, у њему се *изгубити,* што и јесте циљ животу. Али се с њиме може здружити само оно што је чисто, духовно, као и сам Брама што је, те отуда све на свету мора, чистећи се, пролазити кроз разне облике, (биље, животиње, човек) док се најзад из најсавршенијег створа божјег, брамана, у Браму не врати и с њиме не уједини. Према овоме, свака смрт је само промена облика и уједно спас од мука и беда што их трпи душа, тај божански део у сваком телу, боравећи у њему неко време.

Али да би овог очишћавања душе одиста било и да би тако могло бити и доцнијег уједињавања с Брамом, потребно је да сваки човек најбрижљивије испуњава све верске захтеве и обреде (жртве, молитве, милостиње итд.) и најтачније врши све своје дужности, које се у главном своде на неговање моралне и физичке чистоте своје на једној, и чување сталешке подвојености на другој страни. — Страх од сеобе душа било је снажно средство да се овако уређење учврсти и да се у Индијанаца утуче свака радост и туга, свака жеља за животом, и да се као задатак човеков на земљи стави убијање свога тела ради спаса своје душе.

г). *Веде и Мануов Законик.* Вера индиска изложена је у њихним светим књигама *Ведама.* То су зборници верских песама (химне), молитава, жртвених изрека и правила, верског учења и догама, с браманским тумачењем свега тога. — Допуна тога је *Законик Мануов* (из VII ст. пр. Хр ?), у коме су (као у Ст. Завету), поред верских начела, још и закони и правила политичког и грађанског уређења. Ту се говори о стварању света, износе дужности појединих редова друштвених и одређују казне за све оне који би реметили кастичко уређење које је сам Брама створио; ту се даље казују правила о васпитању, домаћим дужностима, о посту и спасењу, о сеоби душа и посмртном животу итд. По Мануову законику: душа убице једнога брамана проћи ће кроз тело пса или јарца; пијаница браман поново ће се родити као инсекат, лопов као паук итд. — Сам Ману представља се час као први човек, од кога је свет постао, час као краљ или мудар законодавац.

д). *Браманска теологија.* Уздижући Браму као *прабожанство*, од кога је све постало, и замишљајући га као општи дух, као светску душу, из које је изишла сва видљива природа (еманација), и од које се по један део налази у свима створовима (људска, животињска душа итд.), браманска се теологија од ранијег многобоштва (политеизма) развила у неку врсту једнобоштва (монотеизма) а ово опет, мешајући Бога с природом, прелазило у *свебоштво* (пантеизам). Ну, у даљем свом развитку браманска је теологија дошла чак до одрицања самог видљивог света. Гледајући вечиту промену у природи, непрестано постајање и нестајање појединих њених створова, брамани су најпосле почели учити да свет у самој ствари и не постоји, да је све то само обмана, већ да има само светског духа, само Браме. — Противу овакога схватања Бога и природе поникло је друго учење, по коме, напротив, постоји само *природа* и њене промене, и да *ван ње* и нема никакве творачке, божанске силе. Ово је учење, према томе, одбацивало веру у богове и у Браму, задржавајући само природу и њене промене. Из *овога* је учења поникла *Будина наука* и његова реформа дотадашње браманске теологије.

ђ). *Буда.* У VI ст. пре Хр. појавио се у Индији *краљевић Гаутама*, *Буда*, реформатор браман-

ског учења, те на тај начин и основалац нове вере, која под његовим именом (Буданство) захвата цео источни део Азије и коју, у неколико измењену, и данас исповеда скоро $^1/_3$ људског рода.

Легенда о Буди. Живот и рад Будин окићени су многим гаткама, које се јако уплићу с истинитим подацима о њему. Он је био син (рођ. 623? 557?) некога краља омање једне државице на подножју Хималаја, а из властелинског племена *Сакја*, и до своје 29. године проводио је весели и раскошни живот дворски. Ну, узбуђен бедама што их опази у свету приликом једног свог ходања (гатка о сусрету старца, болесника и мртваца), поче о њима размишљати, па једном тајно напусти двор, престо и сва уживања и повуче се у пустињу да на миру премишља о патњама људским и о људском спасењу. Ту је под именом *Сакјамуни* („пустиник из племена Сакја") провео пуних 6 година најтежег испаштања, мучења и непрестаног размишљања, док му се најпосле „не просветли ум и не дознаде истину", са чега и добиме *Буда* тј. просвећени. Тада у жутом, просјачком оделу и с лончићем за милостињу, у пратњи својих ученика, отпоче проповедати своју науку по градовима и селима, позивајући људе да се спасу беда и невоља на земљи, не испаштањем и светињичењем, него познавањем *истине* о пролазности свега зла и ништавости овога света.

е). *Будино учење.* Полазећи од основе са свим супротне браманском учењу, Будина се наука и у својим последицама у многоме разликује од браманске, ма да имају и многе заједничке појмове. Одбацујући браманско учење о Брами као општем духу из кога је изишла сва природа, Буда учи да *ван природе* и нема никакве божанске силе, него да постоји само природа која се мења непрестано, узимајући на се разне, привремене облике. Према овоме, све на свету постаје само по себи, траје краће или дуже време па га нестане у Ничему, као што је из Ничега и постало. И како је човечји живот

пун беда и невоља (рођење, старост, болест, смрт), то је још сва срећа за човека, што је и сâм живот, са свима злима, привремен и пролазан. И сва мудрост човекова је у томе, да увиди како је цео живот само један низ јада и чемера, које треба трпљиво сносити, јер су пролазни, али за које му се ваља старати да их се са свим ослободи. Ово ће пак моћи учинити само онда, ако узмогне угушити сва своја осећања и све своје жеље, које су и извор свим нашим невољама. Тада ће још за живота доћи у стање неосетљивости и равнодушности за све несреће на земљи, те се готово уништити, а права срећа човекова и јесте у нестанку живота и зала што га прате, у Ништавилу. (Нирвана).

Слажући се с браманским учењем у томе, да је живот човечји испуњен бедама које ваља трпљиво сносити, и да је циљ животу уништење, (утонуће у Браму, Нирвана), Будина се наука од браманске разликује тим, што она учи да је свима људима без разлике отворен пут спасењу, да дакле спас човеков не зависи од *положаја* његова у друштву, него од њега *лично*, од његова живота. На тај је начин Будина наука посредно одбацивала браманско учење о *људској неједнакости* и *сеоби душа*. Због тога су је браман доцније почели сузбијати и његове присталице гонити; али баш због тога је Буда и имао највише следбеника у нижим редовима, код бедника и невољника, за које је нова наука била и утеха за патње на земљи, и спас од страха за сеобу душа после смрти.

ж). *Будански морал.* Имајући у основи својој начело да је цео живот само једно зло, Будина је наука, као природне

последице ове основе, имала ове захтеве за своје следбенике: 1) да свако обуздава своје осећаје, жеље и страсти, и да живи мирно, *умерено* и просто; нека неправду, увреде и све беде *трпљиво* сноси, не мрзећи никога, не светећи се никому; 2) свако је дужан да свом ближњем помогне, да му се у нужди и невољи нађе, да буде *милосрдан* и доброчин, јер ће, тако радећи, смањивати зло и беду које су свуда у свету. *Умерност* и уздржљивост у животу, *трпљивост* у сношењу свих невоља, *милосрдност* према свакому, и људима и животињи, јесу главне врлине човекове и главни захтеви буданскога морала. Као даље последице ових захтева развили су се у Индији: на једној страни обичај живљења усамљеничким, мученичким животом, а на другој, неговање болесника и сиромаха, угошћавање путника, лепо поступање са животињама итд.

3). *Обожавање Буде.* Индиском је народу било тешко схватити Будину науку, која је одбацивала веру у Браму и уопште веру у богове, једно што је стара вера већ била јако укорењена, а друго што је народу уопште тешко било појмити веру без личних богова. Отуда, ма да су после Будине смрти његови ученици и присталице на неколиким саборима утврдили његову науку, прикупивши његове поуке, изреке и правила у један зборник, ипак се временом опа поче изопачавати. Најпосле је дошло до тога, да је индиски народ почео обожавати самога Буду, стављајући га изнад дотадашњих богова. Место службе ранијим боговима, народ који прими Будину науку, поче одавати божанске почасти деловима његова тела, које је, како казује гатка, краљ Асока (око 250. пре Хр.) раскомадао на 84000 делића, хотећи тиме да покаже да по начелима нове вере коју је примио и учинио државном, тело није ни од какве вредности. Али у очима простог народа Буда поста богом, који је на се примио тело човечје, те и његове телесне остатке (косу, кос-

ти, зубе итд.) поче поштовати као светиње и чувати их у златним и сребрним сасудима, по мањим и већим храмовима (ступе), које ради тога стадоше подизати. На овај је начин буданством веома јако покрепуто индиско неимарство, па затим ликорез и сликарство, тиме, што су ликовима и сликама по храмовима представљани разни трепутци из живота и рада Будина ради подстицања побожности у његових следбеника. — Служба Будина била је у проповедима и причама из Будина живота, у читању молитава, у свирању, певању песама и принашању цвећа и мирисава кадива као жртава.

и). *Гоњење и ширење Буданства.* Брамани нису могли бити равнодушни према ширењу Будине науке, која је рушила њихово учење и друштвено уређење које је ова подржавала. С тога одмах и отпочеше борбу с ученицима и присталицама Будиним, док најпосле (око 1000. год. по Хр.), након многих столећа упорног рада, не успеше код индиских владара те их ови побише или прогнаше из читаве Предње Индије (сем Цејлона). Гоњени Буданци разнеше своју науку по околним, северним и источним земљама, где је, у многом измењену, верују и данас тамошњи народи (Тибет, Задња Индија, Китај, Јапан).

ј). *Новије Браманство.* Али је Будина наука била од великог утицаја и по даље учење браманско. Избацивањем личних богова и браманска је вера, као и буданска, постала за народ једва схватљива. С тога брамани сада, поред Браме, као највишег бога и творца света, јаче истакоше два старија божанства: *Вишну* поста добри бог светлости и влаге, плодности и

васколиког живота, бог одржалац, а *Сива* зли бог уништавања и смрти, бог рушилац. Ова три бога чињаху једно, *тролично божанство* (Трипмурти), као што и њихове радње (постанак, опстанак, нестанак) чине једну целину. Сваком још од ових богова одговараше и по једна богиња као жена његова. Да би пак сузбили веровање народно, да је Буда бог, који се ради спаса људског јавио у човечју облику, брамани учаху да је то чинио само добри бог Вишну, кад год је требало притећи свету у помоћ да се спасе покварености и пропасти. Од његових 10 таквих овапућења најважније му је оно, када се јавио као јунак *Рама* (у епопеји *Рамајани*). Брамани су успели да овако измењену веру одрже у Индији, место буданске, која је одатле изагнана.

§ 99. Језик и књижевност. — Индиска је књижевност веома богата у делима *верске и епске* садржине. У прву долазе сви списи у којима се, у песмама, молитвама, изрекама итд., износи сама вера индиска; ту спадају *Веде* и њихна објашњења (Брамана, Сутра) и Мануов Законик. У епску поезију долазе две велике епопеје: Махабарата и Рамајана, и спев Пурана, у коме се описују витешка дела богова и јунака. — Осем ове народне књижевности, има много дела свију врста уметничке поезије. Од песника је најчувенији *Калидаза* (око 300. пре Хр.), међу чијим многим епским, лирским и драмским списима, најлепши му је драма *Сакунтала* (глорификација браманства).

а). *Језик.* Језик којим су писана сва старија дела индиске књижевности зове се *санскрит*. То

је, у почетку, био народни језик, али је он већ у III ст. пре Хр. остао само као језик књижевника и школованих људи индиског друштва.

б). *Наука.* Од наука је у Индији највише обрађивана *наука о језику* у свима њеним деловима (граматика, метрика, поезија, реторика итд). За *природне науке* и *астрономију* нису Индијанци имали ни склоности ни подобности, али су у *математици* дошли до знатних успеха: десетни систем бројева, као и саме цифре и општи бројни знаци (Алгебра), индиски су изналасци. — У својим размишљањима о постанку света, у тумачењу односа међу боговима и природом (философија) није ни један од старих народа (изузев Грке) показао толико дубине колико Индијанци.

§. **100. Уметности.** — а). *Неимарство.* Индија је богата огромним споменицима грађевинским, храмовима буданским и браманским, а сви су из времена после појаве Будине. Најпре отпочеше Буданци подизати омање храмове, управо ћелије с кубетима, т. зв. *ступе,* у којима је чувана каква реликвија Будина. Угледајући се па њих, и брамани стадоше градити храмове својим боговима, те се тако по Индији подигоше огромни храмови и манастири будански и брамански. Индиски су храмови двојаки: једни зидани (пагоде), други у стенама резани. Први су обично у облику пирамиде, чије су стране споља окићене безбројем кулица, стубића, ликова; изнутра су пак мрачне одаје и без украса (Сл. 20.) Уз храм је обично било и других зграда, омањих храмова, покривених ходника на стубовима, одаја за хаџије, а све то претр-

памо силним спољашним украсима. Највећи део ових храмова су буданске грађевине, а највише их има на источној страни Декана. Храмови усечени у стенама двојаки су: једни *надземни*, где је од читавог каквог брега истесан храм са многим одеље-

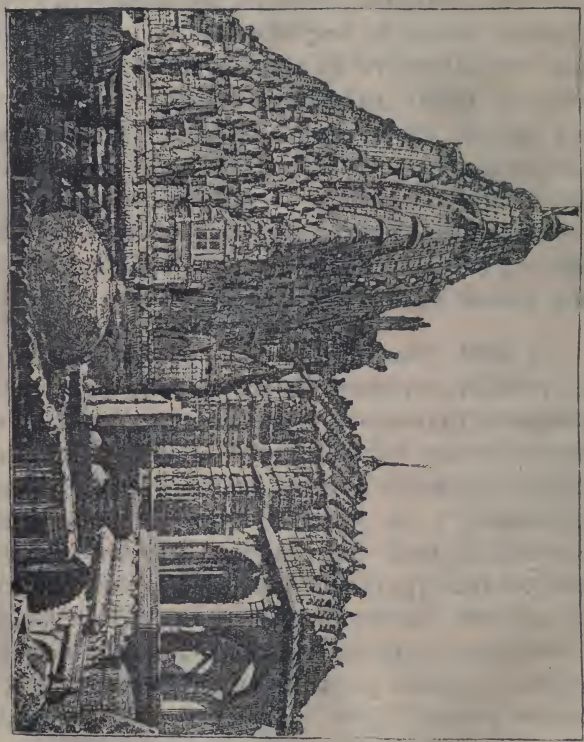

Сл. 20. Велика пагода у Удајпуру.

њима, ходницима, галеријама и огромним китњастим стубовима, све то испреплетано и претрпано силним великим и малим ликовима божанским и другим резбама. Најчувенији храмови ове врсте

су код *Елоре* (Сл. 21.) и *Махамалајпура*. Већ и код ових храмова има одаја подземних и у стени усечених, али их има и таквих код којих су све просторије подземне, управо пећине с многим стубовима на којима се држи свод од самога брега.

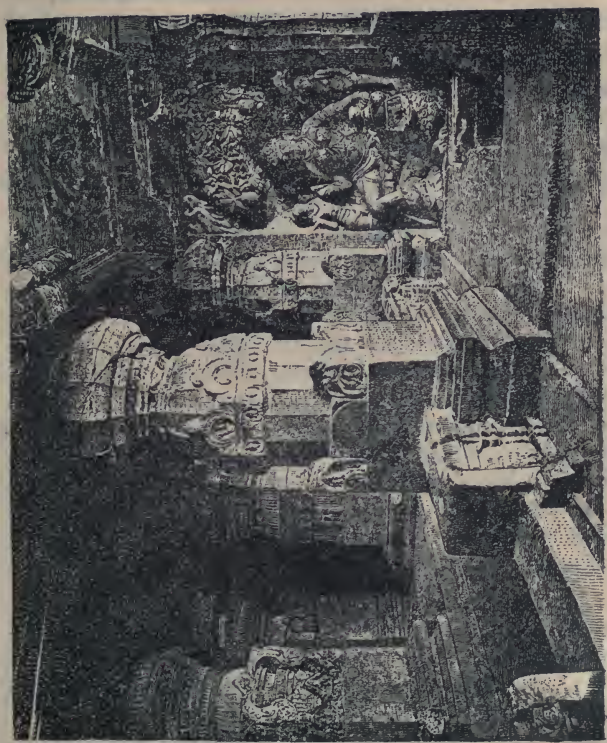

Сл. 21. Индрин храм у Елори.

То су т. зв. *подземни храмови*, међу којима је најчувенији храм браманског тробоштва на острву *Елефантини*. Као што су они први храмови већином споља, тако су ови подземни само изнутра украшени огромним, веома китњастим стубовима,

грдним ликовима божанским у људском или људско-животињском облику, безбројним резбама и рељефима из живота богова све по унутрашњим зидовима. — Бујна машта индиска створила је у овој грани уметности дела, која нас запрепашћују својом огромношћу замисли и извођења, али не и лепотом својом.

Индиски храмови. α). Надземни храм код Елоре. У горњем току реке Годавере је браманско село Елора, близу кога је читав један планински повијарац од црвенога грапита издубен и исечен, те подељен на неколико храмова, посвећених једни Буди, други Брами. На једанаест великих отвора улази се у велике дворнице, око којих је за свештенике и хаџије много малих одаја, поређаних у неколико спратова, а све то спојено разним ходницима и галеријама. Највећи је храм истесан у једној одвојеној стени (Каиласа = седиште светитеља), где је око храма, који је сав од једноставне степе, свуда у округ читав низ одаја и ходника такође у стени, некада с храмом спојени мостовима у камену исеченим. Пред уласком су грдни ликови слоновски, а унутрашњи зидови и стубови окићени огромним божанским ликовима у људском или људско-животињском облику и безбројним рељефима и сликама из Рамајане и Махабарате. Главна дворница, стубовима подељена на пет одељака, дугачка је преко 40 м., широка до 20 м., а висока само 5 м. и нешто више. Уопште, код индиских храмова висина не одговара величини.

β). Подземни храм на Елефантини. На острвцу Елефантини, пред Бомбајем, налази се огроман храм браманског тробоштва. Кроз једну широку дворницу са стубовима улази се у главну пећину, око које се нижу остале, мање. Главна дворница је четвртаста, преко 40 м. дужине и скоро толике ширине, чији камени свод држе 26 огромних стубова, доле четвртастих, горе округлих и олучених. С лева и с десна су споредни улази, који се сви косо стичу код задњег зида, где је огромни доприсни лик индиског тробоштва (Брама, Вишну, Сива). Безбројне фантастичке резбе покривају унутрашње стране околних зидова. — Колико је труда и времена требало за резање овакога једног храма, може се од прилике

видети из једне приче о храму у *Махамалајпуру* (на коромандeлској обали), где је, вели се, 4000 вајара радило за пуних 5 година, па га најпосле оставили недовршена.

б). *Ликорез.* Индиски су храмови пуни ликова и рељефа, већином из индиске митологије. И ако су ликови правилно резани, ипак се нису Индијанци у овој уметности уздигли до праве лепоте. Главне су махне: једноликост и мртвило у изразу лица и одвећ нежни облици руку и ногу у појединих ликова. Осем тога, обичај да се богови представљају с више глава или руку, да би се показало њихово свезнање или свемоћност, чини непријатан и одвратан утисак, а показује и слабо развијен уметнички укус у Индијанаца.

II. ГРЦИ.

Земља и народ.

§ 101. Положај и разита разграна Грчке. — Балканско је Полуострво троугао, који се својом најширом, северном страном (око 1100 км. дуж.) држи за копно европско, а на југу сужава и завршује другим, мањим полуострвом Морејом (ст. Пелопонез). Балкан (Хемус) и Шара планина (Скардус) чине као неку преграду међу његовом северном и јужном половином, а од ове је стара Грчка захватала ј. део (36—40° с. ш.; 400 км. дуж.; 200 км. шир.). — Мало је земаља с тако јаком разитом разграном, као што је то случај код Грчке. С три стране су мора дубоко зашла у копно те начинила многе луке и затоне, који својим особеним, *наспрамним* распоредом Грчку природно деле на Северну, Средњу и Јужну. *Северна Грчка* допире на с. до *Термајског (Солунског) Затона*, према коме на з. нема већег морског залива; јужна јој је граница пруга, која би везивала *Амбракиски Затон* на з. за *Малиски* на и. Јужно од ове пруге почиње *Средња Грчка*, а завршује се тамо где настаје друго и највеће сужавање копна, што га чине *Коринтски Затон* са з. и *Саронски* са и. *Јужна*

је *Грчка* полуострво, које су два северније, опет наспрамна затопа: *Кипариски* и *Арголидски* и два јужније: *Месенски* и *Лаконски* поделили на неколико омањих полуострваца, те га начинили налик на лист („палмов лист", „шака").

Источна је страна богатија затонима и лукама од западне; а још обрнута истоку — с којим је везана низом острва као каквим мостом, и испуњена питомим речним долинама, плодним равницама, заливима подесним за бродарство и трговински саобраћај — ова је страна Грчке била самом природом одређена да ступи у везу с источним народима, да њихову образоваонст примп и даље је развије.

§ 102. Висинска разграна. — И висински је Грчка веома разграната. Испрекрштана вишим и нижим планинама у свима правцима, Грчка је подељена на многе веће и мање жупе, самом природом подвојене. Почетак грчких планина је у чвору *Лакмону* (2100 м.), извориштy четприју највећих рекâ грчких (Пенеј, Ахелој, Арат и Халиакмон). Од њега се поједини ланци пружају у три правца: *Кераунске пл.* ка с.з. граде међу Епиру и Илирији; *Камбунске* ка с.и. раздвајају Тесалију од Македоније а завршују се високим *Олимпом* (преко 3000 м.), кога од *Осе* (2000 м.) раставља живописна клисура *Темпе*, ушће Пенеја; на југ се пак одваја главни ланац *Пинд,* који дели питому котлину *тесалску* (некадашње језеро) од брдовитог и шумовитог *Епира*, а завршује другим чвором *Тимфрестом* (2100 м.), на граници Северне и Средње Грчке. Ту настаје ново рачвање планинско: на и.

се одваја *Отрис* те с југа затвара *Тесалију*, која, имајући још у свом приморју *Пелион* као наставак Осе, има са свих страна затворену и плодну долину, чије воде река *Пенеј* носи кроз клисуру Темпе у Солунски Затон. Друга се два планинска ланца гранају по Средњој Грчкој (Елади, у ужем смислу); *јужни*, кршни и непролазни *Коракс*, чији се последњи изданци пружају до Коринтског Затона по западној (Озолској) *Локриди*, дели је на два неједнака дела: на брдовиту и дивљачну, *западну* височину, у којој река Ахелој раздваја *Етолију* од приморске *Акарнаније*, и *источну* половину, која се као какво дугачко полуострво пружа у правцу ка ј.и., испуњено целом својом дужином осредњим планинама, везаним међу собом вишим и нижим повијарцима. Овај *средњи*, ј.и. ланац почиње са *Етом*, која с Отрисом затвара *Сперхејску* долину и *Малиски Затон*, градећи с овим, па његовој јужној обали, *Термопилски Кланац*, једини лакши пролаз за Средњу Грчку. Под самом је Етом кршна *Дорида*, извориште *Кефиса*, који текући одатле на ј.и., пролази најпре брдовиту *Фокиду*, где је *Парнас* (2500 м), па се улева у језеро *Копаис*, у *Беотији*. Окружена многим омањим планинама и брдима, међу којима је и *Хеликон* (1740 м.), Беотија је у средини већином равна, и на две стране, па с. и ј., излази на море. Осем ње, северно приморје Средње Грчке захватале су још две незнатније државице, две источне *Локриде* (Опунтиска и Епикнемидска). Средња се Грчка завршује *Атиком*, коју од Беотије раздваја пл. *Китерон*, за који се омањим повијарцима везују брда

што испуњавају Атику: *Парнес, Химет* и *Лаурион*, чији је свршетак у рту *Суниону*.

Јужну Грчку чини само полуострво *Пелопонез*. Држећи се за остало копно веома узаном *Коринтском Превлаком* (на најужем месту нешто преко 5 км.), овај је део Грчке скоро засебан свет. Висински је пак и Пелопонез веома разнолик. У средини му је врлетна *Аркадија* („грчка Швајцарска"), скоро четвртаста височина, опточена са свију страна високим планинама кроз које се пробијају реке, што с висије зракасто силазе у приморске долине (Еурота, Памиз, Алфеј, Пенеј). Главни чвор пелопонеских планина је у вису *Килени* (на 2400 м.), одакле се ка з. и ј. пружају високи ланци те је одвајају, на једној страни од *Ахаје*, а на другој од полуострвске *Арголиде;* на з. пак планина *Еримант* са својим окомцима раздваја је од *Елиде*. С аркадске се висије ка ј спуштају три планинска ланца у три јужна полуострва и обухватају две речне долине: Еуроте и Памиза; источна планина *Парнон*, пружа се све до рта Малеје; средњи и највиши ланац пелопонеских планина *Тајгет* (2400 м.) допире до најјужнијег рта Тенарона и раздваја неплодну *Лаконију* од равне и питоме *Месеније*, по чијем се приморју шири трећи ланац, огранци брда *Итоме*. — И на превлаци, међу Средњом и Јужном Грчком, на којој су биле области *Мегара* и *Коринтија*, уздиже се једна планина, која својим попречним положајем још јаче одваја Пелопонез од остале Грчке.

§ 103. Острва. — У Грчку треба рачунати и сва острва Егејског и Јонског Мора. Многа су од

њих наставак саме обале уз коју су (грчке или малоазиске); она даље у мору, јесу заостале врлети водом разривеног копна; отуда су скоро сва брдовита. За културни и историски живот грчког народа од великог су значаја била острва Егејског Мора, јер су послужила као мост преко кога је образованост источних народа прешла у Европу. Изузев поједина удаљена острва, сва су остала збијена у неколико гомила. Тако:

У Егејском Мору: *Киклади*, острвска гомила у ј. делу тога мора (међу којима су Дêл, Накс, Пар); *Јужни Споради* уза западну обалу малоазиску (Лезб, Хио, Сâм); *Северни Споради* уз источну обалу Средње Грчке (Еубеја), у које се рачунају и острва трачког приморја (Тас, Самотрак, Имбро па и Лемно). Одвојена од ових гомила су острва Саргонског Затона (Саламина, Егина). Сва ова острва, као и море у коме су, затвара с јужне стране један острвски низ који почиње с *Китером* код Пелопонеза па се преко највећег грчког острва *Крете* (8600 кв. км.) завршује *Родом* на малоазиској обали.

У Јонском Мору: *Јонска острва*, већином уза саму обалу (Коркира, Леука, Кефалонија, Закинт).

§ 104. Реке и језера. Све су грчке реке омање; највеће међу њима нису пловне ни за најмање лађице, већина их пак преко лета пресушује. Од језера, осем Копаиса, има још неколико омањих у Етолији, Акарнанији и Тесалији; а у многим од њих има воде само у кишно доба.

§ 105. Клима и производи. — И клима је грчка веома разноврсна. На њеном малом зем-

љпшту могу се наћи и јаке зиме северних крајева и топла лета јужњачка. Отуда је и биљни свет веома различан; планине су покривене зимзеленом шумом (ловор, чемпрес), по низијама успева памук и пиринач; маслинка има по целој Грчкој, а по Кикладима су читаве шуме од лимуна и неранџе. Ну земља није баш најплоднија и с муком храни гушћу насељеност; најплоднији су крајеви тесалска, беотска и месенска равница.

§ 106. Топографија. — Природна раскомаданост Грчке, услед јаке разпте и висинске разгранатости, веома је пшла на руку политичком комадању њеном. Њене су жупе биле засебне државице, чијој је тежњи за самосталношћу помагала сама природа. Државице и главнији градови били су ово:

У Северној Грчкој: 1). *Тесалија*, у којој су већи градови били: Фере, Лариса, Фарзала, и 2). *Епир*, у чијем је граду *Додони* било најстарије пророчиште Зеусово. И у једној и другој државици било је повише племена, која су Грци држали за полуварваре.

У Средњој Грчкој: 1). *Акарнанија* и 2). *Етолија*, у западној половини. У обема су била сурова и ратничка племена до којих је слабо и допирала грчка образованост. 3). *Западна Локрида* са гл. местом *Амфисом*. У источној половини биле су: 4). *Дорида*; 5). *Фокида* с градом *Делфима*, где су били храм и пророчиште Аполоново; 6). *Беотија*, у којој је, поред гл. града *Тебе*, било још неколико градова: Херонеја, Коронеја, Леуктра, Платеја, Танагра; 7). и 8)., *две источне Локриде*, у

којима су градови: Опунт и Кнемид, и 9). *Атика*, где је гл. град *Атина.*— На *Коринтској Правлаци* су биле две државице, од којих 1). *Мегара* с градом Мегаром пада у Средњу, а 2). *Коринтија* с Коринтом, на ниском и најужем месту на превлаци, у Јужну Грчку.

У Јужној Грчкој: 1). *Ахаја* са градовима Патре и Егион; 2). у *Аркадији: Мегалополь* у средини, и *Мантинеја* и Тегеја на и. страни; 3). у *Елиди: Елида* и *Олимпија* са светим гајем, где су држане олимписке игре; 4). у *Арголиди: Арго* с тврђавом Ларисом, *Микена*, и *Тиринс* са остацима киклопских зграда; 5). у *Месенији Месена* и 6). у *Лаконији: Спарта* и *Хела.*

§ **107. Народ.** — Не може се ништа поуздано рећи о најстаријим становницима Грчке, које су Грци тек у позније доба називали *Пелазгима.* За ове се још ни данас не зна, јесу ли били староседеоци Грчке или су то само њени становници пре доласка *грчких* племена, у које су се после претопили, или је најпосле то само најстарије име грчкога народа (Пелазги = стари?). Тако се исто само нагађа којим су путем (са с. или и.) Грци дошли у јужне крајеве Балканскога Полуострва. Као истинито може се узети само то: да су Грци веома сродни с оним племенима, што су се настанила по Италији (Италици); да су као и ови *индоевропскога порекла;* да су још у незапамћено доба дошли у ове крајеве; да су били подељени на многа племена с разним именима док најпосле није име *Јелина* (најпре име само једног племена у јужној Тесалији) погодним приликама по-

стало име читавог народа под којим је у старој историји и познат, и којим се издвајао од осталих народа називајући ове *варварима*. Ну ово као да није било пре IX столећа пре Хр.; јер се у ранијим народним песмама (Хомер) Грци зову обично *Ахајцима* или и *Данајцима*. Италици су их пак звали *Грцима* по имену једног племена у Епиру, те им је ово име остало све до данас.

Што се тиче пута, највероватније је да су грчка племена дошла у ове земље са севера те заузела најпре данашњу копнену Грчку, а одатле поступно захватала острва и М. Азију.

Сви се научници не слажу у томе, да су *Пелазги*, *Ахајци* и *Јелини* само разна имена једног истог народа а у разно доба његовог историског развитка. Једни на пр. држе да су Пелазги и Јелини различни народи али *једнога* порекла; други пак да су то и различни народи и различнога порекла (Пелазги — Семићани?); али су се, у оба случаја, први изгубили у другима (осем у Албанији?). Тако исто неки мисле да су јелинска племена у Грчку продирала преко М. Азије, где је остао један део народа, а остатак се пробијао кроз староседеоце, Трачане и Илире, те захватао јужне крајеве Балканског Полуострва.

I. Предисториско време
(?—1000 пре Хр.)

1. Пелашко доба (?—1300).

108. Пелазги. — Било да су Пелазги само ранији досељеници, било да су то преци Јелина, они су били народ код кога налазимо прве клице образованости у Старој Грчкој (киклопске зграде). Подељени на многа племена, насељена већином по низијама и речним долинама, Пелазги су рано почели радити земљу и живети уређеним, државним животом

по својим племенским државицама. Племенски старешина је био *вођ* и *управљач*, *судија* и *свештеник* свога племена, од кога је оно обично доводило и своје порекло. — *Вера* им је била обожавање природних сила, нарочито важних по земљорадњу. Богове су замишљали као личности много јаче од људи; главнији су богови били: *Зеус*, бог неба, *Хера*, његова жена, богиња земље; *Деметра*, богиња земаљске плодности; *Хермес*, бог стада и облака; *Хестија*, заштитница домаћег живота; *Посеидон*, бог воде и *Хадес*, бог подземног света.

§ 109. Утицај источних народа. — Јача измена у животу пелашких племена и бржи покрет у њихову развитку, наступили су тек кад она дођоше у додир с досељеницима напреднијих, источних народа, нарочито с Феничанима. Од XIII ст. пре Хр. Феничани су имали много својих насеобина по острвима Егејскога Мора (§ 55.), потискујући одатле раније њихне становнике (Каријанце, Лелеге). С острва су Феничани прешли на грчко копно те и ту, оснивањем својих колонија, уносили и клице веће образованости И ако се у гаткама из овога времена говори и о досељеницима из Мисира и Мале Азије, нема сумње да их је највише било из Феникије, те је и њихов културни утицај био најјачи. Од Феничана су Грци научили *градити бродове*, *зидати градове и тврђаве*, *копати* и *топити руде;* од њих су примили *бројеве*, *мере* и *тегове*; од њих су најпосле добили и *азбуку* (§ 61.).

а). Успомена на овај утицај источних народа на Грке очувала се у гаткама о неколиким легендарним личностима овога најстаријег времена. Тако се прича да је *Кекропс*

(1580?), основалац атинске државе, дошао из Мисира у Атику, где је, вели се, нашао људе полудивље, растурене по шумама те их је скупио и населио у 12 градића, научио их *земљорадњи*, прописао им *законе*, установио суд *Ареопаг* и сазидао атинску тврђаву (Кекропија). — И за *Данаја* (1300?) гатка вели да је из Мисира, ма да је уопште тешко доказати тако ране односе Мисираца и Грка. Легенду о Данају и о трагичној судбини његових 50 кћери, неки научници тумаче као персонификовање неких климатских појава у Арголиди где је прича и постала (наизменичност кишних и сушних дана). — Порекло *Кадму* (1314.), који је засновао Тебу (тврђава Кадмеја) и Грке научио *писмености*, гатка доводи из Феникије, а *Пелопсу* пак (1284?), сину фригиског краља *Тантала* из М. Азије. Пелопсови су потомци били ти који су прогнали Хераклевце, раније господаре Пелопонеза (од Пелопса и име *Пелопонез)*, а његови су унуци као краљеви Арголиде, Спарте и Месеније и водили рат с Тројанцима.

§ 110. Феничански утицај на грчку веру. — Нарочито је јак био утицај феничански на најстарију *веру* грчку, унашањем у њу и нових верских појмова и нових богова. Тако су феничанског порекла *Афродита* (Астарта), богиња лепоте и љубави, и *Адонис*, њен љубимац (§ 59.). Афродиту су најпре почели обожавати Грци на *Кипру* (отуда „Кипарка“), па је одатле полако ушла у ред осталих грчких богова. — Успомена на страшну богослужбу Молоху очувала се код Грка у гатци о чудовишту Минотауру на острву Крети, где је, како се чини, феничанска владавина била још задуго, пошто су је Грци већ потисли са осталих острва. У гаткама о грчком витезу Хераклу очувани су сви феничански мити о њихном богу Мелкарту (проваљивање Кадиске Отоке, извршивање 12 чуда, његово спаљивање и др. § 59.).

2. Витешко доба (1300—1000).

§ 111. Витези *(хероји)*. — Ма да је ово најстарије, *пелашко* доба грчке историје испуњено племенским борбама и сеобама, ипак се оно може сматрати као доба мира према бурном времену што за њим дође. Главни узрок овим ратовима, па отуда и новим размештајима племенским, по свој прилици биће у различном имовном и културном стању код појединих грчких племена тога доба. Пелазги, већином становници низија и речних долина, нешто услед погоднијих земљишних прилика а нешто под туђинским утицајима, беху већ одмакли у култури од других брђанских племена (Лелегâ, Трачанâ) те њихне плодне и богате низије постадоше предметом освојачких и пљачкашких пожуда сиромашних горштака. И нешто то, нешто обични погранични сукоби међу племенима, а нешто и немирни дух појединаца, створише једно време необичног покрета: лична јунаштва, племенске борбе, далеки ратнички походи на суву и мору заменише ранији, у главном, тихи живот грчких ратара и сточара; за мирнијим временом пелашким дође бурно доба грчких витезова, хероја, или доба *ахајско* (Ахајци = јуначни, племенити). — Витештво је управо прелаз из предисториског времена у историско, из доба гатака и легенада у доба историских догађаја. Према томе и витези, *хероји* су полубогови, тј. или *јунаци* које је гатка уздигла и поставила међу богове, или *богови* који се спуштају међу људе да чине јунаштва.

Гатке о витезима. Трагови ових бурних дана грчке историје очувани су у многим гаткама о јунаштву и борбама појединих хероја или читавих племена. Ове се гатке обично

деле па кола (цикле), према јунацима о којима говоре, или по племенима и градовима из којих су поникле.

а) *Арголидско коло.* У ово коло спадају гатке о Данајевим потомцима: *Персеју* и *Хераклу.* У причама о Персеју, као и у многим другим, неки научници налазе символски представљене разне природне појаве: Персеј је старо божанство сунца, чија је борба с мраком, облацима итд. изнесена у легенди о Персејевим јунаштвима. — У гаткама о *Хераклу*, Персејеву праунуку, чудновато су измешани: 1) историски догађаји (ослобођење Тебе од Орхомене) 2) успомена на послове које су могли извршити само читава племена или и више поколења (тамањење штетних и опасних животиња); 3) остаци *сунчаног* обожавања (убијање лернејске хидре = сушење тамошњих баруштина; хватање еримантскога вепра = опадање воде бујног Еримента за време летње жеге, итд.), и најпосле 4) мити о Мелкарту, који су из феничанске митологије прешли у грчку (§ 59.). Ну морало је протећи много времена док је Херакле, аргоски витез, постао омиљени јунак читавог грчког народа. Његов значај и поштовање нарочито су порасли од онога доба, када су Дорци — који су од Херакла доводили своје порекло — освојили Пелопонез.

б) *Атичко коло.* Главни јунак атичких гатака је витез *Тезеј*, син Егејев а потомак Кекропса, основача Атине. Поред многих јунаштава које је починио по Грчкој и ван ње (Минотаур, Аргонаути и др.), прича вели да је Тезеј управо био тај који је створио атинску државу: успео је да измири завађене атичке градове које је Кекропс основао; Атину је учинио главним градом атичким, проширио је и уљепшао; установио народну скупштину; поделио народ на племиће (еупатриде), ратаре (геоморе) и занатлије (демиурге); на коринтској превлаци установио јуначке игре, као што је то урадио Херакле у Олимпији итд. Али је, вели даље гатка, поред свих заслуга за Атину био у народу омрзнут и умро је као изгнаник на острву Скиру, одакле су му тек доцније кости пренесене у Атину, у храм њему посвећен. — И ако је Тезеј легендарно лице, ипак у његовим делима има нешто што је историско; убиство Минотаура је можда слика уништења феничанске владавине; у његовим уредбама атинским је изнесено најстарије

друштвено и политичко уређење њено итд. Тезеј је за Јонце то што Херакле за Дорце: њихов праотац, од кога су они доводили своје порекло; он је представник и заштитник јонског племена, основалац јонских насеобина итд.

в) *Тебанско коло.* У циклу тебанских прича је главни јунак *Едип*, праунук Кадмов. У трагичној судбини његовој и његове деце (Антигона, Етеокле и Полиник) мало има што историског („Поход седморице на Тебу“); све је остало ствар песништва или веровања да човекову судбу нису у стању изменити ни сами богови.

г) *Тесалско коло.* Поред гатака које описују дела и јунаштва појединаца има их и таквих у којима се прича о јуначким предузећима читаве гомиле најбољих грчких витезова. Таква је гатка о *Аргонаутима*. — У походу Аргонаваца на далеки исток и доношењу *златног руна* отуда, неки научници виде символски представљене најстарије трговачке односе Грчке и Истока, док је у очима других, основа читавој тој гатци обожавање сунца и других природних појава (Фрикс = бог благотворне кише; Хела = богиња светлости, Нефела = облак, *Ајет* = бог сунца итд.).

д) *Тројански рат* (1193—1184?). Највеће, најлепше и најмлађе коло грчких гатака о витезима јесу песме о *Тројанском Рату*. То је сплет многих прича које су се находиле код разних грчких племена Јонскога и Егејскога Мора и које су тек доцније покупљене и сређене. Шта је у њима историско језгро а шта песнички и митолошки украси, тешко је одредити. Док једни научници одричу сваки историски значај опеваним догађајима, дотле други држе да су ови на историској основи и да су песмама о бојевима око Троје (Илијада) грађу дале борбе грчких досељеника (нарочито из Пелопонеза) око приморја М. Азије. Како су Пелопсови унуци били силни кнежеви грчки онога доба, то их песме и стављају као вође ових ратова. А успомена на силне промене и насиља, збацивања једних и уздизања других владара и владалачких лоза, изнесена је у опевању злих удеса тројанских јунака. — Осем тога, ово је време географског ширења грчког племена. И познавање толиких нових земаља и народа на з. и и., прикупљање баснених казивања приморских племена о опасностима поморског путовања и чудесним догађајима с

пута, нашло је свога израза у песмама о лутању *Одисејеву*; све то пак испреплетано је митима о појединим месним боговима и витезима (Ахил је на пр. бог воде, те је отуда он син Тетиде, богиње морске итд.).

Ну баш да песме о Тројанском рату (Илијада и Одисеја) и немају своје историске основице и историске вредности, оне су не само дивни споменици грчког песништва, него и богати извори за познавање читавог друштвеног уређења (политичког, војничког, верског и др.) грчког народа овог најстаријег доба.

§ 112. Последња сеоба грчких племена (око 1100). — Бурно ахајско доба грчке историје завршило се једним новим, последњим размештајем грчких племена који је после остао непромењен кроз све остало време грчке историје. Ток ове сеобе грчких племена и размештај њихов ишао је овим редом:

а) *Тесалска сеоба* (1124 ?). Најпре се кренуше епирски *Тесали*. Потискивани, по свој прилици, Илирима са с., Тесали морадоше напустити Епир па преко Пинда нагрну на пенејску долину (од тада *Тесалија*) и тамошње становништво после подужих бораба нешто истребе или растерају а нешто поробе. Тако се најпре у Тесалији створи оштра разлика међу појединим *друштвеним* редовима: победиоци постадоше господари свега земљишта и као снажно племство имаћаше сву државну власт; покорени пак староседеоци дођоше у положај робова (пенести). — Тесалија није никад играла какву важнију улогу у историји Грчке; њено снажно племство сметало је њеном уједињавању, те политички раскомадана, била је увек и слаба.

б) *Беотска сеоба* (1124?). Али се јуначнија племена тесалска не хтедоше покорити него се иселише. Тако се *Беоти* спустише на југ, заузеше низију око Копајског Језера (од тада *Беотија*) прогнаше или покорише тамошње староседеоце (Трачане, Минијe), па и они створише неколико племићских државица. Главни град беше *Теба* која често покушаваше да утврди своју превласт над осталим беотским градовима (Орхомена, Теспија, Платеја и др.), чему се ови увек опираху, желећи очувати своју самосталност.

в) *Дорска сеоба* (1104?). Ну од највећих је последица била сеоба Дораца, са чега се често и цео овај покрет назива *Сеобом Дораца* или и *Повратком Хераклеваца у Пелопонез* (§ 109, а). Живећи дотле на јужним окомцима Олимпа, Дорци се пред навалом Тесала морадоше повлачити, па с оружјем у руци продираху ка Ети и Парнасу, међу којима се за једно време и настанише (*Дорида*). Одатле се после неког времена, како прича вели, под предвођењем Хераклевих потомака Темена, Кресфонта и Аристодема упутише на Пелопонез да га отму од својих ранијих отмичара. Успут им се придруже Етолани под својим краљем *Оксилом* те преброде Коринтску Отоку (код Риона) и продру у Пелопонез. Пошто ту надбију Ахајце, Етолци заузму Елиду, а Дорци најпре освоје аркадску висију, одакле се једни спусте у *Месенију* (Кресфонт), други у *Лаконију* (синови умрлога Аристодема: Еуристен и Прокле), а одавде се опет трећи одвоје и освоје *Арголиду* (Темен). Из Арголиде су Дорци захватили *Коринтију* и *Ме-*

гару на копну, и *Егину* с осталим острвима уз Арголиду (Калаурија и др.) на мору.

По причи, Дорци су заузели Пелопонез после *једне* победе и коцком делили области. Вероватније је да су Ахајци, дотадашњи господари Пелопонеза, давали јачег отпора и да су их нови завојевачи тек после многих упорних бораба савладали или растерали.

§ 113. Ахајци према Дорцима. — Није једнака судбина постигла све пелопонеске Ахајце. Горштаци *Аркађани* осташе и даље господари свога земљишта; у *Месенији* се Дорци слише са ранијим становништвом у један мешовит народ који, и ако је рачунат у дорско племе, у многоме беше изгубио свој дорски карактер; у *Лаконији* већи део староседелаца допаде ропства (хелоти). Многи се пак Ахајци склонише на с., куда не допреше Дорци; овој области сада само и оста име *Ахаја*. Велики се пак део њеног дотадашњег становништва, нарочито ахајски и арголидски *приморци* (*Јонци*) склоне у Атику, у коју и с других страна (из Беотије) долажаху бегунци, ојачавајући на тај начин атичко људство. Овако намножено оно и могаше дати снажан отпор, када Дорци из Коринта покушаше да освоје и Атику (Кодар 1066?). Тако пред Атиком застаде ширење дорског племена на грчком копну.

§ 114. Насељавање егејских острва и М. Азије. — а) *Еолци*. Сеоба грчких племена није се зауставила само на грчком копну. Један се део пелопонеских *Ахајаца*, већином из Арголиде и Лаконије (под Пелопсовићима?), упути на с.и., те *изме-*

шани с исељеницима из Северне и Средње Грчке („*еолско*“ племе) које потискиваху Тесали, заузеше и населише *северозападно* приморје Мале Азије и неколико околних острва: Лезб, Тенед и др. Од 12 градова које *Еолци* ту основаше главнији беху: *Митилена* и Метимна на острву Лезбу, Киме и *Смирна* (доцније јонска насеобина) на малоазиској обали.

б) *Јонци.* Из Атике, пренасељене доласком многих бегунаца из северног пелопонескога приморја и с острва Еубеје, отпоче такође исељавање ка М. Азији. Ови исељеници *јонскога племена* населише најпре Кикладска Острва, с којих пређоше на острва према средњем делу малоазиске обале (Хио, Сâм) па одатле и на наспрамни део малоазиског приморја. Од 12 градова које Јонци ту подигоше, главнији су били: *Милет*, Ефез, Колофон и Фокеја (колонија Фокијанска).

в) *Дорци.* За Еолцима и Јонцима упутише се на и. и Дорци ради колонисања. Хватајући се јужног венца грчких острва, дорско племе насели неколико најјужнијих Кикладских Острва (Мел, Тера, и др.), за тим Крету, Род, Кос и остала острва према југозападном крају малоазиске обале и тај део приморја. Главнији градови њихових насеобина били су: Халикарнас и Книд.

Овај посао освајања и насељавања егејских острва и обале малоазиске, није ишао ни лако ни брзо. Грци су по свој прилици морали водити дуге и тешке борбе (Тројански рат?) с тамошњим становницима (Каријанцима, Лиђанима, Феничанима), потискујући их или покоравајући и поступно их јелинишући. Све ово као да се завршило тек око VIII. ст. пре Хр.

3. Култура овог времена.

§ 115. Устав. — Гатке и песме грчке (Илијада, Одисеја) нису истина поуздан извор за грчку политичку историју али нам пружају лепу грађу за слику најстаријег државног и друштвеног уређења грчкога народа.

а). *Краљ.* Најстарији државни облик у Грка била је *монархија.* Свако племе са својим земљиштем, већом или мањом жупом и најчешће једним градом, чинило је засебну државицу. Племена су имала своје *краљеве* који су обично доводили своје порекло од богова или хероја (отуда *витешко краљевство*). Краљева је власт била тројака: он је врховни *војвода* те на тај начин располаже животом и смрћу својих поданика; он је *највиши судија* те се брине за правду и расправља спорове својих поданика, и најпосле он је *првосвештеник* и приноси државне жртве боговима у име читавог народа. Краљ има највише земљишта („државно добро") и најбогатији је; њему припада највећи део плена, а добива и уобичајене данке (већином у природним производима) и добровољне дарове. Народ га слуша без поговора али за то краљ мора да буде „у боју *храбар*, у савету *мудар* а у скупштини *речит*". Видљиви знак краљевства био му је *скиптар.*

б). *Племство.* Ну краљ није у својој владавини неограничен. Уза њ су многе *властеоске породице* (еупатриди, геронти), чије старешине састављају краљев *савет* (була); на саветско се мњење краљ не мора обазирати али он то обично чини. Племство је богатији део народа, живи већином уз краља по градовима, чини краљеву војску у рату а у мирно доба помаже му у земаљској управи.

в). *Народ* (демос) је састављен из свих *слободних* људи, који су подељени на браства (фратрије, филе), живе по селима бавећи се већином ратарством или сточарством и рибарством. Краљ сазива и народ којипут у *скупштину* (агора), али не толико да чује његово мњење колико да му саопшти своју вољу и одлуку.

г). *Робови.* Ну осем ових слободних људи било је у грчком народу још од најстаријег времена и много *робова*, чији живот код питомих Грка уопште није био мучан и тежак. То су били већином ратни заробљеници, становништво покорених земаља или купљено робље; ослобођење било им је врло често награда за верну службу.

§ **116. Живот и обичаји.** — Живот и обичаји народа грчког у овом најстаријем времену били су прости и чисти (патријархални). Људима и женама краљевске и властеоских породица није био никакав зазор радити најобичније послове (Наузикаја пере рубље, Пенелопа тке итд.). — Одело им је било просто а укусно: оздо *хитон*, нека врста кошуље, краћа код људи, дужа код жена, лако и алватно на телу, потпасана и мање или више испуштена (Сл. 22. и 23); озго *огртач* који су и људи и жене умели разно а увек укусно обавијати око тела један или два пута, градећи при том лепе наборе те му давати и разне облике (химатион [Сл. 24.], хламида, диплединон итд.). На глави лака

Сл. 22. Хитон.

Сл. 23. Двоструки хитон.

капа или и гологлави, на ногама плићи или дубљи опанци или и босонози. — За време рата од *оружја* су витези носили: копље и кратак мач, шлем, панцир, оклоп и бакарни или бронзани, ређе гвоздени штит. Бој се водио често без реда, а обично су се борили пешице или на бојним двоколицама; било је и двобоја међу најбољим јунацима с једне и друге стране. — Лако је могућно да је било омањих *храмова* по свима градовима; *жртвеника* је пак било и по домовима, где је сваки кућни старешина сâм приносио жртве боговима (од крупније или ситније домаће стоке). Засебног свештеничког реда није било.

Сл. 24. Химатион.

§ **117. Амфиктиније.** Међу грчким државицама најстаријег времена није било никаквог политичког јединства, али је било неколико савеза на *верској* основи. То су *амфиктиније*, тј. удружења неколиких државица ради чувања и одржавања каквог храма као заједничке им светиње. Вероватно је да су први зачеци овим удружењима у људској тежњи, да се и приватан и јаван живот стави под заштиту самих богова (грехота је на пр. спречити сахрањивање побијених непријатеља или опљачкати храм итд). Али се временом из ове верске заједнице неизбежно развило код удружених државица и неко политичко јединство; имајући један храм и једне исте свечанике, а уз ове и своја заједничка тржишта, оне су морале временом имати и један календар, једне мере, један новац, што их је све већма зближавало једно другом. Ово се лепо види из заклетве коју су полагали чланови одбора амфиктионског у име својих државица да „неће никада до темеља порушити

ниједан савезни град нити му за време опсаде закратити воду"; чланови савеза имали су нека права („међуплеменских") која нису вредила за друге државице. — Амфиктионских савеза било је неколико; најглавнији је био *делфиски*, у коме су најпре биле само државице око два заједничка им храма, *Аполонова* у Делфима и *Деметрина* у Антели (код Термопила), а у који временом уђе, нарочито утицајем Дорца, велики део (12) државица из целе Грчке (*Дорци* и *Јонци* које заступаху Спарта и Атина, Беоћани, Тесалци, Фокићани). Ради спорних питања био је *амфиктионски одбор* у коме је свако племе имало по два гласа а састајао се два пут годишње, с пролећа у Делфима, с јесени у Антели. Држи се да је овај савез највише допринео што је дотадашње племенско име *Јелина* најпре употребом за чланове Делфиске амфиктиније, постало доцније (од VIII. ст. пре Хр.) именом читавог грчког народа. Атина, Мегара, Коринат и неки источни градови арголидски имађаху свој заједнички жртвеник на коринтској превлаци (Коринтска амфиктионија). — На малоазиској су обали биле две веће амфиктиније: *12 јонских градова* принашаху Посеидону своје жртве на заједничком им светилишту код рта Микале (панјонион), а *6 дорских градова* (с Рода, Коса и малоазиске обале) жртвоваху Зеусу на рту Триопиону. — Како прича вели, основалац амфиктионија је Амфиктион, брат Јелинов.

§ 118. Вера. — И грчкој је вери, као и вери осталих индоевропских народа, основа *обожавање саме природе*, што се под утицајем бујне маште народне

и лепог неба грчког развило у *персонификовање најразличнијих природних сила и појава* (сунца, мора, ветра итд.). С већим културним развитком и грчка је вера претрпела неке промене: богови постадоше не само представници појединих физичких појава него и носиоци разних духовних особина и моралних појмова (храбрости, лепоте, мудрости, наука, уметности итд.).

а). *Космогонија.* Верски појмови старих Грка не налазе се прикупљени у каквом делу у коме би били сређени и утврђени (с немаштине свештеничког реда?), већ су растурени по многим причама о делима божанским, по песмама грчких песника ранијег и доцнијег времена, у којима се износи сваковрсно мешање богова у људски живот. У овом су погледу нарочито важни и обилати извори: спевови Илијада и Одисеја (Хомер) и Теогонија (Хезиод). — По грчкој митологији, свет није *створен* него је сâм постао или из првобитног *хаоса* (Хезиод) или из *океана* (Хомер). Из хаоса се најпре издвојише Уран (Небо) и Геа (Земља), чија су деца Крон (Време) и његова жена, *Реа,* а браћа им титани и гиганти (дивови), представници рушилачких сила земаљских. Кронов је син *Зеус* који одузе владавину свом оцу (који „прождире своју децу") па савладавши титане уведе ред на земљи и отпоче своју владу над светом. — О постанку људскога рода био је у Грка овај мит: син Уранов, титан Прометеј створи човека па да би га оживео украде с неба један пламен небеске ватре и задахну га њим (душа). Поставши на тај начин разуман, човек се својим умом и делима све већма приближаваше боговима. Зеус гњеван због овога на Прометеја, обори га громом с небеских висина и прикује за кавкаску стену, где му орао непрестано чупаше срце. Ту оковани Прометеј прорече боговима да ће човек некада пронаћи силу већу од грома и да ће боговима отети владавину над светом. — Син Прометејев био је *Деукалион* који спасе род људски, када га Зеус због многих грехова хтеде уништити потопом. А спасе се само он са својом женом Пирхом у лађици која се заустави на Парнасу, на тај начин што је бацао, по савету богиње Темиде, „кости

своје матере" (земаљско камење), те стварао нов свет који насели земљу. — Деукалион је, вели даље прича, имао сина *Јелина* од чијих су синова: *Еола* и *Дора*, и унукâ му (по сину Ксуту) *Јона* и *Ахаја* постала четири племена јелинска.

б). **Богови.** И грчко песништво и грчки ликорез увек су давали боговима само људске облике. Али не само да су Грци своје богове замишљали као људе по *облику* него и по њиховим божанским особинама сматрали су их само за много савршеније људе. Грчки богови имају све врлине али скоро и све страсти људске: они нису ни свезнајући ни свемогући ма да су од људи силнији и разумнији (за време Тројанског рата, на пр. многе су богове у бој ранили поједини јунаци). Над људима се нарочито уздижу тиме што *не старе* и не *умиру*. — Како су богови били представници разних природних или духовних појава, то су разна племена и градови грчки, према свом положају и развитку, понеким боговима исказивали веће поштовање сматрајући их за своје заштитнике (Атина, богиња „мудрости," у Атини; Деметра у плодном Елеузису; Аполон у Делфима, Афродита на Кипру ит.д.) По месту свог становања грчки се богови могу поделити на *небеске*, *водне* и *земаљске*.

а. Небески богови. Станиште небеских богова је планина *Олимп* где је живело 12 грчких богова (6 богова и 6 богиња), обично званих *олимпискима*. Међу њима је *Зеус* (Сл. 25) отац богова и људи, врховни господар и управљач неба и земље. Он је бог громовник, муњобија; он скупља облаке и даје кишу. А као творац реда на земљи, он је чувар државе и њених уредаба, заштитник краљевâ и народних скупштина, права и својине. Главно место

Зеусова обожавања била је Додона (Епир) где му је био храм и пророчиште; раст је био његово свето дрво, а знаци његови у сликовној уметности: муња, орао, скиптар и егида (облак представљен

Сл. 25. Зеус (Отриколи).

Сл. 26. Хера (Рим).

штитом којим чува) — *Хера* (Сл. 26) „светла, волоока и белорука“ богиња, била је Зеусова сестра и жена; она је богиња промењљиве атмосфере која даје земљи плодност; као жена Зеусова, она је заштитница жена̂ и брака. Кад је у завади са Зеусом, опака је и осветољубива. — Херу је као богињу атмосфере временом истисла *Атина*, омиљена кћи Зеусова, из чије је главе и изишла („мудрост“). У почетку као богиња физичких појава, она се као и отац јој јавља у облаку и олуји,

али и у небеској ведрини која за тим долази. Па као што је у природи најпре била представник буре и тишине, тако је доцније за људски живот постала на једној страни богињом рата и ратне вештине (отуда обично *Атина — Палада* Сл. 27.) а на другој заштитницом мира и свих послова у којима се огледа мудрост и разборитост („богиња мудрости"). Највише су је поштовали Атињани, чија је тврђава (Акрополь) и била њој посвећена (постоји мит о такмичењу Посеидона и Атине за заштитништвом над градом Атином). У њено су име ту били сваке године омањи, а сваке четврте велики празници (панатинеј); њени су символи: маслиново дрво и сова. — Син Зеусов и Лете (богиње мрака) је *Аполон*, бог сунца и светлости, те отуда обично *Феб-Аполон*, победилац Питонов (бога мрака). Као бог природне светлости он је и бог умне просвећености, бог прорицања (мантике) и лечења (отац Ескулапов), песме и песништва, и вођ девет муза, заштитница наука и уметности. Међу многим храмовима њему посвећеним најчувенији је био онај у *Делфима*, најважније пророчиште грчко. *Пролеће* је њему посвећено („повратак сунца"); његови су знаци: лабуд и орао, стрела и лук или лира (форминга), ловор и вук. — Његова сестра близнакиња била је *Артемида* (рођена на острву *Делу*), богиња месеца и лова, заштитница брегова, шума и животиња што по њима живе. — Према овом двома као боговима небеске светлости, *Хефест* је био бог земаљске светлости, огња. И он је син Зеусов и Херин као што је и огањ небеског порекла. Као бог ватре он је заштитник свих уметничких послова ватром вршених (топљење

руда, металне израде); то је бог-ковач, кога је отац једном с Олимпа бацио (мућа) те од тада

Сл. 27. Атина-Палада (Велетри).

храмао (трептање пламена). Он влада острвом Лемном (вулканско). — И *Арес* је син Зеусов; то је био најпре бог распре и свађе, а доцније бог *рата*, јунаштва и храбрости (али не и ратне *вештине*). — *Хермес* је бог ветра и гонилац облака, отуда и творац земаљске плодности и посредник између неба, земље и пакла; он је гласник свога оца Зеуса и осталих богова (отуда с крилима на ногама); лукав је те га поштоваху трговци и лопови. — *Афродита* је богиња љубави а феничанског је порекла („Кипарка," § 110), а *Хестија* је богиња домаћег огњишта и кућевног живота. — Уз ових пет спрегова *небеских* богова, у *олимписке* су рачуната и два божанства из других двеју врста: *Посеидон*, бог мора и *Деметра*, богиња земаљске плодности.

β. Нижи небески богови. Као помагачи небеских богова или извршиоци њихових намера били су многи нижи богови у које долазе: *Хелион*, бог сунца, *Селена*, богиња месеца; *Диоскури*, близанци, богови јутарњих зракова који таму разгоне; *Темида*, богиња природе и живота чије су кћери *хоре*, богиње времена; *харите*, богиње миља и красоте, пратилице Афродитине; *музе* заштитнице наука и уметности, Ирис богиња дуге итд.

γ Богови вода. Међу многим божанствима што живе по мору и рекама, најглавнији је био бог *Посеидон*, брат Зеусов, господар свих вода, коме је престо на дну морском. Својим *трозупцем* (мућа) подиже буру и потреса земљу, а њиме отвара и изворе по стенама као што то и његов коњ Пегаз чини својом копитом. Знаци су му: трозубац и коњ („лађе су морски коњи"). Отуда су *коњичке*

утакмице у Посеидонову част, у местима њему посвећеним (нарочито по превлакама). — Нижи морски богови су: *Амфитрита*, Посеидонова жена; весели старина морски *Нереј* са многим својим кћерима, красним нереидама; вредни и заједљиви *тритони*, мудри и лукави *Протеј*, морске музе вараличке *сирене* итд.

δ Земаљски и подземни богови. Међу земаљским божанствима најглавнија су: богиња *Деметра* и бог *Дионис* који су истисли две, у почетку главније богиње земаљске: Гају (Геа, земља) и Реу (богиња брда). *Деметра* је богиња земље и земљорадње те отуда и давалац земаљских плодова и основалац сталних насеља. Веома су је поштовали свуда, нарочито у Атици, где су у њено име светковане с пролећа мале, а у јесен велике *Елеузиске мистерије* (прослављање смрти и подземног света?). Мит о Плутоновој крађи Деметрине кћери Персефоне, лепа је слика годишњег растења и изумирања биљног света на земљи. *Дионис* је такође бог земаљске плодности, господар оне природне снаге која биљу даје обиља, бујности и сочности. Његова је најдрагоценија творевина винова лоза; отуда је он бог вина и веселља. Уз њега су увек *сатири*, шумски духови, враголасти и луцкасти полуљуди; вођ им је и старешина Силен. Чобани имају бога *Пана;* брегови, шуме, реке и потоци пуни су богиња и вила (нимфе, дријаде, најаде). — Подземним пак светом влада (други брат Зеусов?) ~~*Плутон или*~~ *Хадес* са својом женом *Персефоном;* то су били најпре богови зиме и зимњег обамирања биљног, па за тим богови смрти, мрачни и ћутљиви непријатељи васколиког живота. Уз њих су *ериније*, бесне богиње освете.

Доњи свет (пакао), веровали су Грци, негде је под земљом или на далеком западу, на неком острву океанском; од горњег, светлосног света растављају га реке Стикс, Акерон, а уласци су за-њ код Тенарона у Епиру, код Куме у Кампанији итд. Возар Харон вози у доњи свет, а излазак из њега чува троглави пас Кербер. — Осем пакла (тартара) има и *Јелисеј*, острво блажених. Човек и после смрти своје живи као нека сенка, продужујући на тај начин свој земаљски живот а награђен или кажњен према заслузи. Судије су подземног света Мин, Еак и Радаманат.

§ **119. Уметности.** — а). *Неимарство.* Најстарији споменици грчког *неимарства* јесу. тврђаве, *ларисе*, које су већином по долинама (Тесалија, Беотија, Арголида) подизали Пелазги ради своје одбране (§ 108). То су високе и дебеле зидине од огромних стена, мало отесаних и једно на друго само наслаганих, с мањим камењем по шупљинама. Са своје огромности и познате су као *киклопске грађевине*, (поједине стене 6—8 м. дужине, и 170000 кг. тежине) а најбоље је очувана тврђава у Тиринсу. Грађевине по Микени и Орхомени по свој прилици су из нешто доцнијега времена (Пелопсовића?), јер су савршеније; камење је правилније резано и боље сложено; у ове долазе *Лавовска Капија* (Сл. 28) и *Атрејева Ризница* (или „Агамемновов гроб“). — Ликорезних радова овога времена има само у осакаћеним рељефима два лава на поменутој лавовској капији, просто али доста правилно израђених (на сл. 28, изнад врата).— Новијим откопавањима у том крају нађено је много лепог, чак и златног накита, посуђа, оружја и др. што сведочи и о богаству и о укусу грчком овога најстаријега времена.

б). *Песништво.* Најстарији споменици *усмене* грчке књижевности јесу *химне* боговима (лирског и епског садржаја). Из ових песама и мѣсних прича о боговима и витезима постале су грчке *народне јуначке песме* (херојски еп) које се временом издвојише у два главна спева (епопеје): *Илијаду* и *Одисеју*. Народно их је предање приписивало слепом певачу, рапсоду *Хомеру*, који их је можда само скупио и средио или својми пе-

Сл. 30. Лавовска капија у Микени.

вањем ових песама бар засновао школу малоазиских јонских певача (хиоска школа) који су после од разних *народних* песама створили оне две целине. Песме су, на сву прилику, поникле негде око IX. или X. ст. пре Хр. код малоазиских Грка (рођење Хомерово?), одакле су пренесене (Ликург?) у европску Грчку, и временом постале

омиљеним штивом и душевном храном читавог грчког народа („уџбеник и библија“). — Нешто су позније, из VIII. или IX ст. пре Хр. а поучно верскога садржаја, песме које су постале код европских Грка, и које народно предање такође придаје једноме песнику, *Хезиоду* (из Беотије). У његову спеву *Дела и Дани* има поука из ратарства и газдовања, дају се савети за вредан и поштен живот, износе несретни дани итд. Управо што је Илијада за грчко племство и витештво то су *Дела и Дани* за сељачки свет грчки: слика његовог живота, рада и појмова. У другом му спеву *Теогонији* изнесени су тадашњи верски појмови грчки; ту су приче о постанку света и богова, о њихним делима и особинама итд. (§ 118 а).

II. Старо историско време
(1000—500 пре Хр.).

1. Племена.

§ 120. Грчка племена историскога времена. — Продирањем Дораца у Пелопонез извршен је последњи размештај грчких племена који је после остао кроз све остало време грчке историје. Осећајући се као један народ и поносећи се својим народним именом *Јелина* према другим народима, „*варварима*“, Грци су се међу собом разликовали племенски: својим наречјима и именима, својим различним карактерним особинама па отуда и различношћу својих установа. Тако:

1). *Јонцима* су се звали становници Атике, Еубеје, Киклада и средњег дела малоазиског приморја с острвима према њему.

2). *Дорци* су захватали највећи део Пелопонеза, јужну и источну страну његову све до Атике, и јужни венац грчких острва са југозападним крајем малоазиског приморја.

3). *Еолци* су били сва остала грчка племена (Тесалци, Беоћани, Елиђани, Лезбошани и др.). Ово име као да је најпре поникло код оног племена малоазиских Грка које је постало мешавином племена (отуда Еолци = помешани § 114.) па се одатле пренело у Европу на све оне Грке који нису били ни Јонци ни Дорци. Уз ова три племена често се рачунају *Ахајци*, становници северног дела Пелопонеза, као засебно, четврто племе. Ну њих су и стари писци сматрали само као једну грану Еолаца, те је вероватније да су они само очували име које је негда било заједничко свима грчким племенима, него да они чине какво засебно племе грчко (§ 111).

а). **Главније особине народа и племена грчких.** — Под утицајем различних прилика и установа развиле су се код грчких племена неке карактерне црте којима се временом једно од другог доста јако разликоваху. Тако се код *јонског племена* уопште опажа јака склоност и подобност за бродарством и трговином те отуда јонски градови и државице постадоше средишта поморске снаге грчкога народа. Поред овога се у Јонаца јаче него ли у других племена истиче сама *личност* човекова, његова лична вредност, лична слобода, лична права, што је све водило јакој тежњи за *демократијом* и демократским установама. За песнички, уметнички и научни развитак такође су Јонци имали и највише даровитости и највећих заслуга. Па и само јонско наречје имало је више гипкости и мекоте језичке, пуније и разноврсније облике од других. Код *дорског* племена се на првом месту истиче његов *војнички* дух и ратничка подобност, и ово не само на копну него и на мору. Брижљивије чување старих обичаја и уредаба, строго одржавање реда

и законитости и већа склоност за државним и политичким него ли трговачким и знанственим животом, биле су главне црте овога племена. Отуда су *аристократија* и њени владавински облици били ближи духу и карактеру дорском те код њега јаче и одомаћени. А отуда се овде и личност човекова много више и лакше губила у целини, у држави. *Еолци* су, у овом погледу, заузимали неку средину, без каквих јаче истакнутих особина, као што су уопште, по читавој својој улози и утицају на развитак историских догађаја, далеко изостајали иза она два главна грчка племена: *Јонаца и Дораца.*

Ну ова подела разних особина по племенима није била тако јака и одсечна; све се оне налазе код свију племена, само у већој или мањој мери. Отуда је лакше изнети карактерне особине читавог грчког народа, којима се он од других разликовао него ли повлачити разлике међу самим племенима. Тако се на пр. код Грка може као заједничка црта истаћи тежња за *уметношћу* у свима њеним гранама (неимарска, сликовна, музичка, беседничка). Брза схватљивост, бујна машта, духовна бистрина и оштроумност јесу такође опште особине старих Јелина. Али су код Грка уз јак разум ишли и дубоки осећаји и силне страсти: бесне борбе страначке испуњавају скоро сву грчку историју. Охолост према другим народима („варварима"), лукавство и себичност у миру, суровост у рату биле су најисполњеније ружне стране грчког карактера.

2. Спарта.

§ **121. Лаконија.** — Лаконија је најјужнији део Пелопонеза, велика близу 5000 кв. км. (нешто већа од ужичког округа). С аркадске се висије пружају по њој два планинска ланца, *Тајгет* и *Парнон*, међу којима је речна долина Еуроте. Источни, *Парнон*, има благе падине и степенасто се спушта на обе стране; западни, *Тајгет*, (дужине око 110 Км.) досеже своју највећу висину у средини, над спартанском равницом; источна му је падина стрма те с те стране има леп и величанствен изглед; на западу се благо и поступно спушта у долину месенске речице Памиза; пун је дивљине и клисура, некада шумовит те и омиљено место спартанским ловцима; на подножју су му дивне градине (лимун, поморанџа, маслина), врхови му снегом покри-

вени; на југу богат минералима: порфиром, мрамором и железом. — Међу овим планинама је пошира долина реке Еуроте, са плодном и богатом равницом у средини, у којој је била на десној речној обали *Спарта*, град без тврђаве и зидова, далеко од мора и поморског саобраћаја, а природно средиште читаве Лаконије.

§ 122. Дорци у Лаконији. Мора бити да је подуже трајао неред који је у грчким племенима и државицама изазвала последња сеоба дорска (§ 112. в.). Сређено и сталожено стање најпре се створило у Лаконији, те је ту и постала једна од најстаријих грчких државица. Након дугих и тешких бораба најпосле су Дорци успели да постану господари Лаконије, да савладају Ахајце и да их учине својим поданицима и робовима. Као да се најдуже и најјаче опирао град *Амикле*, према коме се и подигла *Спарта* на месту дорског логора. — Овако тешко створеној и с муком одржаваној владавини дорској поче грозити велика опасност од унутрашњих нереда: отимање двеју краљевских породица о престо. По народном предању, земљу је из ових нереда извукао и државу спасао велики спартански законодавац Ликург.

а). *Ликург* (884 ?). Како гатка вели и Ликург је био члан једне од оних двеју краљевских породица *Агисовића* и *Еурипонтића*, које су постале од Аристодемових близанаца *Еуристена* и *Прокла*, и које су у Спарти краљевале (§ 112 в.). Ликург је био син Еунома. петог краља из породице Проклеве, па када му старији брат и краљ Полидект умре, постаде намесником и стараоцем свог синовца, малолетног краља Харилаја. Али се нешто завади са својом снахом и спартанским великашима, те остави земљу, у коју се врати тек после дугог путовања (Крета, М. Азија, Мисир?) а већ за пунолетства краљева. Али му отаџбину унутрашње међусобице још растрзаху и њему се најзад повери да је законима изведе из нереда и

слабости. Богат искуством и познавањем туђих закона, а освећен делфиским пророштвом које га поздрави као Зеусова пријатеља, Ликург даде Спарти устав и законе, који је оснажише и уздигоше на прво место међу грчким државицама. По свршетку овога реформаторског посла, Ликургу се заклеше његови суграђани на верност и непромењивост закона све док се он не врати с пута на који се крену; ну он се тамо сâм глађу умори да Спартанце не би опростио њихне заклетве. У Артемидину храму у *Лимни* Спартанци му беху подигли светилиште, и у његов помен сваке године приносили жртве.

§ 123. Ликургов устав. — Тешко је одредити колики је *лични* рад Ликургов на уставу и законима спартанским. У доцније се време васколико уређење спартанске државе приписивало њему; под „Ликурговим законима“ разумевале су се све оне уредбе које су Спартанце начиниле родољубивим грађанима, изврсним војницима и страшним противницима, али на чему су нема сумње много урадиле саме историске прилике кроз дуге године државног развитка и многе раније и позније установе спартанске. Ови „закони“ обухватају и *друштвено* и *политичко* уређење спартанско и *васпитање* народно.

Друштвени редови. Лаконско се становништво делило на три реда (сталежа):

1). *Спартанци* (Спартијати) су били победиоци Дорци којима су се вероватно придружиле и многе ахајске, кнежевске и властеоске, породице. То је било лаконско *племство (аристократија)*, са стаништем у Спарти а с имањима по плодној и богатој еуротској долини; делило се на три колена (филе) а ове на 30 оба (браства?). И ако бројно мање од осталог становништва (свега неколико хиљада породица), оно је имало сву власт државну у својим рукама; слободно од свију при-

вредних радова, ратарства, заната и трговине, њему је скоро једино занимање било: управљање државом, рат и лов.

2). *Перијеци* су, по свој прилици, били већином они Ахајци који су без већих бораба или можда уговорима признали над собом дорско господарство, те на тај начин задржали своја имања и личну слободу. Вероватно је да су у ове спадали и сви Дорци сељаци који су живели ван Спарте, по лакедемнским селима. Сви су ови „Лакедемонци“ живели од ратарства и заната, бавили се трговином и рударством, плаћали данак и служили у војсци као тешко оружани пешаци (хоплити). Лично су били слободни и својим општинским пословима сами су управљали; учествовали су у јавним светковинама, народним јуначким играма и утакмицама, али су били без политичких права. Не зна се да ли су имали приступа у народним скупштинама бар с пасивним грађанским правима. — Обласним именом „Лакедемонаца“ доцније су обухватана оба реда, Спартанци и перијеци.

3). Најзад трећи ред били су *хелоти*, робови, у које је дошло раније сеоско становништво и ахајско робље, а можда и они Ахајци који су давали најјачег отпора дорским освајачима. Живећи на спартанским баштинама, хелоти су их обрађивали и давали господарима земље половину од свега прихода, (вина, плодова, стоке итд.). Али хелоти не беху лични робови, те их отуда њихне газде не могаху ни ослобађати ни продавати нити их некажњено убијати; они су били *државно робље* дато на службу појединцима, чију земљу нису смели напуштати („везани за зе-

мљу".) Као државни робови хелоти су радили и државна имања; у рату били штитоноше и слуге својим газдама или лако оружани пешаци и весларп. Како их је било много више него Лакедемонаца, то су они својим положајем и својим тежњама за слободом били стална опасност за државу спартанску. Због овога их Спартанци строго држаху или чак од времена на време и убијаху (криптеја).

Подељеност лаконскога земљишта на Спартанце и перијеке и бројни однос њихов огледа се у оном народном предању које казује да је Ликург најбољу земљу поделио на 9000 *једнаких* баштина, те их раздао спартанским породицама с тим да их не могу отуђити („мајорати"); 30.000 делова лошијег земљишта разделио је на толико перијечких породица.

§ **124. Државне власти.** а) *Краљеви.* — Спарта је била монархија, али је власт краљевска била подељена те отуда и слаба. На врху државном била су *два краља* из старих краљевских породица, са највишом *војводском*, *свештеничком* и *судском влашћу* (у породичким питањима). Краљеви су само у рату били неограничени; иначе су државом управљали у споразуму са државним сенатом (Герузија) коме су они били председници. Почасна су им права била: трећина ратнога плена, приходи с перијечких земаља, жртвени дарови итд.

б) *Герузија* (*сенат*). Главно управно тело у спартанској држави била је *Герузија*, сенат од 28 чланова (с краљевима као председницима 30, из 30 оба спартанских), све стараца изнад 60 го-

дина; њих су на *цео живот* бирале у почетку по свој прилици саме *обе*, доцније, скупштина спартанских грађана. Герузија је: расправљала сва главнија државна питања, припремала законске предлоге за народну скупштину и судила тешка злочинства. — Овакпм својим положајем у спартанском уставу, Герузија је давала читавој држави облик једне скроз *аристократске републике*. У сенату је било средиште и тежиште читаве државне управе. Улазећи у Герузију, геронат је постајао један од 30 владара спартанских, међу којима су краљеви имали само почасна места али никакве веће власти.

в) *Народна Скупштина* (Халија). У скупштину су улазили сви Спартанци изнад својих 30 година а састајала се на позив краљевâ један пут месечно (о уштапу) да сенатске, доцније и ефорске предлоге, без претресања прими или одбаци. Њен је посао био: да одлучује о рату и миру, о законима и уговорима, и да бира чиновнике. — Уједно је скупштина била месечна смотра спартанске војске.

г) *Ефори*. Установа *ефора* (општинско представништо, градска полиција) као да је још из времена пре Ликурга; али су ефори постали чиновници *већег* положаја и *јаче* власти тек доцније (од VII столећа) када је спартанска аристократија њихну моћ све већма уздизала и појачавала ради сузбијања тежње појединаца, нарочито краљева, за влашћу. Ефора је тада било 5, а бирала их народна скупштина на годину дана међу свима спартанским грађанима, без ограничења на старост. Имали су право надзора и кажњења *свих* чинов-

ника и грађана; саму краљевску власт могли су обуставити и краљеве оптужити Герузији. Огромна власт ефорска доцнијег времена једва да је што била ограничена: захтевом да су им одлуке једногласне и њихном одговорношћу својим последницима. — На овај је начин спартанска аристократија утврдила свој положај у држави за читаве векове, а саму Спарту начинила *леглом аристократије* и *браниоцем аристократских влада и странака по свима грчким државицама.*

§ 125. Спартанско васпитање. — Ликургови закони прописивали су какво мора бити и васпитање народне омладине као и какав ће бити цео начин живота спартанских грађана, чиме су се ови тако јако и разликовали од осталих Грка. „Спартанско васпитање“ и оподобило је Спартанце за владавину над онако великим бројем својих савезника и поданика, колико их је она доцније имала.

а) *Детињство и младићство.* Слабуњаву децу *било је слободно* бацити. Мушкарци су до своје 7 године били код родитеља, па их је онда узимала држава да однегује и васпита. Од тада па све до своје 18 године били су у државним школама, под надзором управника и његових помагача. Главни циљ васпитања био је: телесно снажење и издржљивост, што се постизавало вежбањем у борењу и рвању, трчању и скакању, пливању и ципитању, бацању колута и др. На умно образовање обраћала се слаба пажња, а у главном оно се састојало у упућивању на правила практичнога живота, на ред и пристојност. Развити у омладине снагу, храброст, послушност према законима и старијима, били су

главни смерови спартанскога васпитања. — И женско је васпитање било поглавито у телесном јачању и развијању.

б) *Одрасло доба.* С 18 годином завршивао је Спартанац своје војничко и грађанско образовање, и одмах је имао све војничке дужности; али тек од своје 30 године постајао је пунолетним грађанином, могао заснивати кућу и породицу, и вршити сва грађанска права. Ну и кроз остали свој живот морао је Спартанац добро чувати сву простоту народних обичаја, који су захтевали највећу скромност у кући, храни и оделу, о чему је над њим вођен тачан и строг надзор. А ради бољег чувања војничких врлина и што јачег осећања заједнице међу грађанима, био је у Спартанаца обичај заједничког живљења по шаторима и заједничког храњења (сиситије) веома простом храном („црна чорба"). Једна шаторска дружина (од 15 људи) била је и у рату једна четица (еномотија); неколико ових састављале су поједине батаљоне (лох). Али тешко да је овакав логорски живот био сталан у Спартанаца. Вероватније је, да су ти општи ручкови били нека врста верских обичаја и да су држани доста често, два, можда и више пута месечно. Али и без овога су Спартанци били као какав „народ под оружјем," вазда спремни и готови да угуше сваку унутрашњу буну својих поданика и да сломију сваки отпор својих непријатеља. Војска им је поглавито била тешко оружана пешадија (хоплити) са железним оклопом и шлемом, великим штитом и дугим копљем а кратким мачем. Тек са 60 годином престајала је за Спартанца војничка обавеза, а настајало време његовог јавног

рада као геронта (сенатор), судије, васпитача ит.д. — Ради очувања спартанске једнакости, простоте и чистоте народних обичаја, беше забрањена употреба племенитих метала; железне палице и полуге служиле су као новац. Отуда је размена и трговина била јако отежана; саобраћај с другим светом скоро немогућ (за 10 мина = 800 дин. требала је пуна соба железа а за пренос тога воловска кола). Туђинац се није смео настанити у Лаконији а Спартанац се није смео без дозволе никуда из земље удалити; одлазак без пријаве сматран је као војничко бегство. — Од Ликургових се закона брзо осетише последице најпре у Пелопонезу, а после у целој Грчкој. Упућени и спремни за ратовање, Спартанци освојише упорни град Амикле (око 760) па онда убрзо и сву јужну Лаконију, нешто Аркадије па отпочеше и борбе за освојење плодне Месеније.

По народном предању, последње дело Ликургово било је једно дело мира и грчкога јединства: по његову савету Лакедомонци почеше учествовати у жртвовању и јуначким играма, које су држане у част бога Зеуса и хероја Херакла у елидској *Олимпији*. За њима поступно приступаху и остала племена и државице, док Олимписке Игре не посташе опште, *народне* светковине.

в). *Неколико примера спартанских карактера.* Спартанско васпитање и све уредбе грађанског живота ишле су на то да од Спартанца начине човека који *више припада држави него ли себи и својој породици;* који ће живети и радити онако како то захтевају државне потребе а не његови лични прохтеви и жеље. У Спарти се грађанин губио у држави; он је тамо био само ради ње. Многи примери и изреке лепо објашњавају овакав карактер спартански. Припреман

још од детињства за војника и ратника, млади је Спартанац морао ићи босоног, у лаком оделу лети и зими, трпети глад и жеђ, спавати на трштаним лесама које је сам плео, крађом накнађивати оскудну храну и у случају неуспеха издржати страшан бој, не за крађу него за необазривост и невештину. У Артемидину храму било је међу омладином такмичења ко ће издржати што више удараца без јаука. Уз овака вежбања ишла је и настава свирања у флауту и лиру, певање јуначких песама (Хомер и Тиртеј) да се војнички дух развије и уздигне. Алкејеве песме, у којима је опевано бежање из битке и губитак штита, биле су забрањене. Све је ово учинило да Спартанцу није било равна у издржљивости, подношењу умора и болова, презирању опасности и смрти, у пожртвовању за отаџбину. Дани битке били су за њих свечани дани; с песмом и свирком улазили су у борбу, радосни и цвећем окићени. — Уз ове врлине још су Спартанци веома ценили старост и оне, који су њу поштовали. Тако када се приликом једне олимписке светковине, неки старац дуго и узалуд осврта̄о да нађе себи место, устадоше само Спартанци да му места пачине, што сви гости похвалише. „Ја видим, рече старац, да сви Грци знају шта је лепо, али га само Лакедемонци чине". — И ако су Спартанци ценили беседништво, ипак су и омладину учили а и сами увек кратко и одсечно говорили („лаконски"). Тако неким Самоским посланицима, који су дуго беседили, одговорише Лакедемонци „Почетак смо већ заборавили, а свршетак нисмо схватили јер смо почетак заборавили". — Хвалио се неки Аргошанин како у њихову граду има много гробова спартанских. „Али у Спарти нема ни једног гроба аргоског" одговори досетљиви Спартанац. — Питали Спартанца какав занат зна. „Да будем слободан" одговори он. — Смејали се неком хромом Спартанцу што и он иде у бој. „Тамо не требају, одговори он, здраве ноге за бежање, него храбро срце да се остане на свом месту". — Другог, окобољног, запитали: „шта он може помоћи у борби?" „Макар ћу мач непријатељев отупити" беше му одговор. — Један Спартанац у некој битци замахне мачем на непријатеља, али се уздржи чим чу знак да бој престаје. Кад га запиташе зашто је тако урадио, одговори: „Боље је послушати свог војводу, него убити непријатеља". — Боље је часно погинути за своју отаџбину, него срамно живети,

био је обичан говор спартанских очева својим синовима. — Па и Спартанке нису изостајале у љубави ка отаџбини иза својих мужева и браће. Нека Спартанка жудно очекиваше гласове с бојнога поља куда беше испратила пет својих синова. Када јој гласник јави да су јој синови изгинули, одговори му: „Не питам те за то, него шта је с народном ствари?“ „Спартанци су победили“. Е онда с радошћу примам и глас о смрти своје деце“. — Један се Спартанац жаљаше својој мајци да му је мач кратак. „Ти корак ближе непријатељу“ одговори му Спартанка.

3. Месенски ратови (750—600).

§ 126. Месењани. — Сасвим друкчије стање него у Лаконији створило се у Месенији. Тамошњи се Дорци беху с Ахајцима стопили у један народ, који је истина рачунат у дорско племе, али који је у плодној и питомој Месенији изгубио ону опорост и снагу дорског карактера. И једно то што Спартанци нису могли и смели трпети у својој близини државу у којој су победиоци и побеђени били измирени и равноправни, јер би угледање на то било стално врело нередима и бунама њихових поданика и робова, а друго што су се добро организовани и оснажени Лакедемонци осетили кадри да освоје богату Месенију, и дошло је до ратова спартанско-месенских.

а) *Први месенски рат.* (730?—710?). Главни узрок ратовању Месењана и Спартанаца био је у тежњи ових да освоје плодну Месенију. Непосредни је повод могао бити каква погранична распра око земљишта, ма да је гатка и почетке као и читав ток рата претрпала разним невероватним догађајима. Чини се, да је рат чамао за првих неколико година, али да су ипак Месењани морали напустити низију и престоницу Стениклару

па се повући у месенска брда и утврдити на стрмену вису Итоми. Одавде су се Месењани годинама бранили под предвођењем Аристодема свога краља и јунака овог рата, а уз припомоћ својих савезника Аркађана и Аргошана, који већ увидеше сву опасност од силе лакедемонске. Али најпосле Месењани почеше малаксавати; па још када им се сам краљ уби (на гробу своје жртвоване кћери) наскоро и подлегоше. Итома се предаде спартанским краљевима (Теопомпу и Полидору), и један се део становништва повуче у северна брда; други, већи део исели се у италиски град Регион, чиме уједно отпоче *нова сеоба Грка* на запад; највећи број Месењана оста у отаџбини али сада као робови (или у положају перијека?) Спартанцима који им земљу заузеше и поделише (на 3000? својих сиромашних грађана); само приморске градове месенске не могоше Спартанци заузети.

б) *Други месенски рат* (645? — 630?) Читаво пола столећа је протекло између првог и другог месенског рата. За ово време Спартанци ратоваху с ранијим месенским савезницима, Аркађанима и Аргошанима, те и једнима и другима узеше неке пограничне области. Али када затим настадоше у Спарти унутрашњи нереди — због тежње краљева да очувају онако велику власт какву су стекли за време дугог месенског ратовања — и када још Аргошани одржаше једну победу над Спартанцима, Месењани се побунише, држећи да је дошло време за њихно ослобођење. Устанак се диже у северним, брдским, још слободним крајевима месенским, па се брзо рашири и међу покорене равничаре и још несавладане приморце. Месењанима се затим као

савезници придружише: неколико ахајских градова, Аргошани и велики део аркадских планинаца, који су сви са страхом пратили спартанско снажење. Вођ и јунак овога рата био је *Аристомен*, из краљевске породице, чију је храброст и пожртвовање народна љубав окитила многим гаткама (његово чудновато спасење из бездана и др.). Борба првих година била је тако очајна, а за Месењане тако успешна, да су Спартанци не само изгубили сву Месенију него још Месењани почеше продирати у Лаконију. Овим спољашним опасностима придружише се у Спарти и унутрашњи нереди: на једној страни захтеви многих спартанских породица да им се накнади губитак месенских имања, а на другој устаничке тежње перијека и хелота. И тек када престадоше ови унутрашњи нереди, наставише Спартанци с Месењанима рат с новом снагом и сада с успехом. Народно је предање овај обрт ратни приписало силном утицају бојних песама атичкога песника и певача, хромога *Тиртеја*, кога је Спартанцима у помоћ послала Атина, колико тек да изврши заповест делфискога пророштва. Изнуреност месенских ратника и њихових савезника, издаја једног аркадског кнеза (Орхоменског краља Аристократа) донесе Месењанима један пораз, после кога им остаде у власти само још најсевернији и најкршевитији крај Месеније. Одавде је, с утврђеног виса *Ире*, Аристомен с Месењанима још читавих 10 година водио четнички рат и упадао у Лаконију. Али му најпосле Спартанци отму и ову тврђаву и Аристомен се са својима мораде предати; он за тим оде на Род, а Месењани се гомилама иселише у италиски Ре-

гион, одакле доцније њихови потомци засноваше *Месану*. Спартанци тада постадоше за више столећа неоспорни господари Месеније, а покорени Месењани (сада као хелоти?) њихови заклети али немоћни непријатељи.

§ 127. Спарта око 600 год. — По покорењу Месеније, Спартанци обрнуше своје оружје на месенске савезнике те довршише, још после првог месенског рата отпочето, освајање оближњих крајева Аркадије и Арголиде (од прве: јужне, пограничне области; од Арга: Кинурију т. ј. сав приморски појас иза Парнона, и острво Китеру). Тако је спартанска држава после ових ратова захватала *сву јужну половину пелопонеског полуострва*. Она је тада могла имати па 8000 дорских породица са 40 000 душа; на 100—150 хиљада перијечких поданика и два до три пута толико робова (хелота). Са својих десетак хиљада кршних и храбрих војника, Спарта је већ пред крај VI. ст. (око 600. године) била *прва и најснажнија држава у Пелопонезу*. А да то постане у читавој Грчкој, за чим је и жудела, ваљало јој је најпре отклонити све оно што јој је могло сметати у њеној тежњи да под своју власт *уједини* све пелопонеске државице. И да би то постигла, спартанска аристократија поче радити на томе да обори владавину тадашњих краљева по пелопонеским градовима („тирана“), који су, желећи да очувају своју власт, били сметња овим уједињилачким намерама спартанским. Ово доба (VI ст.) уједно је и време када се управо завршило т. зв. спартанско уређење, када су „Ликургови закони“ били у потпуној снази својој. За ово као да има

огромних заслуга *Хилон*, велики спартански државник овога доба (око 600 год.), један од седморице грчких мудраца, чијим је утицајем и уредбама спартански устав и добио онај строго аристократски облик а народно васпитање онај опори војнички правац, којима се Спарта издвајала од свију осталих грчких државица.

4 Владавински облици овог времена.

§ 128. Уништење старих монархија. — Витешко краљевство, које је било општи владавински облик у грчким државицама најстаријег доба (§115,а), није се могло дуго одржати и у времену иза последње сеобе и сталожености племенске. С престанком силних племенских међусобица, с наступањем мирнијег, сређеног стања унутрашњег, све је јаче опадао значај краљева, вођа у ранијим борбама, а опет у толико је већма јачао углед и снага самога властеоства, док најпосле ово није изишло из дотадашњег *саветодавног* положаја свог те почело само земљом *управљати*. Са XI је столећем почело, па се негде раније негде доцније извршило ово рушење старих, витешких монархија, место којих је онда дошла владавина племићских породица, владавина еупатрида. Овај прелаз из краљевства у аристократске републике извршен је у разним државама различито; ретко да где је морало доћи до крвавих сукоба: ослабело краљевство мало је где и могло давати каквог јачег отпора силном племству. Негде изумирање владалачке лозе, негде нереди и раздори у краљевској породици, негде поступно слабљење

и ограничавање краљеве власти, давали су племству прилике и повода да монархију уништи. Од овога чине изузетак само неколике грчке државице (Тесалија где је се краљевство увек *одржало;* Спарта где је такође остало, али веома *ослабљено* и др.).

§ **129. Владавина еупатрида.** — Од времена свога заснивања па кроз пуна 2 — 3 столећа била је по грчким државицама утврђена владавина *еупатрида.* Имајући у својим рукама највећи и најбољи део *земљишта* — у чему је и било главно богаство тога времена, — вични *рату* и *оружју*, будући и *најобразованији* део народа, еупатриди су у то доба били једини бранioци земаљски и носиоци свих државних терета. Али су за ове своје дужности еупадриди везали и своја права: сва државна власт била је искључиво у њиховим рукама. На врху државном била су обично два савета: *велики савет*, нека врста племићске скупштине која се састајала само за најважнија државна питања (законодавство, рат, мир,) и *мали савет* („герузија„) већином од старијих људи, који је државом управљао. Осем овога је, са све већим развитком државе, растао и број њених службеника: одговорних чиновника разне врсте и разних назива, бираних увек за краће време (обично на годину дана). — Важна је одлика ових аристократских устава да је код њих законодавна власт била одвојена од судске и извршне, које су последње обично биле у једним рукама.

§ **130. Почеци демократије.** — Сам народ (демос) слабо је што добио овом променом; он је и сад био слободан али скоро без икаквих поли-

тичких права (§ 115, в); једва ако је имао право да предложене законе прими или одбаци без претреса. Али су се временом прилике и за њега побољшале. Трговином и бродарством, занатима и идустријом поче се градско становништво богатити; за овим дође и његова већа образованост па затим и тежња за јачим учешћем у државним пословима. С тиме пак отпоче политичка борба *илемства* и *грађанства*, аристократије и демократије. У VII столећу беше се ова борба распламтела до највеће жестине по свима грчким државицама, у правој Грчкој и на оба њена крила: насеобинама малоазиским и италиско-сицилским. — Уз ову политичку борбу за грађанску једнакост често су ишле и љуте борбе за *писане законе*, помоћу којих је грађанство мислило да ће најпре поправити свој положај. Отуда је и дошло да је политичка борба на неколиким местима прекинута радњом појединих *законодаваца* (*Питак* у Митилени, *Солон* у Атини и др.). Али је већини градова ова борба донела нове, махом кратковремене владавинске облике: *тимократију* и *тиранију*; и тек се преко ових после у многим државицама дошло до *демократске владавине*. Ове су се промене, у највише случајева, вршиле насилно (револуцијом), те тако биле и стални узрок *новом расељавању* грчких племена.

§ 131. Тимократија и тиранија. — У неким је државицама племство, нагнано спољашњим или унутрашњим приликама, примало у свој ред један део богатијих грађанских породица, које, тако задовољене, сада као ново *илемство по имању*, са старим *илемством по крви* и *имању*, састављаше нову, *бо-*

гаташку основу за грађанске дужности и права (тимократија). У свом даљем развитку овај је владавински облик или прелазио у демократију или се противу нове аристократије и даље настављала борба спромашног демоса, с разним успесима. *Тимократски устав* преовлађивао је код грчких градова *по ј. Италији*; у средњој пак и малоазиској Грчкој *тиранија* је била најчешћи прелаз из аристократског у демократско уређење државно. Ту се обично као вођ народни противу аристократске владе и странке истицао какав угледан и даровит, али и властољубив грађанин, најчешће из *племићског реда*, и потпомогнут оружаном снагом народном заузимао градску тврдињу (акрополь) и по уништењу управе еупатридске отпочињао сам владати. Тако је од вођа народног (демагога) постајао „народни краљ" или *тиранин*, како су Грци обично звали ове градске отмичаре.

Од половине VII, па скоро кроз цело VI ст. тиранија је била владавински облик код највећег броја грчких државица. С тиранијом је дошао нов полет и бујни развитак грађанског живота у Грчкој. И ако су тирани долазили на владу насилним путем, демос (грађански и сељачки свет) је био задовољан њихном владавином и потпомагао их. Изједначен с еупатридима пред законима, ослобођен многих терета, могао се сада под заштитом краљевом мирно одавати својим пословима, не плашећи се од повратка племићске власти. Тиранин пак морао је, ради свога опстанка, подржавати народ, помагати му његов привредни и политичк развитак, а свој нови положај правдати и уздизати својим заслугама за државни напредак. Ово су ти-

рани обично чинили: улепшавањем своје престонице, подизањем дивотних *грађевина* по њој, помагањем *науке и песништва*, прикупљањем научника и песника у свој двор. Уопште се за ове старе грчке „тиране“ може рећи да им владавина, с малим изузецима, није била ни сурова ни непопуларна, и ако су јој почеци скоро увек крвави. Неколицина њих (коринтски *Перијандар*, око 600; атински *Пизистрат* 560—527; са̂мски *Поликрат*, око 530, и др.) имају огромних заслуга за васколики културни развитак грчки. — Ну ипак је тиранија била само *пролазни облик* владавински, и ретко је где из ње изникла каква владалачка лоза дужег века. Када се за неколико десетина година тиранских владавина *грађанство* имовно и политички уздигло, онда је оно допустило да племство обори тиранију, јер је већ и само било спремно да државне послове узме у своје руке. Еупатридска се владавина пак није више могла повратити; место оборене тираније најчешће је долазила *демократија* доносећи собом *грађанску једнакост* пред законима и опште учешће у државној управи.

§ **132. Тирани.** — Изгледа да је тиранија најпре постала у Пелопонезу. Као најстарији тиранин помиње се *Фидон* у *Аргу* (око 750). Арголида је за његово доба била једна од највећих и најсилнијих грчких државица и тек су после његове смрти могли Спартанци одузети неке њене крајеве (Кипурију, § 127). Од општег је значаја за читаву Грчку био његов рад на увођењу мера за тежину, дужину и вредност, на основи вавилонско-феничанској (§ 44.). — *Коринтски* тиранин *Перијандар* (625—585), син Кипсела оснивача тамошње тираније, био је један од најзнаменитијих грчких државника. Поморска снага и трговина коринтска узела је за време његове владавине таког маха, да је Перијандар само царинским и

трговинским приходима могао подмирити све расходе своје државе и свога раскошнога двора, и обилно трошити на грађевине и песништво (код њега Аријон, творац диониског дитирамба). Оснивање нових насеобина (*Аполоније* на илирској, *Потидеје* на македонској обали) давале су коринтској трговини све јачег полета. Овога ради чак је смишљао да прокопа коринтску превлаку, посао, који је извршен тек наших дана. — Међу *сикионским* тиранима најважнији је *Клистен* (596—565) један од најодлучнијих противника аристократских и свега што је дорско (§ 127), вођ првог „светог рата“ (600—590), који је водио у савезу с Атином и Тесалцима, противу Кришана када су ови опљачкали делфиске хаџије. Обогаћен пленом, окитио је свој град најлепшим грађевинама. — У *Мегари* је била краткога века тиранија коју је тамо основао *Теаген* (625), творац дивних грађевина и чувених мегарских водовода. Несрећан покушај његова зета Килона да у Атини створи тиранију завадио га је с Атињанима којима затим отме Саламину. Али наскоро изгуби то острво па после и владу над Мегаром, у којој се после многих нереда опет утврдише еупатриди. — Од малоазиских тирана најчувенији су: *милетски Тразибул* (око 630 год.), који је морао водити дуге ратове с Лићанима да одбрани своју државу од њихних освајачких тежња, и *Поликрат* (536—522) тиранин острва *Са̂ма*, па коме су све до његова доласка на престо беспиле крваве борбе међу аристократијом и демократијом. Да би се одржао на власти Поликрат је имао велику војску и голему флоту, подигао грдни арсенал, град ојачао новим зидом и новим утврђењима. Народ је задобио и богатио га својим силним грађевинама и раскошним двором, у коме су били најчувенији песници тога доба (Ибик из Региона, Анакреон из Теоса). Али су га сви његови суседи омрзли јер им беше додијао својим нападима па околна острва и дрском пиратеријом са својом флотом. Плашећи се за свој положај, напусти Мисирце своје дотадашње савезнике, када на њих пође Камбиз (§ 42). Још овоме даде у помоћ и нешто своје флоте, коју напуни својим политичким противницима у намери да их тако упропасти. Свој живот завршио је на крсту на који га је разапео један персиски сатрап из М. Азије („Поликратов прстен“). — *Митиленом* пак (на Лезбу)

управљао је *Питак* (око 600 год.) истина не као „тиранин", али ипак с неограниченом влашћу коју му је *сам народ* дао; за једно десетак година био је управљач града, реформатор и законодавац, мимо свег подривања од стране аристократске странке и заједљивог исмевања песника Алкеја, његовог најжешћег противника. Будући један од најплеменитијих грађана и од највећих државника свога времена, Грци су га, као и тиранина Перијандра, убројавали у своје мудраце.

§ 133. Пелопонески савез (симахија). — Спарта се није хтела задовољити положајем прве и најсилније државе у Пелопонезу, што га је задобила својим ратовима с Месењанима, Аркађанима и Аргошанима (§ 127). Желећи да своју моћ још већма уздигне, а предвиђајући све тегобе и опасности ако би то стала остваривати новим ратовима с пелопонеским државицама, Спарта почне радити на томе да склопи један савез, који би обухватао све пелопонеске државе а стајао под њеним утицајем и руковођењем. Ну да би се ово постигло, спартанској је аристократији најпре требало тајно и јавно, саветима и оружјем, помагати аристократску странку по пелопонеским градовима да ови оборе владавину својих тирана, који су, чувајући своје престоле и своју самосталност, морали бити главна сметња овој спартанској тежњи. У овоме се у току VI столећа најзад и успело: по свима пелопонеским државицама и градовима, негде раније негде доцније, оборени су тирани и скоро свуда на управи замењени *аристократском странком* коју су Спартанци најодлучније помагали али која је сада, управљајући, уопште била блажа него у ранија времена; а затим, пред крај VI столећа (око 500 г.) скоро све пелопонеске државице, чак и многи арголидски градови, па и Мегара и Егина склопише

са Спартом *савез* (пелопонеска симахија) ван кога остадоше само: демократски Арго с оближњим градовима из *његова савеза* и приморски *ахајски градови*.

§ 134. Спартанска превласт у савезу (хегемонија). — У савезу пелопонеских државица Спарта је имала превласт: она је у њему била *политички и војнички вођ*. Спарта је сазивала савезно веће које је доносило одлуке о рату и миру; савезници су, према утврђеним уговорима, давали одређене количине новца, војске и ратних бродова, којима је Спарта располагала; њене су војводе биле врховни вођи савезничке војске, па је она чак постављала своје људе и за војводе савезничких одељења. После Спарте је био најсилнији члан савеза *Коринат*, нарочито јак својом *поморском снагом*. — *Пелопонески је савез* могао без великог напрезања дати на 40.000 тешко оружаних ратника; у случајима потребе, још три пут толико лако оружаних војника. Располажући оволиком снагом, Спарта је при крају ове историске периоде изишла као прва држава грчка; о њеној се сили знало далеко и ван граница Грчке (§ 24).

5. Насеобине.

§ 135. Колонисање. — Грци су, као раније Феничани, били народ подобан и склон на исељавање у далеке крајеве. Дорском сеобом покренути и упућени на море, Грци се нису зауставили на острвима и обали малоазиској. Из свију грчких крајева европског и малоазиског копна, с острва Јонског и Егејског Мора, излетали су на све стране читави ројеви грчких исељеника, док најпосле нису

својим колонијама прекрилили сву обалу Средоземног Мора („грчко језеро“), изузев само феничанско и картагинско приморје. Па и ван обала Средоземног Мора, нешто иза Хераклевих Стубова и по читавом приморју Црнога Мора било је грчких насеобина („грчки појас варварских земаља“) И за једно две три стотине година по дорској сеоби, скоро све до VI ст. пр. Хр., средиште културног живота јелинског и није било у материземљи, европској Грчкој, него у њеним малоазиским насеобинама, нарочито у јонским градовима.

§ **136. Узроци колонисању.** — Разни су били узроци грчком расељавању: 1. најпре већ и сâм карактер народа, склоног на исељавање; 2. губитак земљишта пред новим насртачима; 3. незадовољене жеље појединих властољубаца који су се исељавали, повлачећи за собом и један део својих присталица; 4. трговачки интереси; 5. пренасељеност у појединим градовима и областима; 6. унутрашњи раздори и политичке борбе, често врло сурове и крваве, које су побеђену странку гониле на исељавање (Упор. § 54.)

§ **137. Односи колонија ка митрополама.** — Грчке колоније нису засниване у намери да се ван матере-земље у даљини стварају нове грчке државе. Отуда, с малим изузетком (Коринћани), и није било никаквих политичких, државних веза међу градом одакле је исељавање потекло и самом насеобином. Међу њима је веза била више морална: кћерински поштовање своје матере. Исељеници би обично при заснивању колоније собом понели из свог старог града ватру с олтара Хестијина; на светко-

вине своје митрополе слали би своје изасланике; поштовали једне исте богове и хероје, и давали колонијама имена остављених градова (Месенија — Месана; Халкида — Халкидик и др.) Трговачких и верских односа било је међу митрополом и насеобинама; политички и правно пак ове су биле потпуно слободне и независне (Упор. § 56).

§ **138. Време и правац колонисања.** — И ако је племенских размештања, те и местимичних исељавања, било и у времену пре дорске сеобе, ипак је дорски напад на Пелопонез био узрок првом јачем колонизовању грчком (§ 112, в). Према овоме највећи део грчких насеобина на истоку од европске Грчке пада у XI ст.; на западу пак по јужној Италији и Сицилији већином су из доцнијег времена, од VIII до VI ст. када је колонисање у главном и завршено; доцније стварање нових насеобина је ређе (Турија 443., Амфипољ 437.). Насеобине су се грчке већином брзо развијале, али су многе затим и брзо опале; узроци су томе били или страсне унутрашње борбе или снажење оближњих туђинских држава, у којима су се губиле (Персија, Македонија).

§ **139. Колоније.** — Нису сва племена грчка подједнако суделовала у оснивању колонија. Највише их је подигло *јонско* племе, често у друштву с Ахајцима: сâм Милет засновао је на 80 насеобина, еубејска Халкида на 50 итд. Јонци су управо и истисли Феничане из грчког дела Средоземног Мора. Најмање је колонија било еолских и све су скоро на истоку (§ 114). По броју заснованих колонија на прво место међу Јонцима долазе: Атика, Еубеја и доцније Милет; међу Дорцима: Коринат, Мегара и острво Род. Многе су колоније биле праве културне расадници за варваре у чијој су близини подигнуте (Кума за Римљане, Масилија за Гале итд.).

а) *Источне колоније.* Најстарије су грчке насеобине по острвима Егејскога Мора, одакле се после прешло на колонисањемалоазиског приморја, у чему су учествовала сва грчка племена. М. Азија је затим, поред Грчке, постала ново врело за оснивање насеобина и за кратко време *македонско, трачко* и *црноморско* приморје испуни се грчким колонијама, највише јонским. Из *Милета* је насељен Хелеспонат, Пропонтис, Понт-Еуксин; његове су насеобине Абид (1715), Лампсак, Кизик (756), Олбија при ушћу Бористена (Дњепар), Одеса, Пантикапеон, Фапагорија на Кимерском Босфору, Танаис на донској Делти, Фазис у Колхиди, Трапезунат, Синопа (785) и др. *Фокеја* је основала неколико колонија на далеком западу, међу којима је била и Масилија (Марсеј); *Халкида* је колонисала трогубо македонско полуострво (32 њена града, отуда Халкидик), где је била и *Потидеја*, колонија коринтска из познијег времена (630?). *Мегара* је на овој источној страни, међу осталим својим насеобинама, подигла Халкедон (675) и Византију (658). Неке се дорске колонисте упутише на југ те основаше у Африци Кирену (631); Јонци уђоше са својим насеобинама и у мисирску делту где засноваше (570) Наукратис (§ 23.) а од VI ст. чак почеше насељавати феничанско острво Кипар, на коме ће временом појелинити тамошње становништво.

б) *Западне колоније.* Сеобу на западну страну отпочели су Коринћани својим колонијама по епирској и илирској обали (Амбракија, Аполонија) и освајањем тамошњих острва (Леука, Коркира год. 735 и коркирска колонија: Епидамно из 627 год). Одавде се мање колонисало правцем ка далматинском приморју, а главна се струја обрте Сицилији и јужној Италији која са многих грчких насеобина доби име *Велике Грчке.* Овде су италиски Грци (Италиоти) били од великог утицаја на културни развитак осталих, њима сродних, италичких племена. Ту су најпре Еубејци засновали у Кампанији Куме (1050?), главну посредницу грчке културе за Рим; њена је насеобина била Партенопа (Неапољ). Даље ка југу биле су многе колоније ахајске и јонске: Велију су 543 основали фокејски бегунци, који су се склонили од персиског насртаја на М. Азију. На југоисточној обали италиској био је читав низ најбогатијих грчких градова: спар-

тански *Таренат* (708), локрићанска *Локра Епизефирска* и ахајски: *Сибарис* (724) и *Кротон* (710). Ове две ахајске насеобине основале су од своје стране многе колоније по јужној Италији (Пестум, Метапонт), над којима су већином оне и владале. Богатство и раскош неких градодова донело је њихним грађанима крајње мекуштво („Сибарићани“), те тиме мамило друге на освајање. Тако је у борби с околним градовима Сибарис са свим порушен (510) — Еубејски Халкићани су подигли на сицилиској отоци: *Регион* (око 720) и *Занкле*, у које се градове доцније склониште месенски бегунци, по којима Занкле и доби име Месана (§ 126, б). И *Сицилију* су рано почели насељавати Јонци и Дорци. Ту су Накс, Катана (730) и др. халкићанске колоније а коринтскога је порекла била богата и напредна *Сиракуза* (735), основатељка неколиких сицилских колонија. Исељеници с острва Рода основаше *Гелу* а ова опет Акрагас (Агригент): Мегарани: *Хиблејску Мегару* и *Селин* (628) итд. Овде већ уђоше Грци својим насеобинама у море којим су владали Картагињани: Фокејци основаше на Корзици *Алалију*, а у лигурском приморју *Масилију* (око 600), митрополу многих нових насеобина у том крају; острвљани са Закинта: иберски Сагунат итд. Најзападнија грчка колонија као да је била фокејска *Менаке* у Тартесу (низија око ушћа Гадалкивира).

6. Уједиништачке установе.

§ 140. Политичка раскомаданост. — Изузев оно неколико амфиктионија на доста слабој верско-политичкој основи, и два три омања савеза неколиких градова (тебански и аргоски савез), међу грчким државицама и овог времена није било никаквих политичких веза. И да није било неких моралних спона које су одржавале јединство међу тако растуреним племенима и градовима, лакоби можда дошло до потпуног расула грчког народа. Осем оног јаког народног *поноса* којим су се Грци уздизали над осталим „варварима“, осем *језика* и *вере*, који су и најудаљеније насеобине

спајали за главно стабло народно, биле су нарочито две установе које су, мимо све политичке раскомаданости, одржавале јединство васколиког грчког народа. То су биле: *делфиско пророчиште* и *народне светковине.*

§ 141. Делфиско пророчиште. — Скроз побожни али и сујеверни Јелини стављали су под божју заштиту све поле важније своје послове, приватне и државне. Отуда код њих и обичај да пред сваки рад потраже савета у самих богова, чија се упуства јављају у разним знацима: у мањи, лету тица, шуштању светих дрвета приликом жртвовања итд., што поједини људи или породице умеју да тумаче. Тако се нека места, пророчишта, прочуше са својих казивања воље божје, са својих прорицања. Једно од најстаријих, најважнијих и најпоштованијих, чувено далеко и ван Грчке, било је пророчиште бога Аполона, „пророка Зеусова“, у Делфима. Његов је значај нарочито порастао од времена спартанског снажења, чему је и оно много помогло подржавањем законодавца Ликурга (§ 122, а). Осем тога је његову угледу много допринела и панјелинска амфиктионија тога храма. Од VIII. ст. па за једно 3—4 стотине година, делфиско је пророчиште било највише морално тело, право духовно средиште читаве Грчке. За све то време није отпочето ни једно веће народно предузеће а да се није потражило савета у Аполонових свештеника. А колико су њихна знања била тачна и колико су им савети били мудри, сведочи брзи напредак многих насеобина које су засноване по њиховим упуствима (Кирена, Спракуза,

Византија итд.), њихово штићење највећих грчких законодаваца (Ликурга, Солона и др.), њихово старање да сузбију и укину крвну освету итд. Ну доцније је (од V. ст.) делфиско свештенство пало са своје првашње висине те су и њихова, често купљена, прорицања изгубила своју вредност.

а). *Делфиски храм и његово свештенство.* — Чини се да је већ око половине IV. ст. био некакав храм Аполонов у Делфима, на једном старом пророчишту (Пито), на заравни под парнаским врховима, крај једне пукотине у земљи из које је излазила нека опојна пара. Над овом пукотином, а поред светог ловорова дрвета, био је позлаћени троножац на који је од времена на време седала *питија* (свештеница) чије су пророчке речи свештеници тога храма прикупљали, сређивали и питачу као одговор давали. Подуже бављење питача код храма ради приношења жртве, купања и других обичаја, давало је свештеницима прилике да прикупе многа тачна обавештења о најразличнијим предметима. — Поред неколико свештеника и, доцније, две питије, код делфискога је храма била и дружина од 5 светињака из тамошњег племства, чијем је надзору и чувању управо и био храм поверен. — А њиховој је бризи било поверено и много благо што су га поједини градови ту остављали на чување (света благајница).

Још је старије пророчиште додонско у Епиру, где су свештеници прорицали по шуштању лишћа на светом расту, по жубору потока итд.

§ 142. Народне светковине. — Немирни, ратнички дух грчкога племства тражио је и за време мира каквих војничких забава, телесних вежбања. Отуда је још од најстарпјих времена било код свију племена и државица *јуначких игара* и *утакмица*. У даљем политичком и културном развитку грчком, с доласком грађанске једнакости, у овим светковинама поче узимати учешћа и сам народ а поред телесних вежбања дођоше доцније и утакмице научне и уметничке (песници, сликари, историци итд.) Од многих ових обласних светковина, временом се нарочито *четири* уздигоше те постадоше опште, народне.

а) *Олимписке светковине.* Највеће и *само* Грцима приступачне биле су светковине у елидској Олимпији, држане у част бога Зеуса. Постанак им се доводио још од Херакла, Пелопса или Оксила а обновили су их, уза сарадњу делфискога пророштва, елидски краљ Ифит и Спартанац Ликург (884?) који их узе под спартанску заштиту. С учешћем Спартанаца углед им веома порасте, те им се придружише најпре сви Дорци а за њима и остали Грци. Од VII. ст. жртвовање Зеусу Олимписком и јуначке игре у славу његову постадоше панјелинске народне светковине.

Сваке *пете* године пред уштап по дугодневицама, пред почетак дакле нове године грчке, Зеусови гласници из Елиде објављивали су божји мир у вечито немирној земљи грчкој. Ово је било потребно да би силни учесници и изасланици за олимписке игре, који су долазили из најудаљенијих крајева јелинских, из М. Азије и Сицилије, из Италије и Тесалије, могли мирно пролазити и кроз непријатељску земљу. Отуда су за време светковања и престајале борбе, бар у Пелопонезу је тако бивало; отуда тих дана нико није смео

оружан ступити на свето земљиште елидско. Елидска државна власт, која је и руковала светковинама, могла је искључити из свечаности оне општине које би мир нарушиле а искључење је после трајало све док се не би откупиле великом глобом. — Од Коринта су гомилама долазили источни Грци; они са запада су се из својих окићених лађа искрцавали код алфејског ушћа; градска су се изасланства прикупљала у граду Елиди одакле су са својим јунацима и жртвеном стоком ишли „светим друмом“ до олимписке равнице где је био храм, просторије за борце и свештенички станови, и где је за оних 5—6 дана светковања била читава варош од шатора, са цветом јелинског народа. Светковина се почињала великим жртвовањем Зеусу у светој шуми (Алтису) у чијој је средини био огромаи жртвеник, па се затим приступало јуначким играма.

1) *Олимписке јуначке игре.* У почетку су се грчки јунаци такмичили само у *трчању* и *утркивању*, па се тек доцније ширио круг јуначких игара док се није за једно време утврдило ових 5 главних утакмица (пентатлон): скакање с места, трчање, бацање колута (дискоса), дизитање и рвање. Још касније (680) уведе се песничање и утркивања на колима с 4 коња и коњичке кошије. Љубав к оваким играма учинила је да се доцније (632) увело и такмичење дечака у рвању и трчању. Женама није био допуштен долазак на игре. Борци су се у свима играма такмичили голи. — Овим телесним вежбањима позније се придружише и духовне утакмице: песници су читали своје спевове, сликари износили своје радове, певачи и свирачи показивали своју умешност итд. Пресудилачки одбор био је састављен од Елиђана, а награда је била *ловоров венац.* Али је ова проста награда била за победиоца знак највеће почасти („племићско пи-

смо") која је и њему и његовој домовини доносила неувеле славе по целој Грчкој.

Олимписке су игре биле по Грке од великог значаја у двојаком погледу: оне су, пре свега, много помогле да се од Грка створио леп и здрав сој људски, који је веома ценио телесну крепост и лепоту као „дарове божанске". Осем тога игре су учиниле да се у Грка развије оно духовно јединство и онај народни понос којим су се они издвајали од свију других народа, па се то јединство духа грчког одржало дуго још и после политичке пропасти грчких државица. — По Олимпијадама су Грци доцније бројали и године, почињући са 776 г. (§ 3.) као првом која је забележена, ма да је олимписких светковина, вероватно, било и раније; последња је била 393 по Хр. — Осем ових светковина било је и других али незнатнијих. Тако

2). *Делфиске игре* у Делфима, у част бога Аполона, долазиле су на друго место по своме значају; држане су, у почетку, сваке девете, доцније (од 586) сваке пете године. Најпре су ту биле само музичке утакмице, којима се после првог „светог рата" (586) придружише и друге гимнастичке игре. — Много су мање важности биле:

3) *ирсвлачке игре* код Коринта, држане у част Посеидонову сваке треће године и

4) *немејске игре*, приређиване такође сваке треће године у арголидској Немеји, у славу Зеусову.

7. Атина.

1. Атина до Солона.

§ **143. Атика.** — Атика је најјужнија област Средње Грчке, троугласто полуострво с врхом ка југу (рт Сунион) а величином 2260 кв. км. (скоро као крагујевачки округ). Од Беотије ју раставља пл. Китерон а њена је главна планина кршни и шумовити *Парнес* (1400 м.), од кога се ка ј.и. одваја мрамором пуни *Пентеликон* (Брилет), на чијем је ј. подножју лепа долина што га раставља од Химета (1000 м.), богатог цветом и медом. Најужнија је планина *Лаурион*, чувен са својих сребрних рудника од кога се пушта повијарац на југ да заврши с ртом Супионом. Атика има и две лепе равнице, *атинску* кроз коју теку речице Кефис и уточица му Илис (међу чијим ставама је и била Атина) и *елеузиску* (с речицом Кефисом); прва је камените и сува те и неплодна, друга питома и родна. Ну уопште је атичко земљиште неплодно и жито се морало увек са стране доносити (с Еубеје); маслинових и смокових вотњака било је доста. Речице су мале и водом сиромашне, а клима је дивотна, блага и пријатна због морске близине; небо увек ведро и насмејано. — Положај, разгранатост, земљиште, све је упућивало и гонило атичке Јонце на море и трговину што је најпосле и учинило Атину великом и сјајном.

§ **144. Најстарије доба.** — Атички су се Јонци сматрали за староседеоце, а у оснивače Атине и атинске државе народна је прича стављала Кекропса и Тезеја (§ 111, б). По народном предању Тезеј је ујединио свих 12 атичких жупа, Атину учинио њихним главним градом и државним средиштем, народ поделио на племиће (еупатриде), сељаке (геоморе) и занатлије с надничарима (демиурге). Успомена пак на стару подвојеност атичку као да се очувала у деоби Атичана по земљишту на четири *колена* (филе), свако са три *браства* (фратрије) а свега са 360 *родова* (гене), од којих је

свако доводило своје порекло од једнога праоца. Изгледа да је ова деоба најпре обухватала само племство па се тек доцније проширила и на сав остали слободни народ, без робова, којих је и у Атици било много више него слободних људи. На овој је деоби био заснован и најстарији атички устав. На врху државне управе био је *краљ*, уз кога су два *савета*, *мањи* (поглавице 12 брастава?) као управно тело и *већи* (старешине 360 родова?) за најважније државне послове (§ 115, б). Из овог најстаријег времена је и *Ареопаг* („на Аресову брегу") највиши суд за намерна убиства.

§ 145. Владавина еупатрида. — Ни атичко се краљевство није могло дуго одржати према племству, све јачем с доласком многих ахајских властеоских породица, које су се пред Дорцима повлачиле и у Атику склањале. Пад краљевства везан је, по народном предању, за смрт Кодрову (1066?) који се беше жртвовао само да спречи дорско продирање у Атику. Место *наследног* краља од тада је на чело државно долазио *избором* један највиши чиновник, *архонат*, као председник републике, али тада још биран на цео живот и из Кодрове породице, што му је положај скоро изједначавало с краљевским. Али је то био само почетак даљег и све већег слабљења монархиске владавине. За доживотним архонством дође *десетогодишње* (752), с одговорношћу према еупатридима, па онда (с обиласком Кодрових потомака, од 712) *једногодишње*, када у атичкој републици почеше бирати између еупатрида сваке године *девет архоната* (један председник и по 2 из сваке филе),

као највише управно тело (683). И тако је ранија краљевска власт сада била подељена на њих деветорицу. Највиши државни чиновник био је 1. *архонат-епоним*, председник савета и скупштине, председник републике, чијим се именом година звала, и врховни судија у парницама породичним и око наследства. 2. *архонат-василеј* био је првосвештеник који је руководио народним светковинама и имао још и највишу судску власт у спорним верским питањима и у крвним делима. 3. *архонат-полемарх* био је врховни војвода у рату, управљао за време мира војничким пословима и био судија за странце и досељенике. Осталих 6 архоната, т. зв. *тесмотети* судили су сва остала дела, чинећи уједно виши суд (апелациони) за ниже судове и судије.

§ **146. Дракон** (620). — Стварање и снажење грађанског реда и његова жеља за учешћем у државним пословима; тежак положај сељачког сталежа, презадуженог еупатридима, у чије су руке све већма прелазила сељачка имања а сељаци остајали на њима као надничари: учинили су да се код атичког народа најпосле јави покрет против политичке самовласти племићске и сурових закона њихових. Еупатриди морадоше најзад попустити жељи народној да се *напишу закони*, и тај посао повере Дракону, архонту-епониму за годину 620. Дракон је из тадашњег обичајног права, чувајући племићске интересе, извадио и узаконио најстроже прописе, одредио смртну казну за врло велики део кривица и ропство грађанину који свој дуг не може да плати.

§ **147. Килон** (612). Незадовољство народно с овим „крвавим законима“ Драконовим, било је толико, да се њиме намисли користити племић Килон да и у Атини створи тиранију. Нешто народном помоћу, нешто војском мегарском што му је посла таст му, мегарски тиранин Теаген, (§ 132) одиста се за кратко време и докопа атинског Акропоља и власти. Али га убрзо нападе племство са својим присталицама из народа, под предвођењем архонта-епонима Мегакла (из чувене породице Алкмеоновића); Килон се спасе бегством али мегарску војску и његове присталице, који се предадоше на веру, аристократи побише. Ово би узрок рату између Мегаре и Атине која тада изгуби острво *Саламину*. Губитак овог острва био је тежак удар за Атињане: многи изгубише своја тамошња имања а трговина и бродарство атинско застаде сасвим. С тога се сада отвори читав низ бораба с Мегаром о Салимину, али све беху узаман, тако да се најпосле одреди смртна казна за онога ко би предлагао нов рат с Мегаром. Незгоде и неприлике постајаху све веће, народно незадовољство на еупатриде све јаче, тако да је сваког часа могао букнути грађански рат. Избавитељ из овог стања био је законодавац *Солон*.

2. Солон и његов устав.

§ **148. Солон.** — Солон је био из породице Кодрове (рођ. 639). Ну и ако је био порекла краљевског и веома имућан, ипак се рано одао трговини и путовању, колико да поправи своје стање нешто поремећено великим доброчинствима, толико и да у свету стече науке и искуства. По природи даровит и племенит он је дугим путовањем (похода Крезу) и свој ум и своје срце обогатио многим знањем и врлинама, те га је

народ грчки бројао међу своје мудраце. Мудар и родољубив, Солон је увиђао све мане еупатридске владавине и сва зла од којих је Атина страдала. И да би је спасао бар једног и најтежег зла, направи се луд те, зато пекажњено, својим песмама (елегијама) о изгубљеној Саламини толико раздражи Атињане, да донесу одлуку о новом рату с Мегаром, у коме Солон, као војвода са 500 атичких добровољаца, најпосле отме острво. Освојење Саламине је поново отворило пут атинској спољашњој трговини, а Солону донело највећег угледа и поштовања. А да би умирио народ од страха за учињено злочинство над Килоновим присталицама, Солон дозове тада чувеног и у свој Грчкој поштованог гатара, Крићанина Епименида, који жртвама и очишћањима скиде грех са земље, пошто још Атињани прогнаше Алкмеоновиће, главне кривце тога злочина. И још да би се богови према Атини сасвим одобровољили, Солон као члан делфиске амфиктионије предложи противу Кришана рат (први „свети рат") чијим сретним свршетком Атињани задобише љубав делфиских свештеника. (§ 132).

а). *Претходне „олакшице" 594 год. (сизахтија).* Мудрост и родољубље Солоново приликом повраћања Саламине од Мегаре још су већма уздигли и дотле велики углед његов међу суграђанима. Жеља пак да помогне оспромашелом народу природно га је истакла за народног вођу, те га с тога еупатриди, једно бојећи се немира а друго знајући Солонову несебичност и правичност, изберу у г. 594 за архонта-епонима с тим да уведе потребне законе којима би се олакшало народу и који би народ измирили с племством. Ове прве „олакшице" атичком народу биле су 1. у законима којима је Солон укинуо робовање за дуг, и ослободио ропства све оне атичке грађане који су дуговањем постали робови; 2. олакшао отплату дугова онима који су се на имања задужили (ковање новца с новом вредношћу); 3. опростио још заостале дугове свима др-

жавним дужницима; 4. одредио меру за највећу баштину која се може имати; 5. смањио законом одређени интерес и 6. дао помиловање осуђеницима (осем убицама и издајицама).

§ 149. **Солонов устав.** — Родољубивост и пожртвовање Солоново (који је и сам морао бити много оштећен овим својим законима), повукли су и остале еупатриде те му ови, сада вољни да задовоље тежње народне за учешћем у државним пословима, одмах за тим даду неограничену власт да напише земљи нов устав и законе. Овај је посао Солон радио неколико година (до 583) и њиме положио основе атинском државном уређењу.

а). *Друштвени редови; грађанске дужности и права.* Да би умирио тежњу народну за учешћем у државним пословима с дотадашњим положајем и снагом племства, Солон је за свој устав узео *тимократску,* богаташку основу (§ 131), по којој се грађанске дужности и терети сразмерно везују за имања а права распоређују према дужностима. А у овој је основи већ лежала и клица даљем развитку атинске демократије. — Солон је поделио цео атички народ по баштинама — јер је то и било главно богаство тога доба — на четири реда. У I су долазили *пентакозиомедимни*, већином еупатриди с великим имањима, која су давала годишње најмање 500 медимана жита[1]) или толико метрета вина или уља; ови су морали спремати и снабдевати флоту, и сносити трошкове за народне светковине (литургије). У II су реду били

[1]) *Медимно* је била мера за жито, од прилике 40 кила, а *метрет* мера за течности, око 40 литара.

грађани с 300—500 медимана летине, а обавезни да заједно с грађанима I реда у рату буду *коњаници (хипеји)*. У III су ред долазили *зеугити*, мале газде који су са своје земље могли пожети 150—300 медимана жита; ови су служили као тешко оружани *пешаци* (хоплити). У IV су ред долазили сви они сељаци који су годишње имали прихода мање од 150 медимана и радници (*тети*) који нису ни имали баштине него живели од заната и надница. Ови су били ослобођени војничких обавеза; само у случајима непријатељске најезде на земљу служили су као лако оружани пешаци. — Према овим грађанским дужностима била су распоређена и грађанска права. На врху државном остаде и даље *девет архоната*, за које су могли бити бирани само грађани I реда; за све остале службене положаје могли су бити бирани сви пуноправни грађани изнад 30 година из сва три прва реда. Они из IV реда, немајући никаквих дужности, нису имали ни почасних права бити државним службеницима. Сви пак државни чинови били су почасни те и бесплатни. Губитак грађанских права била је, по Солоновим законима, једна од највећих казна грађанских. — Атичких грађана сва четири реда могло је бити на 8—10 хиљада (међу овима до 2000 из племићских породица), а толико је од прилике могла имати Атина и војника.

б). *Државне власти.* 1) Уз *архонте* дође сада и *савет* (Була) као управно тело. У њему је било 400 чланова (100 из сваке филе), бираних на годину дана између свију пуноправних грађана прва три реда. Његово је било да управља државом, да представља и заступа народ у спољашним одно-

сима, да спрема законе за народну скупштину. За редовне послове била је увек на окупу, у пританији, једна четвртина саветника (једна фила), која је радила за једну четврт године (притани). — 2) Највиша државна власт била је *народна скупштина* (Еклезија), у коју су долазили сви грађани изнад 20. године сва четири реда. Она је, у главном, била *законодавно тело*, а поред тога је решавала о рату и миру, бирала све чиновнике, и уопште одлучивала о свима важнијим државним питањима. Редовно се састајала четири пута годишње, под председништвом првог архонта и руковођењем пританâ који су на окупу. Гласало се дизањем руку. Због великог значаја народне скупштине као средишта читавог државног живота, Солонов устав и дао је Атини правац и обележје *демократске државе*. — 3). Судске су власти биле одвојене од управних. Нарочито је важна Солонова установа *Хелије*, највишег народног суда (народна порота) од 4000 пуноправних грађана (1000 из сваке филе, коцком бираних ?) из прва три реда. Хелија је радила под председништвом тесмотета; њој се могло жалити противу свију нижих судова (апелација); она је доносила последње пресуде (касација) у свима питањима части, живота и имања атичких грађанâ. Осем тога је Хелија испитивала правну подобност чиновничких кандидата а њој су били одговорни и услужени чиновници. — 4). *Ареопагу* је (§ 109. а.) Солон дао својим уставом особити положај. Оставив му и даље суђење хотимичних убистава, он га је још учинио највишим надзорним телом у држави које је бдило над вером, обичајима, законима, грађанима и њиховим владањем, а дао му и

право обуставе свих одлука савета и народне скупштине. Не одговарајући никому и не везујући се за законске одредбе већ судећи по уверењу, Ареопаг је могао својом осудом дохватити и опе кривце којима се није обичним законима могло доскочити. Тиме пак што су у Ареопаг улазили само архонти који су часно завршили своју дужност, он је постао стожером аристократије и потребним претежјем атинској демократији.

в). *Васпитање.* Солоново законодавство обухватало је и народно васпитање, а његови су закони захтевали подједнако развијање и тела и духа детиња. Отуда се атинско васпитање и састојало у телесном развијању (гимнастика) и умном усавршавању (музика). Оно се давало у јавним школама (гимназијама) а постизавало на једној страни телесним вежбањима (рвање, трчање, скакање, пливање итд.) а на другој свирањем, певањем, читањем народних песама (нарочито Хомера), наставом у беседништву, философији и свему оном што ће крепити и развијати ум и душу дечју и спремати их за поштене људе и родољубиве грађане. Нарочиту је бригу Солон обратио навикавању на рад; сваки је родитељ морао научити своју децу каквом привредном послу или вештини. Док је у Спарти беспосличење било нека врста одлике слободног човека, дотле је оно у Атини било најстроже забрањено.

г). *Метеци и робови.* Осем атичких грађана с више или мање политичких права, било је у Атици — нарочито Атини — много странаца досељеника (метека), који су се бавили занатима и трговином, давали личну порезу (метекија), плаћали за право

рада и војницу, који пут вршили и војничку службу, али били без икаквих политичких права и без права убаштињавања. На суду су их увек заступали атички грађани, њихови заштитници. Помажући рад и трговину, Солон је помагао метеке својим законима и давао могућности да постану атински грађани. Доцније их је могло бити колико и Атињана, 40 до 50 хиљада душа. — *Робова* је у Атици могло бити касније на 4—5 стотина хиљада душа. Купљени или рођени као робови, употребљавани су као слуге, рударски, занатлиски или земљоделски радници итд. И ако су били приватна својина грађана, ипак су стајали под заштитом законском. Злостављање или убиство роба кажњавано је; за рђаво поступање с њим, роб је могао побећи у Тезејев храм и одатле тражити да се прода човечнијем газди.

д). *Смрт Солонова.* Солонови су закони били написани на дрвеним плочама. Желећи да на делу види вредност својих закона, Солон захте те му се племство и народ закуну да за 10 година неће ништа мењати у њима, па се крене на пут по истоку. Још се једном враћао у Атину, а умро као 80-годишњи старац око 559 (на Кипру или у Атини?).

3. Атина после Солона.

§ 150. Нови нереди. — Али ни Солонови закони нису могли брзо изменити људе ни прилике те одмах и поправити раније стање. Отуда се наскоро, по одласку Солонову, наставише раније борбе међу појединим странкама: племићима *великобаштиницима* (педијери) чији је вођа био еупатрид Ликург, *средњесталешким* приморцима, трговцима и индустријалцима (парали), које је предводио богати Алкмеоновић *Мегакле* (млађи) чијој породици беше допуштен повратак у Атину (§ 148), и *сиромашним и задуженим сељацима* по брдским крајевима атичким (дијакри) које беше за се задобио *Пизистрат*(рођ. око 600), рођак Солонов а омиљени војвода атински из ратова њених с Мегаром.

§ 151. Пизистрат и његова тиранија. — Пизистрат, вођ спромашних атичких брђана умеде се користити борбама које се наставише међу ранијим странкама те се једном приликом помоћу својих 300 чувара, докопа атинског Акропоља и отпочне своју тиранију (око 560). Пизистрат није дирао Солонов устав, већ је само својим утицајем на изборе успевао да сва државна звања дођу у руке његових присталица, који су га подржавали на власти. Али се после неког времена сложе две противне му странке и прогнају га. Ну и победиоци се ускоро завадише чиме се Пизистрат користи и (оженив се и кћерју Мегакловом) поврати своју владу (550). Али га убрзо противници прогнате и по други пут и тек после пуних 11 година прогнаничког живљења у Еретрији, Пизистрат једном згодном приликом упадне с војском у Атику те се и по трећи пут докопа тираније у Атини, где сада владаше до своје смрти (527); његови противници буду прогнани или се разбегоше. Да би свој положај утврдио, Пизистрат је држао најамничку војску, ради чијег издржавања огласи сребрне руднике по Лауриону за државне и разреза порез на народ. Да би пак своју владавину оправдао и учинио је сјајном а народу корисном и милом, Пизистрат помагаше трговину и радиност, поче дизати лепе грађевине (Зеусов храм, водоводе), држаше у свом двору најчувеније тадашње грчке уметнике и песнике (Симонид из Кеа, Анакреон), богато приређиваше панатинске светковине сваке пете године. Његова је такође заслуга што су Хомерове песме покупљене и уређене. — Солонов устав није Пизистрат никако мењао, само је својим ути-

цајем радио те му је један од синова увек биран за архонта а и за остале чиновнике бирани су већином његови пријатељи.

§ **152. Тиранија Пизистратових синова** (527 — 510). — По смрти Пизистратовој дођоше на владу у Атини његови синови *Хипија и Хипарк.* Прве године њихове владавине биле су у очеву правцу: неке грађевине довршише, нове започеше, улице украсише Хермесовим стубовима, песнике помагаше итд. Али их је сумња и бојазан од савладане аристократије поступно чинила све горима, док се због једне увреде нанесене неком Атињанину (искључење Хармодијеве сестре из панатинске светковине) не склопи завера којој вођи беху млади аристократи *Хармодије* и *Аристогитон.* Али завереници убију само Хипарха (514); Хипија се спасе и сада отпоче своју самовољну и сурову владавину.

§ **153. Пад атинске тираније** (510). Ну ова насилничка владавина Хипијина била је кратка века. За њено уништење имао је највећих заслуга син Мекаглов *Клистен,* који у то доба својим огромним богаством подиже диван мраморни храм у Делфима, место раније изгорелог, чиме придоби за се и своје намере тамошње свештенике. Његовим утицајем делфиско пророчиште нареди Спартанцима да Атину ослободе тираније, те ови удружени с племићским бегунцима и исељеницима атинским, принуде Хипија на предају који затим оде су Персију.

§ **154. Клистен и његове реформе.** — Клистенова је заслуга што се по паду тираније није

у Атини обновила владавина еупатрида, на чему је и радио велики део племства. Потпомогнут неколицином родољубивих и увиђавних аристократа и државника (Аристид, Ксантип), Клистен настави посао Солонов и још већма *прошири* демократску основу његова устава. Ово је извршио новом деобом атичкога земљишта на *десет политичких срезова* (опет названих филама), а ових на *стотину општина* (дема). Али да би се при бирању и гласању ослабила моћ и утицај племства, нови срез чинило је десет *растрканих* општина, у које тада још уђоше и метеци. Према овој десетној основи сад су и Солонови закони претрпели неке мале измене: у савет је долазило 500 чланова (50 из сваке филе), у Хелију 5000 (по 500 из филе); свака је Пританија сада (50 чланова једне филе) само за десети део године (35—36 дана) отправљала редовне државне послове и за то време руководила народном скупштином, која се десет пута годишње састајала (на Пниксу). — Из овога су времена, те по свој прилици Клистеновим радом створене, и неке нове установе: 1) одбор десеторице *благајника* (епимелета), чувара државног блага, смештеног у акропољском храму — јединих чиновника бираних на дуже од једне године (на 4); 2) одбор десеторице *војвода* (стратега), који су уз архонта-полемарха управљали војском и 3) *остракизам,* тј. народни политички суд за политичке прваке, који би били опасни по мир у држави или склони да обнове тиранију. Кад год је (један пут годишње) на питање савета одговорила народна скупштина да од рада ког грађанина има опасности по државу, онда га је народ својим писменим гласањем с пре-

пићима (остракон) могао из земље прогнати на 10 година. За прогонство је требало да дâ свој глас бар 6000 грађана (већина дакле од 10 000); ну ово прогонство није доносило ни губитак части ни имања а народна га је одлука могла увек прекинути. — Вероватно је да је већ из овога времена закон (а не познија Аристидова реформа) којим је *бирање* скоро свију чиновника (осем епимелета и стратега) замењено *коцком*, опет ради сузбијања аристократског утицаја.

а). Клистен није мирно и без прекидања могао увести све своје реформе и установе. Аристократија је видела да ће јој се превласт сасвим измаћи из руку, те њен вођа Исагора, ранији архонт-епонин, позове (507) у помоћ Спартанце, који им одиста и дођу под својим краљем Клеоменом, за једно време обнове аристократску управу а прогнају Клистена. Али се атички народ брзо прибере, отера Спартанце и дозове Клистена који доврши свој законодавни посао. — Ну Спарта није радо гледала ово снажење Атине и њене демократије, те се противу ње склони читав савез (Спарта с Пелопонезом, Беотија, еубејска Халкида). Ну на срећу атинску савезници се нешто побркаше те Атину оставише на миру; Атина пак тада заузе Еубеју, где многим својим сиромашним грађанима (4000) раздаде освојено земљиште (клерухе). — Опасност пак са стране која у ово време поче грозити читавој Грчкој (§ 88), угуши за једно време ово непријатељство међу Спартом и Атином.

8. Култура овог времена.

§ 155. Политичке и економске прилике. — У току ове перноде грчке историје, једва су два грчка града: Спарта и Атина, успела да изиђу из својих уских градских међа, да себи придруже околно земљиште (Лаконију—Месенију; Атику)

и тако начине повеће државице с једним политичким средиштем, у коме се само и јављао сав политички живот. Осем њих било је и неких оманих савеза неколиких градова с превлашћу једнога од њих (Тебе у Бестији, Арга у Арголиди), а све остале грчке државице биле су управо саме градске општине, под чијим су утицајем биле и околне сеоске општине. Сав јавни политички живот и био је у градовима. — Устави по овим грчким државицама, поред неких пролазних владавинских облика (тираније, тимократије), у главном су били двојаки: аристократски и демократски. Спарта и Атина су главни и најчистији представници оба ова државна облика. Остале су се државице својим уређењем приближавале, више или мање, једном или другом оваком уставу. Главно обележје аристократских држава било је: у великој власти *сената* (Герузије) састављеног из представника најбогатијих породица, у *малобројности* његових чланова, бираних на *цео живот* и скоро *без одговорности*. У демократским државама пак највећа је власт *народна скупштина* (Еклезија); она одлучује о свима главнијим државним питањима, бира чиновнике који су *одговорни* а сви су за *кратко време*. — Као год политички и привредни живот овог времена био је бујан и напредан. Источни су се Грци брзо упознали с образованошћу напредних азиских и афричких народа, с којима отпочеше живахан саобраћај; у њих су Грци најпре видели златне и сребрне новце, од њих су и попримали разне мере. Малоазиски су Јонци први почели употребљавати за трговачку размену ковани новац место металних терета, а Арго (Фидон)

и Атина (Солон) уведоше опште мере, што трговину и саобраћај јако олакша и покрену. Овим се пак поче гомилати по градовима богаство, с чиме дође већи луксус у приватном и јавном животу (разне сјајне светковине) и неговање наука и уметности (§ 131).

§ **156. Књижевност.** — За развитак књижевности било је од огромног значаја одомаћење *писмености* у овој периоди. Грци су је, без сумње, још раније примили од Феничана (§ 61), али се она јаче проширила тек од VII. ст.

а) *Песништво*: *α. Еп.* Народне песме епског садржаја (Хомер, Хезиод), које су постале још при крају прошле или првих столећа ове периоде, сада су тек записане и сређене. За скупљање и уређивање ових песама има великих заслуга атински тиранин Пизистрат који беше овај посао поверио нарочитом одбору. — Последњи изданци епске поезије грчке биле су песме оних песника који су доцније (VIII. ст.) допуњавали коло тројанских песама (Милећанин Арктин око 750: о Мемнону, Тројанском дрвеном коњу, Лаокону и др.). Шестостопац (хексаметар) је размер епских песама, а порекла су у главном *јонског*.

β. Лирика. Почеци лирској поезији су у најстаријим химнама, певаним у славу богова. Одвојено од епа лирика се почела развијати тек од VIII ст. управо од времена опадања епског песништва. У лирици се, као и у политичким уредбама, доста јасно огледа и различност особина и карактера грчких племена. Тако, Јонци су створили и у главном неговали петостопну *елегију* и

тростопни *јамб*, а разностопни *мел* је главни песнички облик у Дораца и Еолаца. И лирска је поезија поникла код малоазиских Грка, тамо имала своје прве и главне представнике па је тек доцније почињуобраћивати и европски Грци. – Трагова *народне* лирике није остало; она је скоро сва *уметничка*.

1). *Елегија*. Елегија је управо прелаз од епске поезије ка лирској. Њен петостопни стих био је најзгоднији облик за израз јаких осећања туге, љубави и др., која изазивају различни догађаји из јавног или приватног живота. У елегији је ритам (стих) био важна ствар, и песму је често пратила флаута. По садржају свом елегија је могла бити различна: политичка, јуначка, поучно-пословичка (гнома), љубавна итд. Међу елегичарима су најчувенији: *Тиртеј* и *Солон*, познати са својих ратних песама, *Симонид* Кеошанин са својих натписа (његов епиграм на Термопилском споменику) и *Мимнермо* Смирњанин (око 600) са својих нежних тужбалица о старости. — 2). Изазивачки „хроми" стих *јамб* био је најподеснији облик за исказивање: исмевања, заједања, гњева. Главни су му представници: *Архилох* Парошанин (око 700), изумелац јамба, један од највећих и најплоднијих грчких песника (изрека: „опљачкао Архилоха"); прича казује да је својим заједљивим песмама тако исмејао Ликамба и кћер му Необулу, своју ранију вереницу, да су се обоје убили; *Симонид* Самошанин (650) исмевао је својим јамбима жене, Јамбом су писане и *басне* (порекла мисирског или индиског?) а као творац већине и најлепших басана сматрао се *Езоп* (560), ослобођени роб у двору Крезову; ну многе су из доцнијег времена. 3). *С мелом* је лирика дошла до свог врхунца. Ритам је у њему различан, јер он и није главна ствар него читава строфа која се пева и увек прати свирком (флаутом, седмоструном китаром) а и играњем. Песма је била удешена или за *појединачно* претпевање (еолски мел) или за *хорско* певање (дорски мел). Као и елегија и мел је *различан* по садржају и облику: *пеани* (песме у славу Аполонову), *химне* (славопоји боговима), *ирозодије* (хорске песме при светковинама), *енкомије* (песме похвалнице вла-

дарима и јунацима), *епиталамије* (свадбене песме), *дитирамби* (песме о весељу [винске] у славу Дионисову) итд. Међу меличарима на прво место долазе: аристократ *Алкеј* (610, противник Питаков) и песникиња *Сафо* (590), обоје Лезбошани, чувени са својих дивотних љубавних песама; *Анакреон* Теошанин (Сл. 29.) славан са својих веселих, љубавних и вин-

Сл. 29. Анакреон.

ских песама („анакреонке"); Беочанин *Пиндар* (521—441) „краљ лиричара" ненадмашан у славопојима олимписким победиоцима (епиникије); као народни певач он и нема сталног пребивалишта него путује по Грчкој и пева своје песме по народним светковинама; *Симонид* Кеошанин (око 500) врстан у мелу као и у елегији. Ова два последња песника завршују низ грчких лиричара, и прелазе својим радом и у идућу периоду.

б) *Науке.* Најстарији научни радови грчки били су на *философији*, *математици* и *историји*. Све су три поникле код малоазиских Јонаца. Прва, која је тражила праузроке свима појавама, има већ у овој периоди своје главне представнике, друге се две тек у времену за овим уздижу до правих наука.

α). *Философија.* Задуго је народна *вера* могла задовољавати човечје тежње да проникне у тајне стварања и да објасни васколики живот у природи. Али се временом ум човеков уздигао над веровањем и није могао као истинито примити онакво тумачење разних појава како је то вера чинила. Мисаони човек поче тражити крајње, прве узроке свима појавама што се збивају око њега и у њему, тј. поче *философисати.*

Философске школе. Најстарији философи су, као и најстарији песници, из јонских малоазиских колонија. За јонске философе, праузрок свима стварима је у самој *природи*, (отуда: *јонска физичка* школа); али се они разликују међу собом у мишљењу о материји из које је све постало. Тако је *Талу Милећанину* (634—546), оснивачу јонске философије *вода* праузрок свему те и учи да је из воде све постало; земљаку му *Анаксимену* (578—528): *ваздух;* „плачном философу" *Хераклиту* из Ефеза (око 500) је *ватра* извор васколиком животу на земљи, свему физичкому и духовному. — Самошанин *Питагора* (око 580), који је доцније живео у Кротону, творац је друге, *дорске* философске школе. Основа његовом мрачном и тајанственом учењу је начело: да се све на свету своди на меру и број; он вели да је реално на стварима *облик* а не *материја;* оно је трајно, ово пролазно; све на свету дакле постоји само својом хармонијом и односима: управо *бројевима.* Обухватајући својом философијом и учење о сеоби и бесмртности душа, о строгом моралу и аристократском државном уређењу, Питагорина је наука имала јаког утицаја на живот и рад његових ученика (питагоревци). Најпосле, *елејска* философска школа (творац *Ксенофан*, 540 досељеник у јужноиталиску Елеју) учи да у свету постоји само *про-*

мена и да је она *једина* и *вечита*, да је свет што и бог итд. (пантеизам). У многим начелима ових философских школа опажа се јак утицај источних народа. — Поред ових философа који истражују узроке постанку саме *природе*, други се обрћу испитивању *природе човекове* и односу његову према другим људима и држави. Неки се од ових јављају и као практични извршиоци својих начела, као *законодавци*, (Хилон, Солон, Питак, Перијандар); од других су остале само неке изреке као језгра њихових учења („познај себе"; „ништа сувише"; „права је слобода у чистој савести" итд.) Седморицу су од ових философа Грци рачунали у своје мудраце (поред горњих још: Клеобул Родошанин, Бијас из малоазиске Пријене и Милећанин Тале).

β) *Математика.* Многи од поменутих философа су уједно чувени математичари и астрономи. *Тале* је прорачунао и предсказао помрчање сунца, учио да месец добива своју светлост од сунца, рачунао у годину 365 дана итд.; *Питагора* је чувен математичар и геомстар; за његове се ученике вели да су први учили да је земља округла.

γ). *Историја* се у ово време своди на прикупљање мита и прича (логографи), њихно сређивање и критичко одабирање, као и бележење разних сувремених догађаја, а све писано прозом (Хекатеј Милећанин око 500).

§ 157. Уметности. — а. *Неимарство.* С већим културним развитком код Грка се јавља тежња за подизањем лепих јавних грађевина (храмова, позоришта, државних благајница, пританија итд.), у чему такође претходе малоазиски Јонци. — Најлепше грађевине биле су храмови. Карактерни знаци грчких храмова јесу: уздигнутост њихова на онижој терасп, због чега су свуд около степенице; сам храм је дугуљаста правоугаона дворница од тесаног камена с ходницима под стрехом и на стубовима (један или више редова) и то или само пред храмом (предворје) и иза њега, или са једним и два реда стубова с побочних страна. Храмов-

ске дворнице нису морале бити велике јер су биле намењене једино чувању лика онога бога коме је храм посвећен. Жртвеници су били у дворишту. По облику стубова, нарочито по њиховој глави, и по начину спајања стубова са храмом, разликују се три грчка архитектонска *стила:* дорски, јонски и коринтски.

а). Неимарски стилови у Грка. Најстарији је озбиљни, прости *дорски стил.* Стуб нема *основице* (базис), *стабло* му је доста дебело, са 16—20 уздужних бразда оштрих ивица, а завршује се *оглављем* (капител) без икаквих украса и четвртастом *плочицом* озго (абакус). *Јонски* је стуб мањи, виткији, са затубастим ивицама међу браздама, с основицом и китњастим оглављем, и *волутама* (пужевима) место плочице. *Коринтски* је стуб из доцнијег времена и још је *китњастији*; оглавље му је у облику лонца с цвећем и лишћем. — Кров је на грчким храмовима блага нагиба а слеме спреда окићено рељефима. Кров није непосредно на стубовима, него је на овима најпре *архитрав*, изнад кога су, већ под самим кровом, у каменим стубовима прорези (триглифе) за пролазак светлости у храм, а међу њима, на празним просторијама (метопама) опет разни рељефи. — Најчувенији храмови из овога времена су: *Херин* храм на острву Саму, *Артемидин* код Ефеза, (Сл. 30.). оба у јонском стилу.

б). *Ликорез.* Ова се уметност почиње у овој периоди јаче развијати. Као и остале уметности, и ликорез се својим почецима везује за веру, градећи ликове божанске. На најстаријим ликовима, дрвеним и земљаним, опажа се јак утицај источни (Египат, Асирија); осем тога облици су једни исти, положаји божанских ликова увек једнаки, како то већ и сама вера скоро увек захтева (архајски стил). Стварачке слободе и новог полета добн ликорез тек кад вајари почеше радити и *профане* ликове, на-

рочито од кад се уобичаји да се статуе олимпи-ских победилаца поклањају храмовима. Тодор Самашанин (на острву Саму је била чувена вајарска школа тога времена), изумеде (680?) ливење ли-

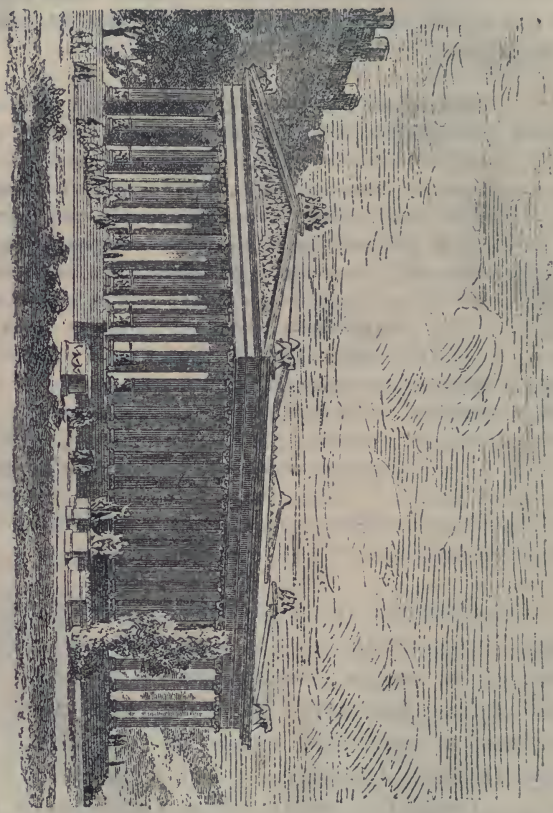

Сл. 30. Артемидин храм код Ефеса

кова, а у исто доба вајари на Криту изиђоше на глас са својих мраморних ликова. За овим се јави јачи уметнички полет међу Дорцима у Пелопонезу

и на острвима, код којих се и истакоше неке чувене ликорезне школе (Коринат, Егина, Арго, Сикион).

в) *Сликарство*. Од сликарских радова у овој периоди има само нешто *црних слика* (шара и животиња) по вазама, израђених без живости и разноликости, а већином по угледу на источњачке послове ове врсте.

III. СЈАЈНО ВРЕМЕ (500—362).

1. Доба персиских ратова (500—449).

а. Грчки одбранбени ратови (492—479).

§ 158. Јонски устанак (500—494). — Када пропаде лидска држава, онда с њом потпадоше под персиску власт и малоазиски Грци, приморци и острвљани (§ 85). Грчки тирани по М. Азији, које су Персијанци и подржавали на влади, морадоше помагати Дарија и војском и флотом, када се он крену на Скитију (§ 88). Један га од тих тирана, милетски Хистије, и спасе од пропасти, не хотећи кварити дунавски мост, како су то чуварима предлагали Скити. Дарије за ово награди Хистија кнежевином у трачком приморју, а Милет даде његову зету *Аристагори*. Хистије тада подигне при ушћу Стримона велики град, у намери да се отргне персиског господарства. Али на двору персиском прозреше намеру његову те га Дарије позва к себи па ту и задржа. Аристагора пак, у жељи да прошири своју државу, нападне на острво Накс, али буде одбијен. Бојећи се казне и трошкова — јер за своју намеру беше задобио и у рат уплео и сардског сатрапа, краљева

брата Артаферна — Аристагора почне бунити јонске градове, не би ли се и сам сасвим ослободио Персије (500). Устанак се одиста брзо рашири међу Еолце по Хелеспонту и по острвима, а Аристогора још потражи помоћи и у европских Грка. Ну отуда доби малу помоћ: Атина посла 20 бродова а Еретрија 5; Спартанци га одбише. Удружени Грци у почетку напредоваху; чак освојише и запалише Сард. Али се међутим прикупи и персиска војска те устанике победи најпре на копну (код Ефеза 455) а доцније, — пошто се атинска флота врати — буде сатрвена и јонска флота близу Милета (код острвца Ладе, 496). Најзад се предаде и сам Милет (495), који Персијанци скоро сасвим порушише; а затим редом падоше у руке персиске и остали грчки градови. Милтијад, тиранин трачког Херзона, побеже са својим имањем и 4 лађе у Атину. Персијанци се варварски светише Грцима: палише храмове, рушише градове, многи свет поубијаше а омладину поробише; цветна и напредна Јонија пропаде на свагда. (Аристагора је погинуо доцније у Тракији, Хистије најпре буде послан да угуши устанак а после, као издајник, ухваћен и распет).

§ **159. Мардонијев поход** (492). Гневан на Атињане што су помагали малоазиским Јонцима, Дарије се одлучи да нападне Грчку и да изврши своје освајачке намере још из ранијих времена. На ово га подстицаше и Хипија (§ 153) надајући се да се персиском помоћу дочепа поново тираније у Атини. Дарије спреми војску коју повери свом зету Мардонију. Идући сувим преко Тракије, Мар-

доније с војском продре до Атона, али му ту бура разбије флоту а и на копну му Трачани сатру многу војску. Ипак Мардоније успе да утврди у Тракији и Мекедонији персиску власт, па се тек тада врати.

§ **160. Маратон** (490). — Овај неуспех није одвратио Дарија од рата него се поче изнова спремати, а најпре посла гласнике грчким градовима и острвима да тражи „земљу и воду". Многе се државице и покорише, а Спарта и Атина побише персиске изасланике. У то се већ крену и персиска војска (600 бродова, 100 000 пешака и 10 000 коњаника), на флоти под *Датисом* и краљевим синовцем *Артаферном*, али сада краћим путем, преко Егејскога Мора. Узгред нападну Персијанци острво Накс и опустоше га, па се затим упуте Еубеји, да се освете Еретрији. После дуже опсаде издајом је освоје, разруше и робље пошљу у Персију. Сад се флота крену на Атику па се по савету Хипијину усидри на источној обали атичкој и искрца код *Маратона*. Атињани се после дужег колебања одлуче да Персијанцима изиђу на сусрет у отвореном пољу, па одмах позову у помоћ и Спартанце. Ови им помоћ обећају али с тим да ће то, по њиховим обичајима, моћи учинити тек о уштапу. Атињани тада сами (10 000 хоплита) изиђу у коб Персијанцима под предвођењем архонта-полемарха *Калимаха* и 10 стратега, међу којима су били Темистокле, Аристид и добегли *Милтијад*. На *маратонском пољу* дође до сукоба међу Атињанима и оним делом персиске војске који се беше искрцао (50 000 ?). Бојни ред беше утврдио Милтијад, коме све остале војводе уступише врховно

заповедништво као најбољем познаваоцу персиске ратне вештине. На дан пред битком дођоше Атињанима у помоћ Платејци (1000 хоплита) и тада мала војска грчка јуришем нападе Персијанце и одржа победу (ма да је било разбијено њено средиште, поред све храбрости стратега Аристида и Темистокла, који су ту били). Бежећи својој флоти Персијанци изгубише преко 6000 људи, а остатак се на бродовима брзо упути самој Атини, да је, небрањену, нападне. По правцу којим флота оде, Милтијад прозре намеру и још истога дана атинска се војска упути и стигне у Атину. Па још како се сада брзим ходом приближаваху и Спартанци, персиске војводе не смедоше искрцати своју војску већ отплове у Азију. Атињани су се радовали и с правом поносили овом својом победом, за коју је главна заслуга била Милтијадова; углед Атине нагло порасте међу грчким државицама.

а) *Смрт Милтијадова* (485). Ну убрзо за овим Милтијад изгуби и своју славу и свој углед. Имајући сада потпуно народно поверење, он потражи и од Атињана добн новаца и неограничену управу над флотом, ради неке намере коју не казиваше да је не би непријатељ осујетио. Затим с флотом поче нападати нека кикладска острва и узимати им новац као казну за малодушно покоравање Персијанцима. Али код острва Пара буде одбијен и рањен те се мораде вратити. Његови га политички противници (демократи и Ксантип) сада оптуже као варалицу и озлојеђени га Атињани осуде на велику новчану глобу (50 талената = на 300 000 дин.) коју доцније исплати син му Кимон, јер Милтијад наскоро и умре од задобивене ране (485).

§ **161. Темистокле.** — Устанак, који се наскоро за тим подиже у Мисиру противу Персијанаца (487), спречи за једно време нов рат с Грцима. Спремајући се да угуши мисирску бупу Дарије и умре, а син му и наследник млади *Ксеркс* (485—465) настави очеве намере: најпре да умири Мисир па да продужи борбу с Грцима. Али је око овога протекло пуних 10 година за које се време у Атини десише знатне промене. Вођи народни тада беху честити Аристид и еупатрид Ксантип. Рукујући државним пословима у духу Клистенова устава, они су желели да власт у атинској држави и даље остане у рукама њених баштинара, и да главна снага народна и даље буде у атинској копненој војсци. Насупрот овоме стаде у Атини све јаче истицати своје назоре *Темистокле*, човек грађанскога порекла, необично даровит али и страстан и властољубив. Увиђајући да је Атини самом природом намењено да буде трговачка и поморска држава, Темистокле изнашаше потребу да Атина развија своје бродарство и поморску снагу. Али је овога ради требало и грађане IV реда увући у војничку службу на флоти, а зато им опет најпре дати сва грађанска права. Овоме се правцу нарочито опирао Аристид, јер се плашио да се тежиште народне снаге пренесе с копна на море и од грађанства с непокретним на оне с покретним богаством. Ну Темистокловим су намерама згодно у то доба ишли на руку и тадашњи рат атински с Егином и бојазан од новог персиског насртаја. Ослањајући се на трговачки, индустриски и раднички део атичкога грађанства, Темистокле успе да се сви државни приходи од лаури-

онских сребрних рудника употребе на грађење бродова, за које су потребну опрему морали дати сви богатији грађани; његовим заузимањем атинска флота брзо порасте на 200 ратних бродова (тријера). Све јачем опирању Аристидову овоме правцу учини Темистокле крај тек кад изради да се Аристид (483) остракизмом прогна из Атине; највећем тадашњем државнику атинском мораде се уклонити њен најплеменитији грађанин. С новом снагом настави тада Темистокле свој државнички рад на снажењу атинске поморске силе. Изабран сада по други пут за архонта-епонима, живо настави још за време свог првог архонства (493) започети посао у Пирају: подизање великог пристаништа с јаким утврђењима и потребним грађевинама (арсенали, магацини и др.).

§ 162 Артемизија и Термопиле (480). — Још се послови око утврђивања Атине нису људски ни довршили а с истока се већ беше кренуо силни непријатељ. По угушењу мисирског устанка (483), Ксеркс поче скупљати војску у М. Азији из свих делова своје огромне царевине: приморски народи (Мисир, Феникија, Кипар, Јонија) дадоше бродоље и мрнаре, остали копнену војску. Још раније Ксеркс беше наредио те су саграђена два моста на Хелеспонту, прокопано атонско полуострво да га флота не би морала обплазити, а по Тракији и Македонији подигнути многи магацини за храну. После трогодишњег припремања Ксеркс се крену с пролећа 480. из Сарда с огромном војском, преброди Хелеспонат и упути се на Грчку. Персиске је војске, како казује Херодот, било на

неких 1 700 000 људи, од којих је самих бораца могло бити на један милијун (800 хиљада пешака, 80—100 хиљада коњаника); убојна флота износила је на 1200 бродова са 250 хиљада ратника; остало је била послуга и комора. Приморјем трачким и македонским кретала се ова огромна сила, којој се од Терме (Тесалоника) придружила и персиска флота.

Пред овом великом опасношћу Грци први пут осетише потребу за јединством и заједничким радом. Подстицањем Атине, Спарта сазове у Коринат скупштину свих грчких државица (481) на коју многе пошљу своје изасланике те ови склопе савез за заједничку одбрану, и уступе Спарти предводништво. Али ипак ни сада у савез не уђоше сви градови: Арго не хтеде из непријатељства према Спарти; Теба из мрзости на Атину; Крета, Коркира, ни Сицилија не послаше никакве помоћи. Ну савезници ипак не малаксаше. На глас да и тесалско племство нагиње Персијанцима, Грци повуку своју војску из клисуре Темпе, куда је беху послали да спречи пролазак Персијаваца у Грчку Напуштајући северну Грчку, савезници одлуче да бране улазак у Јеладу, те пошљу најпре копнену војску под заповедништвом спартанскога краља Леониде у Термопилски Кланац, а нешто доцније упуте на север под управом Спартанца Еурибијада и своју флоту од 380 бродова, међу којима беше више од пола атинских, под заповедништвом Темистокловим. Најпре дође до неколиких сукоба међу флотама у Пагазејском Затону, према рту Артемизији, где нешто грчки напад а много више бура јако оштети персиску флоту. Али на глас

који стиже о грчкој пропасти на Термопилама, грчки се бродови морадоше повући на југ. На Термопилама се пак већ двапут узалудно сатирала најбоља војска персиска да се само кланца докопа: мала савезничка војска јуначки се држала и нападе одбијала (свега 7000 војника: 4000 пелопонеских хоплита, међу овима једно 300 Спартанаца и 1000 перијека, и до 3000 савезника из северних државица међу којима беше и 400 Тебанаца, као талаца за тебанску верност). Али када трећег дана (издајом Ефијалтовом) једно одељење персиске војске обиђе кланац, Леонида отпусти савезничку војску да неби узалуд гинула, а задржа само Спартанце (и нешто Теспијанаца који добровољно остадоше) и Тебанце које не хтеде пустити. У борби која настаде Тебанци се предадоше, Спартанци пак са својим јуначким краљем сви изгибоше („покоравајући се законима спартанским").

§ **163. Саламина** (480). — По проласку кроз Термопилски Кланац, персиска се војска разли по Јеладн. Појединим се одељењима предаваху градови и државице по Средњој Грчкој а Ксеркс се с главном војском преко Беотије упути на Атину, не наилазећи нигде на отпор. По савету Темистоклову Атињани беху напустили свој град те отишли на флоту („иза дрвених зидова") а своје породице склонили већином на Саламини. Још се тада пред општом опасношћу измирише Темистокле и Аристид, који на предлог Темистоклов буде позван из прогонства. — Персијанци су међутим ушли у небрањену Атину, спалили је и разрушили. Да би

им се пак спречио улазак у полуострво, Пелопонесци почну зидом утврђивати коринтску превлаку. Још се међу пелопонеским заповедницима грчке флоте јави мисао да се и флота повуче до превлаке и ту, заједно с копненом војском, брани продирање у Пелопонез. Грчка се флота тада налазила у саламинској мореузини, ојачана придоласком неколиких бродова што су их послали Киклађани, италиски Грци и приморски градови пелопонески. Највећи и најбољи део грчких убојних бродова чинила је атинска флота, која је и бројем људи и бродова (200 бродова са 30—35 хиљада бораца) надмашала половину целокупне поморске снаге грчке. Темистокле, вођ атинске флоте, увиђао је сву згоду за успешну поморску битку по Грке у саламинској мореузини и сву опасност од повлачења грчких бродова и вероватног растурања одмах по изласку из залива. Али кад виде да су узалудни сви његови напори да за своје мишљење придобије врховног заповедника флоте *Еурибијада* и остале пелопонеске старешине, послужи се лукавством те, градећи се пријатељем персиским, тајно јави Ксерксу за намеравано повлачење грчке флоте из мореузине. Персиска флота тада затвори излазак грчкој, којој обноћ приспе и Аристид јављајући Темистоклу и осталим војводама да су грчки бродови опкољени. Грци су се тада морали туђи и у овој славној битци код Саламине (септ. 480) одрже победу над двапут јачом силом персиском (8—900 бродова са 150 000 људи). Највећих заслуга за победу имали су Атињани и Егињани.

Овај пораз персиске флоте показа сву малодушност Ксерксову. Плашећи се да му грчка флота, — која је сада била господар на мору и персиску флоту гонила до острва Андра — не поруши мостове на Хелеспонту и не спречи прелазак у Азију, како га је можда Темистокле и известио, Ксеркс нареди повратак персиске војске и не покушавајући да с њом нападне на Пелопонез поред све још снаге и величине њене. У Тесалији остави Мардонија са 300 000 војника да с пролећа настави рат а с осталом се војском упути у Азију. Глад, болештине и рана зима грдно су му упропастили ову војску.

§ 164. **Платеја и Микале** (479) — По свој прилици да су плашња од Темистоклове превластиј и престанак опасности од Персијанаца учинили те су Атињани на новим изборима обишли заслужнога Темистокла и, припремајући се за нову борбу, управу над коппеном војском дали Аристиду а над флотом Ксантипу. Међутим се и Мардоније, презимивши с војском у Тесалији, спремио за нов рат с Грцима. Ну пре него што би га отпочео, стане радити (преко персиског васала, македонскога краља Александра) да Атину придобије за савезника, обећавајући јој слободу и независност. Али Атињани то одбише поносним речма Аристидовим: да са Ксерксом неће никада у савез ступати. Тада се (у лето 479) Мардоније крене на Атину коју њени грађани морадоше поново напустити, те је Персијанци по други пут заузму а Атику опустоше. Али на глас да се приближава пелопонеска војска, Мардоније се повуче у Беотију, која је за све време

овога рата према Персијанцима била пријатељски расположена. Почетком јесени прође превлаку пелопонеска и остала савезничка војска (око 100 000) под предвођењем спартанског краља *Паузанија*, коме се тада придружише и Атињани (на 10 000) под Аристидом. С овом највећом војском коју су Грци икад извели (од 110 хиљада војника могло је бити хоплита на 40 хиљада, остало лако оружана војска и послуга), Паузанија се после неколиких размештања војске и оклевања с обе стране, најзад (крајем септ.) код *Платеје* упусти у борбу са трипут јачим непријатељем (на 350 000, са савезницима Тебанцима, Беоћанима, Македонцима и др.), и сасвим га потуче. Сам Мардоније погине а Грцима падне шака силни плен персиски. После неколико дана савезници освоје и Тебу, која им мораде издати главне вође персиске партије, те доцније буду погубљени. За успомену на ову победу код Платеје, Грци су установили народне светковине и јуначке утакмице с принашањем жртава захвалница на дан победе. — Истих тих дана је и грчка савезничка војска на флоти, под управом спартанског краља *Леотихиде* и атинског стратега *Ксантипа*, код рта *Микала* победила тамошњу персиску војску и спалила онај остатак персиске флоте што се ту крај обале беше склонио. Овом су се победом ослободили персиске власти приморски грчки градови по М. Азији, те сада могли ступати у савез с европским Грцима.

б. Грчки нападни ратови и стварање атинске хегемоније (479—449).

§ 165. Опорављање Атине. — И ако је Атина у рату веома пострадала, ипак се брзо почела опо-

рављати, буди хвала пожртвовању њених грађана и мудрости њихових вођа, а у првом реду Темистокла и Аристида. Да би Атина била што снажнија те и у свима својим пословима што слободнија, Атињани, по савету Темистоклову, подигну око своје вароши нов *велики зид*, поправе и доврше велика пирејска утврђења, што је код околних државица, нарочито код Спартанаца, изазвало завист и плашњу. Спартанским захтевима да се утврђивање Атине обустави, умео је Темистокле доскочити својим лукавством, те зид буде довршен. Спољашњем снажењу и угледу атинском много су допринеле и неке унутрашње реформе Солонова устава што их је сада извршио Темистокле: метеци буду ослобођени порезе, са чега се многи вредни странци доселише; продре са законом (477) по коме се сваке године морало градити 20 убојних бродова, те атинска флота на скоро порасте на 300 тријера. Аристид пак, ценећи све заслуге и пожртвовање сиромашних грађана атичких у прошлим ратовима, изнесе предлог по коме се и грађани IV реда (тети) изједначише с осталим грађанима у свима политичким правима. На тај начин сва звања у држави могаху сада и они добити.

§ 166. Почеци атинске хегемоније. — И ако је међу грчким државицама за време персиских нападних ратова Спарта заузимала прво место и имала у својим рукама врховно заповедништво над савезном грчком војском и флотом, ипак се видело да је главну заслугу за победу над непријатељем имала Атина, њена флота и њени државници. Већ само то углед јој веома уздиже а нови нападни рат

на Персију, за који је нарочито била потребна њена поморска снага, учини да се брзо Атина истаче као прва грчка држава те поста и средиштем једног новог савеза. — Не хотећи допустити да се Персијанци опораве од прошлих удара, те можда опет на Грчку насрну, Грци пошљу на исток под заповедништвом *Паузанијиним* своју савезничку флоту, у којој је било највише атинских бродова под управом *Аристида* и *Кимона*. У овој је флоти био и велики део бродова малоазиских Јонаца који су се одмах после победе код Микала придружили Атињанима, те од Персијанаца отели нека места по Хелеспонту. С овом флотом од 100 бродова Паузанија нападне *Кипар* и освоји највећи део овог богатог острва, па се онда упути Босфору где после дуже опсаде освоји тврду Византију. Оволики успеси занеше Паузанију, те поче смишљати на оснивање своје владавине у Грчкој под заштитом персиском, чега ради ступи у преговоре с персиским двором. Можда би његове намере остале скривене да се не поче понашати и носити као какав сатрап: ово увреди тако Грке да га ови најпосле оптуже Спарти, те га ефори позову натраг заједно с пелопонеском флотом (476). Паузанија се истина тада ослободи, те доцније опет дође у Византију, одакле обнови своје преговоре с Персијанцима, докле га поново не одазваше у Спарту, где га ефори оптуже за издајство земље и буњење хелота. Паузанија побегне у храм где, зазидан, од глади и умре (466).

§ 167. Делски савез. — Издајство и охоло понашање Паузанијино отуђило је од Спарте ма-

лоазиске Јонце, те ови, по одласку пелопонеске флоте, предаду Атињанима најпре управу над флотом а затим се око Атине почну прикупљати у један савез, у који временом уђоше сви јонски градови по М. Азији, неки градови по Хелеспонту и скоро сва јонска и еолска острва Егејског Мора. За организовање овог савеза имао је највећих заслуга сâм Аристид. *Савезничка је скупштина* једнодушно примила основу коју је он дао овом *јонском* савезу и у којему је Атина добила првенство. Све државице, веће и мање, потпуно су биле самосталне и равноправне; све су с подједнаким правима биле заступљене у савезничкој скупштини која је одлучивала о рату, миру, савезним приходима и осталим заједничким пословима. Како је циљ савезу била одржавање јаке убојне снаге за даље ратове, то су сви чланови давали сразмерни део *бродова* и *војске*, и годишњег *прореза* за *савезну благајну*. Аристид је начинио и распоред овог савезничког данка те је цео приход тада износио годишње на 460 талената (преко 2,5 мил. дин.). Атинска превласт (хегемонија) у овом савезу долазила је од њене снаге и надмоћности, а огледала се у томе што су савезном благајном руковали атински чиновници (хеленотами) а савезном флотом управљали атински стратези. Средиште савезу било је острво *Дêл* (од старине свето острво јонског племена), где је била и савезна благајна (Аристид први благајник) и где су држане савезне скупштине и светковине. — Не могући спречити ово нагло уздизање Атине и јонског савеза, Спарта се морала задовољити својом хегемонијом у Пелопонезу.

а) *Судбина Темистоклова.* Док је углед и утицај Аристидов код Атињана у последње време све јачао, дотле је Темистокле због своје грабљивоти све ниже падао у очима својих суграђана. Својим великим властољубљем и непрестаним истицањем својих заслуга, беше отуђио од себе многе своје суграђане, те најпосле његови политички противници успеше да га остракизмом прогнају (471); он се тада настани у Аргу, граду пријатељски оданом Персијанцима. Доцније као да га Паузанија беше увукао у своје намере, јер када овај би осуђен за издајство, Спартанци, ваздашњи непријатељи Темистоклови, оптуже и њега у Атини као саучесника. Како не хтеде доћи да се правда, Атињани га осуде на смрт, а он, да им не би пао шака побегне у Коркиру, одатле молоском краљу Адмету (Епир) па најпосле у Персију (465), где баш тада отпоче владу син Ксерков Артаксеркс. Овога умеде тако придобити за се да му је на издржање одредио приходе од три малоазиска града, а као да је за једно време био и од неког утицаја на персиском двору. Темистокле је умро у Магнезији око 460 год. (отровао се да неби морао радити противу отаџбине ?).

§ **168. Кимон.** — Све јаче незадовољство с Темистоклом, све већа плашња Атињана од његове силне властољубивости, што се најпосле сврши његовим прогонством, веома су ослабили и странку коју је он дотле водио а ојачали његове противнике, међу којима се нарочито истицао поштени Аристид. И од времена Темистоклова прогонства, ова друга, конзервативна странка и руководила је државним пословима најпре под својим вођем Аристидом, а после смрти његове (466) под *Кимоном*, Милтијадовим сином. И ако одлична порекла (рођ. око 505) те и природни вођ аристократске странке, Кимон је својом приступачношћу и издашношћу био омиљен и код народа. У борбама за слободу Грчке учествовао је и одликовао се као добар јунак, што га је веома уздигло у

очима његових суграђана, те му је то накнађивало слабу подобност говорничку. Храбар војвода, мудар државник, он је успео да измири обе странке и да за једно време буде вођ читавог народа атинског. Налазећи се по смрти Аристидовој на врху државном, Кимон је желео да на једној страни одржи пријатељство између Атине и Спарте, на другој да, сузбијајући владавину персиску у М. Азији, што већма шири круг атинско-јонскога савеза. Омиљен са свога јунаштва и код Спартанаца, те и не плашећи се каквих сметња отуда, Кимон с флотом делскога савеза одлучно настави борбу с Персијанцима око приморја и острва малоазиских. У низу његових победа над Персијанцима, најглавнија му је била двострука победа на мору и копну, код речице *Еуримедона* (Памфилија, 466).

§ **169. Распад јелинског јединства.** Стварањем делскога савеза, грчке су државице добиле и своје друго средиште, Атину. Али је ипак и сада још Спарта била прва држава грчка, најугледнија и најмоћнија. Не гледајући баш равнодушно нагло напредовање Атине, она га ипак није могла уставити, и међу њима је, а уз њих и међу осталим грчким државицама око њих прикупљеним, било мира за једно *две десетине година* (480—460). То је време заједничког одбијања непријатељског насртаја и даљег сузбијања Персијанаца на азиском земљишту, *једино* време заједничкога рада, слоге, савеза и јединства грчког (панјелинство). Кимон, вођ атински и пријатељ спартански, био је за једно време представник ове кратковремене једнодушности и мира међу Грцима. Али се наскоро десише дога-

ђаји који покварише ове пријатељске односе између Спарте и Атине. Непосредни је узрок овоме била тежња неких чланова делскога савеза да из њега изиђу. Осећајући се сада, после победа над Персијанцима, безбедни од каквих нових напада, многи зажелеше да се сасвим ослободе својих обавеза и терета савезничких. Како је савезницима било допуштено да новцем замењују своје савезничке обавезе то је Атина у савезу добивала све већи значај, јер се она још једина сада о савезничкој флоти старала и њом располагала. Ну овим се положај савезника према Атини поче мењати и претварати у положај поданика, те с тога сада нека острва хтедоше из савеза иступити, што опет Атина није хтелани могла допустити. Најпре то покуша Накс (466) који Кимон покори и насели Атичанима, а затим Тас (462), коме Спартанци, из зависти и мрзости према Атини, обећаше помоћ. И на сву прилику би већ тада дошло до сукоба међу Атином и Спартом да се ова не забуни својом невољом, те Атињани после дужих бораба савладаше Ташане и одузеше им бродове и руднике, и нагнаше на данак као своје поданике. Лаконију пак тада упропасти страшан земљотрес који и Спарту скоро сасвим поруши. Овом се општом забуном користише *хелоти*, које баш тада гоњаху због завере Паузанијине, те се побуне. Млади их краљ Архидам одбије од Спарте а они пребегну у Месенију која се тада побуни *(трећи месенски рат*, 464—454). Спартанци савладају устанике али не могаху освојити тврђаву Итому, те најзад морадоше после дуже узалудне опсаде позвати у помоћ своје савезнике Атињане. Демократска странка која беше поново

ојачала под својим новим вођима Ефијалтом и Периклом (сином Ксантиповим), била је противна помагању Спарте; али Кимон продре у скупштини с мишљењем да јој се пошље помоћ те сам још буде одређен за вођа атинске помоћне војске (4000 хоплита). Али како Спартанци ни сада не могаху одмах заузети Итому, посумњају у искрено помагање од стране атинске војске те је пошљу натраг. То беше удар за странку аристократску, а нарочито за Кимона. Увређени га Атињани после неког времена прогнају а савез са Спартом буде прекинут (460)

2. Периклово доба (460—432)

§ **170. Врхунац атинске моћи.** — Прогонством Кимоновим оснажена, демократска странка дође сада на управу земаљску са својим вођима *Ефијалтом* и *Периклом*. Настављајући рад Темистоклов на слабљену атинске аристократије, демократски вођи намисле да оборе последњи заклон конзервативне странке, Араопаг, те Ефијалт продре са својим предлогом да се Ареопагу одузме његова политичка и судска власт, од којих прву, надзор над државним властима, добише нови чиновници, *чувари закона* (номофилаци), а друга се даде *Хелији*. чиме јој се значај и моћ још већма уздиже. Ареопагу оста само још надзор над вером. — И у спољашњој политици атинској наста обрт. Не штедећи више спартанску осетљивост Атина закључи савез с Аргошанима, крвним непријатељима спартанским, а нешто доцније и с Мегаром (ова из страха од Коринћана) па и са Ахајцима. Атина

дође тада до врхунца своје снаге, а Спартин се положај поче колебати и у самом Пелопонезу. Отуда Спарта једва дочека да помогне Коринат и Егину, који тада отпочеше рат с Атином, јер им као поморским и трговачким државама поче претити опасност од наглог снажења Атине. Атињани пак, ради сваке безбедности, пренесу савезну благајну (на 18 мил. дин. готовине) с Дела у Атину, и по савету Периклову, изврше још Темистоклову намеру: двама дугачким зидовима (Пиреј—Фалерон) вежу утврђења пирејска за атинска. Затим атинска флота одржа над савезничком две сјајне поморске победе код Егине и ово острво најзад Атињани после дуже опсаде освоје. У исто доба победе и Тебанце (код Енофите 456) које су Спартанци такође подболи на Атину, те на тај начин освете нешто раније изгубљену битку (код Танагре). Последице ових бораба с Тебом биле су да је се беотски градски савез распао а по градовима беотским ојача демократска странка, коју је Атина свуда помагала; Беотија, Локрида и Фокида морадоше ступити у атински савез; Кимону, по предлогу Периклову, би допуштен пре рока повратак у отаџбину (454), због славног борења његових пријатеља у овим ратовима.— Кимон по повратку, закључи са Спартом *петогодишње примирје*, па онда опет *отпочне борбу с Персијом*. С великом се флотом (200 бродова) крене на исток, где при опсади острва Кипра и умре (449). Кријући његову смрт, заповедници флоте одрже сјајну двоструку победу (код кипарског града Саламине) на мору и суву. Последица ове победе била је да је међу Грцима и Персијанцима настао мир од не-

ких 40 година (све до 412); персиска се флота није појављивала у Егејском Мору, те су дакле *малоазиски Грци били слободни.* И ако формалног уговора о миру није било, ово је стање познато под именом *Кимонова мира* (449).

§ **171. Периклов мир.** — По истеку Кимонова петогодишњег примирја поново отпочну борбу противу Атине све оне копнене државице (Беотија, Фокида, Еубеја, Мегара) које је Атина нешто раније нагнала у савез и над којима је за једно време утврдила своју превласт; Спарта их одмах поче помагати. Али Перикле, сада већ једини вођа атинске демократије (Ефијалт убијен, 458?) успе да поткупи спартанског младог краља (Плестоанака) те се овај врати; Еубеја би побеђена и мораде остати с Атином у савезу; али после једне поразе у Беотији (Коронеја 447) мораде Атина напустити све своје копнене савезнике (осем Платеје која оста уз Атину) и ограничити се и даље на своју хегемонију на мору, у делскоме савезу. Превласт на копну оста и даље Спарти, с којом Перикле тада закључи на 30 година мир, познат као Периклов мир (445).

§ **172. Перикле** (449—429). — После грчко-персиских ратова, Атина је била на врхунцу своје моћи и славе. За ово је имала да захвали: својој великој флоти, својим многим савезницима, својим државницима и уметницима, а у првом реду ђенијалности човека који је њоме управљао за неких тридесет година (460—429) и чија је реч кроз пуних 20 година (449—429) била скоро једина која се слушала. То је био Перикле,

најбољи грађанин и највећи државник кога је Атина икад имала; учинив је, својом мудрошћу, жижом јелинске образованости, заслужио је што је времену у коме је живео и радио, дâто његово име.

а. *Перикле као државник.* Перикле је (Сл. 31) био син храброга Ксантипа и Агаристе, синовице славнога Клистена (рођен 493). Удружив у себи одличност порекла и природну даровитост, добио је из ране младости најбоље образовање те је после све своје подобности: државничку мудрост, војводску храброст и ненадмашну речитост („Олимписки") посветио својој отаџбини, да је учини великом и славном. Не толико својим положајем — јер он није никад био архонат, већ само сваке

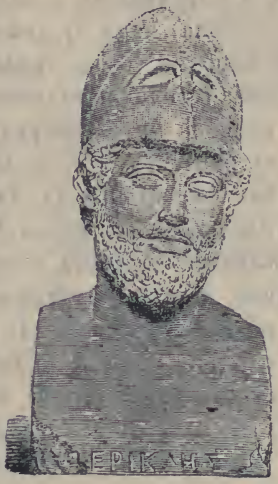

Сл. 31. Перикле.

године биран за једнога од 10 стратега, — колико јачином свога духа, својом беседом и својим врлинама, био је он кроз пуне две десетине година господар у Атини, „владар у атинској републици".

Као вођ демократске странке, — која је после прогонства Тукидита (442 ?), вођа конзервативно-аристократске странке била у Атини надмоћна, — Перикле је радио на томе да цео народ увуче у политичке послове, да свима грађанима натури бригу о држави и њеном напретку, да у Атини

заснује владавину најшире демократије. Да би сиромашним грађанима дао могућности да врше права дата им уставом или уживају у омиљеном позоришту, изради те им је давата нека мала дневница за дане када су у Хелији заузети суђењем (1 обол на дан), добивали су новац за позориште (теорикон, 2 обола), а одређена им и дневна награда за случај рата (4 обола). Чак су државним новцем приређиване и народне гозбе, приликом разних народних светковина и редовно издржавани сиромашнији грађани, само да би се извукли испод утицаја богатијих суграђана. — У *спољашњој* је политици Периклу био главни циљ да Атини очува њено првенство и владавину над морем. Сада је управо завршен онај развитак делскога савеза, почет за времена Кимонова, који је од атинских савезника начинио њене поданике. Јер после преноса савезне благајне у Атину, прешла је на атинске судове и највиша судска власт (право изрицања смртних пресуда ?) као и право расправљања савезних међусобица. Атина поста господарем неких 300 државица (жупа, острва, градова). А да би овај положај сада очувала, Атина поче стварати своје насеобине (клерухије), већином по земљама својих савезника, откупљујући им поједина земљишта или им га, после каквих буна, и силом отимајући. На овај се начин она на једној страни ослобађала пренасељености и својих сиромашнијих грађана, којима су давани поједини делови задобивеног земљишта (клере), а на другој, утврђивала и свој војнички и трговачки положај у Егејском и Јонском Мору. Међу овако посталим, последњим насеобинама атинским, најзнатније су *Турија* у ј.

Италији (у чијем је заснивању учествовао и историк Херодот) и *Амфипољ* (437) на ушћу Стримона (§ 138).

б. *Перикле као финансиста.* На финансиску управу Перикле је обратио највећу пажњу (као епимелет?). — Државни су се приходи тада подигли до највеће висине: годишње су износили на 1000 таленатa (преко 5 мил. дин.). Од овога су више од половине (на 600 таленатa) били годишњи данци савезнички, остатак је давала сама Атина из великих царинских доходака своје веома живе трговине и радиности, и разних других прихода (обртне и судске таксе, приноси од сребрних и златних рудника: Лаурионa, трачког Пангеја и др., пореза од досељеника итд.). И тек ако би, мимо свих ових прихода, за државне потребе ипак што недостојало, попуњавано је непосредним порезивањем атинских богатијих грађана; спромашнији су били ослобођени скоро свију државних терета. Богатији су имали још и почасне дужности (литургије): да издржавају хорове за позоришне представе и друге светковине (хорегије), да опремају свечана посланства за разна светилишта, и да снабдевају флоту послугом и спремом (тријерархије). — Обиље државних прихода Перикле је употребљавао: на одржавање велике флоте (300 бродова) и потребне ратне спреме, на утврђивање Атине и Пиреја, на подизање неких грађевина за савезне потребе (Партенон—благајна) али, скоро највећи део, на улепшање Атине дивотним грађевинама. И поред огромних издатака за све ово, Перикле је успео да у савезној благајни

има увек готовине на 6000 таленатa (30 мил. дин.) за случај ратних потреба.

в. *Периклове грађевине.* Ради што бољег утврђења Атине, Перикловим заузимањем, буде сада по-

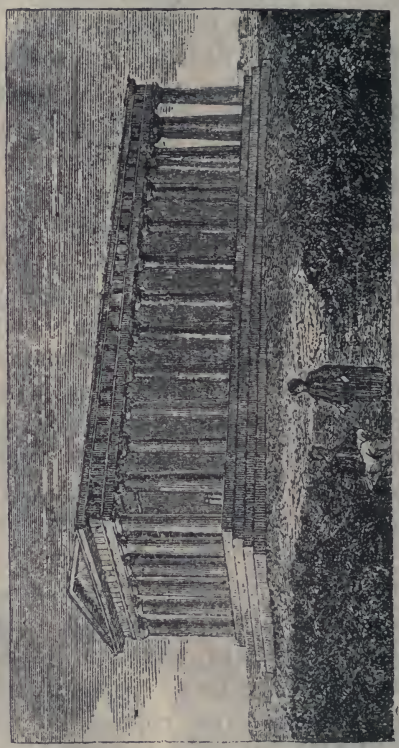

Сл. 32. Тезејев храм.

дигнут и *трећи, средњи зид* (ка Пирeју), чиме се Атина још јаче веза за своје пристаниште Пиреј, а одвоји с њиме заједно од осталог копна. Пиреј буде поправљен по новом плану (Хиподама Милећанина), па се у њему тада подигоше нове бродар-

нице, магацини, оружнице, што га учини првим ратним и трговачким пристаништем. — Улепшавање Атине отпочео је још Кимон. Из његова су времена неколике дворнице на атинском тргу (агора),

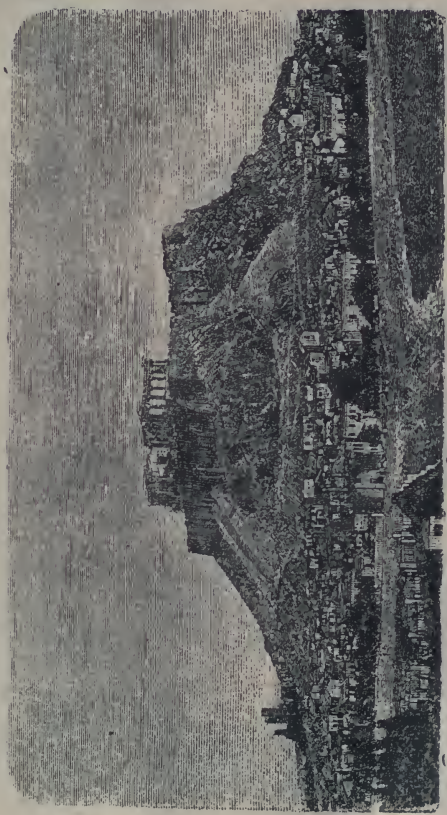

Сл. 33. Акропољ.

међу којима је најлепша *шарена дворница* (стоа пекиле), на чијим су зидовима били насликани догађаји из персиских ратова (сликао Полигнот). Кимон

је отпочео и зидање дивног храма *Тезејева* (Сл. 32) у које је сместио и његове кости, кад их је пре-

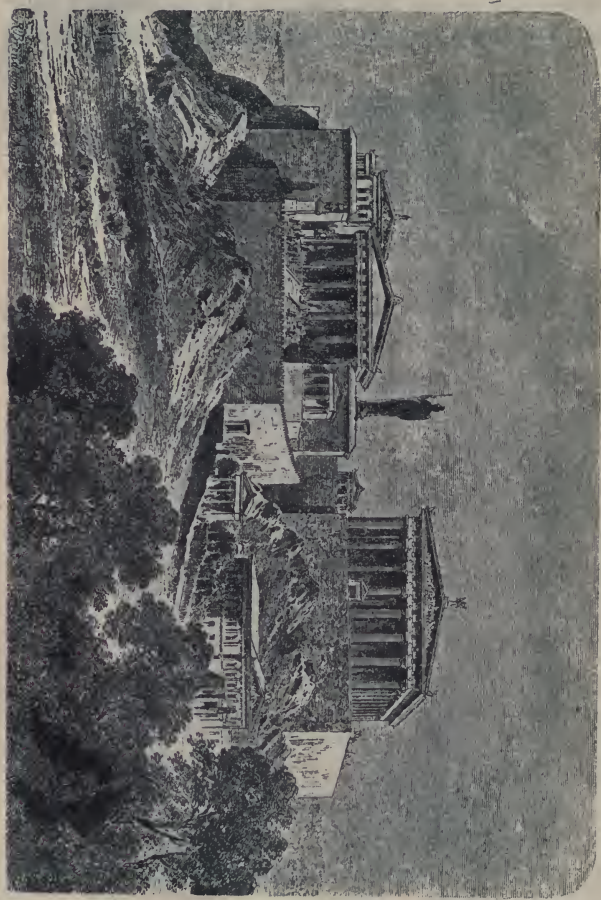

Сл. 34. Акропољ (десно: Партенон; лево: Ерехтеон; до онога на десно: Пропилеји; у средини: лик богиње Атине; пред њом: храм Атине-Нике).

нео с острва Скира (§ 111, б). Али су најлепше грађевине атинске из времена Периклова; Атина је

тада окићена најлепшим споменицима јелинског неимарства. За улепшавање Атине, Перикле је изабрао градски Акрополь (Сл 33) на коме се тада, поред већ неких ранијих грађевина (храм Атине *Нике*), подиже: на ј. страни *Партенон* (довршен 438), величанствени храм богиње Атине и уједно савезна благајна (Иктин зидао, Фидија украсио); *Ерехтеон* на сев. страни (довршен тек 409); *Пропилеји*, отворена дворница (неимар Мнезикле) при уласку у Акрополь, и др. (Сл. 34). — Осем Атине и Атика је тада украшена неколиким дивним храмовима (Сунион, Маратон, Елеузис). Рачуна се да је заузимањем Перикловим на грађевине тога времена утрошено више од 6300 талената (на 35 мил. динара, што би у данашњој вредности изнело још 3—4 пута толико). Али није Атина Периклова доба била само окићена најлепшим *неимарским* радовима него је она постала и средиштем свих *уметности* (ликореза, сликарства, песништва) и *наука*, управо жижом васколике образованости јелинске тога доба.

3. Пелопонески рат (431—404).

§ 173. Узроци рату. — Још пре персиских ратова дошло је до запетости и омањих сукоба међу Спартом и Атином (§ 154, а.). Али их је спољашња опасност измирила и за једно време удружила. Ну ово је јединство било кратка века па се онда међу грчким државицама створи оно двојство (дуализам) које се провлачи кроз читаву историју грчку: једне се државице, *дорске* и *еолске* по пореклу (Пелопонез, Елида), *аристократске* по уређењу, *коинене* по положају прикупише око Спарте; друге, већином

острвске и *приморско—трговачке, јонског* порекла а устава више или мање *демократских*, имађаху Атину као вођу и господара. Овака разлика морала је раније или доцније довести до судара ова два противна табора. Напредак и сјај Атине Периклова доба оживели су у Спартанаца завист, а ово је сукоб убрзало. Непосредни пак узрок рату били су нереди у Епидамну и завада Коркире с Коринтом услед тога. — Рат је с прекидом трајао скоро 30 година; вођен је кроз три, по времену приближно једнаке периоде, а познат под именом „Пелопонеског рата“.

§ **174. Архидамов рат** (431—421). — а). *Прве године рата.* Демократска странка у Епидамну (Драчу), притешњена непрестаним нападима раније прогнаних аристократа, позове у помоћ Коркиру, заснователъку свога града, па кад их ова одби, потражи помоћи од Коринта, заједничке им митрополе. Желећи да утврди свој трговачки положај у Јонском Мору, Коринат се прими заштите, али се с тога завади с Коркиром, и у поморској битци (код Актије) коринтска флота буде побеђена. Коринћани се сада почеше спремати да новом снагом нападну своју колонију а сада противницу Коркиру, те се ова, преплашена, обрати за помоћ Атини. У другој поморској битци (код острва Сиботе), Коринћани напустише скоро већ задобивену победу, чим се појави атинска флота, коркирска савезница (433). Гњевни Коринћани почеше сада свуда подбадати на рат противу Атине, те јој најпре побуне *Потидеју* (432), своју некадашњу насеобину а сада богат и важан град делскога са-

веза. Ну Атињани успеју да Потидејце најпре победе па затим град опседну, поред све помоћи што им је дадоше Коринћани и македонски краљ (Пердика II). Коринћани тада оптуже „тирански град“ Атину пелопонеској скупштини, а Спарта, жељна сукоба, затражи од Атине да ова дâ слободу свима својим савезницима. Не могући то учинити, Атина је, по савету Периклову, примила рат, који одмах и отпоче нападом Тебанаца на Платеју (431). Ну Платејци јуначки одбише Тебанце и све им заробљенике побише. Тада спартански краљ Архидам поведе пелопонеску савезничку војску (од 60 000) на Атику, и поче је пустошити. Не смејући се са својом мањом војском (до 30 000 хоплита) упуштати са Спартанцима у отворену битку, Атињани су се, по савету Периклову, склонили иза *дугих зидова* атинских, на које Архидам опет не смеде ударати. Да би се осветили за пустошење Атике, Атињани с флотом нападаху и пљачкаху спартанске савезнике по пелопонеском приморју.

б). *Смрт Периклова.* Ова се узајамна пустошења поновише и друге (430) године. Спартанци опет нападну Атику под Архидамом (од кога и читавој периоди име); тада се, на несрећу атинску, појави куга најпре у Пиреју па затим у Атини, те поче страшно сатирати свет и војску. Ови огромни губици и морално утукоше Атињане: народ поста равнодушан према свему, злу и добру. Тада Периклови противници почну нападати њега као узрок свему злу, па га чак оптуже (Клеон и др.) за небрежљиво руковање државним новцем. Зловољни Атињани му одузму све чинове па га још осуде на велику новчану казну (15 таленатa); куга му још

тада покоси неколико најбољих пријатеља и чланова његове породице (сестру и синове му). Али се убрзо Атињани покајаше за почињене му увреде, предадоше му опет сву власт у држави и Перикле још доживе пад *Потидеје;* ну наскоро и њега смрт однесе у 65. години (429).

в). *Никија и Клеон.* За Атину је била највећа несрећа што Перикла није имао ко достојно да замени. Ма да су и њега, нарочито у последње доба, његови политички противници јако нападали, ипак је уза њ увек био највећи део атинског народа, аристократи и демократи. Ну после његове смрти одмах поче јаче подвајање ових странака и њихно узајамно нападање. Умеренији се аристократи прикупише око обазривог војводе *Никије*, имућног Атињанима племићског порекла; вођем атинског демоса („демагог") и скупштинске већине постаде бурни *Клеон*, богати индустријалац („кожар") а страсни противник аристократски. Један пак непомирљиви део аристократа (олигарси) већ тада смишљаше да оборе демократски устав, али сада за то још беше немоћан. — За Атину је било још најгоре то, што ни један од ове двојице атинских вођа није у себи имао и државничке мудрости и војводске одлучности, како је то удружено било у Перикла.

г.) *Пил и Амфипол.* Када Спартанци не могоше ништа учинити противнику својим насртајима на само његово *средиште*, на Атину, они га почеше нападати у крајевима тј. насртати на њене савезнике. На несрећу атинску тада се побуни острво Лезб, које олигарси из Митилене, заједно с

другим неким градовима, хтедоше извући из делскога савеза. Тек после дуге опсаде Атињани савладаше Митилену (427) и страшно је казнише: погубише 1000 најглавнијих криваца, флоту јој уништише а земљиште разделише на атичке породице, што је све још била мала казна према већ усвојеном, па после одбаченом предлогу Клеонову: да се све људство (6000) побије а жене и деца продаду као робље. За ово нечовечно поступање над Лезбошанима, спартанским пријатељима, Спартанци се с Тебанцима осветише Платејцима, атинским савезницима, побивши сву још заосталу градску посаду (225 људи) а град разруше (427). У исто ово време беснеше крваве грађанске борбе и по многим другим градовима грчким (Коркира 426) међу завађеним странкама: демократима, присталицама атинским и аристократима, пријатељима спартанским. Нешто се доцније ратна срећа обрте Атињанима, када њихов увиђавни војвода Демостен, пловећи с флотом око Пелопонеза, заузе и утврди згодну али напуштену луку *пилску* (425) на месенској обали, па ту оста с неколико лађа. Спартанци, плашећи се какве буне месенске, одмах пошљу своју војску (4—5000 људи) која заузме острвце Сфактерију, одакле отпочну борбу с Атињанима; но овима тада дође у помоћ још један део флоте, опколи острво и спартанску војску доведе у тежак положај. Притешњена Спарта понуди сада мир, ну до кога не дође због тешких погодаба што их ставише Атињани, по савету неувиђавнога Клеона. Рат се настави, и по Атину сретно још за неко време. Гњеван на лабаво вођење борбе код Пила, народ атински преда управу над војском самом Кле-

ону који, уз припомоћ Демостена, одиста брзо освоји Сфактерију и зароби тамошњу спартанску војску (425). Но после још неколиких успеха на полопонеским обалама (Никија заузео острво Китеру), ратна се срећа обрте Спартанцима. Атињани претрпеше најпре један пораз у Беотији (код Делиона 424) а затим лукави и дрски спартански војвода *Бразида* одведе пелопонеску војску (у којој је било и доста хелота) на Халкидик да тамо зада удар атинској моћи, помагањем њених савезника по трачком и македонском приморју да се ослободе Атине. Обећавајући им слободу, Бразида одиста успе те неколико градова иступе из атинског савеза, па онда изненада нападне на најглавнији град атински у том крају, на велики и богати *Амфипољ*. Не добивши на време помоћ с атинске флотиле која је била у близини, — због чега буде прогнан њен заповедник *Тукидит*, славни историк Пелопонеског рата — Амфипољ паде у руке Бразиду. Рат се после неког времена настави на тој страни с новом снагом, када управу над атинском војском доби вођ ратоборне странке Клеон, који поврати нека места. Али га код Амфипоља (422) нападне Бразида и потуче: у бежању погине Клеон а од задобивене ране умре убрзо и Бразида. Изнурени противници зажелеше мир који на скоро буде закључен на 50 година (а познат као *Никијин мир*), под погодбама да свако напусти што је освојио, чиме се поврати старо стање.

§ 175. Доба похода на Сицилију (421—413). а). *Алкибијад.* Негодовање спартанских савезника (Тебанаца, Коринћана, Мегарана и др.) на Спарту

због закљученог мира с Атином, по коме је и њима ваљало напустити своје освојевине, учини само да се Спарта већма спријатељи с Атином па чак склопи с њом савез за заједничку одбрану. На то сада Коринат и, све до тада неутрални, Арго закључе засебан савез, коме се наскоро придруже и неколики градови из Пелопонеза (Мантинеја, ахајски градови, област Елида). На велику се несрећу атинску у њој тада истаче и у јавне послове поче мешати *Алкибијад* (рођ. 451) блиски рођак и васпитаник Периклов (сл. 35). Алкибијад је био племићскога порекла а демократског духа, богато одарен свима природним даровима умним и телесним, храбар и богат, образован и леп, али при том страстан и себичан, властољубив и несавесан, чију претерану самовољу нису могли обуздати ни васпитање старатеља му Перикла ни мудрост учитеља му Сократа: то је био размажени љубимац атинскога народа. Завидећи угледу и утицају Никијину, што их је овај имао по закљученом миру са Спартом а жудан славе и положаја, Алкибијад поче радити да пошто пото поквари мир и пријатељство међу Спартом и Атином, како би се у новим приликама и сâм што више истакао. Као вођ демо-

Сл. 35. Алкибијад.

кратске странке најпосле успе својим интригама да их завади (израдив савез Атине и Арга), мимо свег труда Никијина да Атина очува спартанско пријатељство (420). Наскоро се пак јавише прилике које помогоше да се из потмулог непријатељства између Спарте и Атине развије отворена борба. То су били заплети у Сицилији.

б). *Сицилија.* Све до овога времена није било никаквих политичких веза међу Грчком и грчким насеобинама по јужној Италији и Сицилији (§ 139. б.) И ако су се развијали одвојено, и ови су западни Грци прошли скоро кроз исте друштвене и политичке мене кроз које су прошли и градови по самој Грчкој. И код њих је била она иста политичка раскомаданост услед јаке тежње за градском самосталношћу; и ту су биле тако исто страсне политичке борбе међу аристократима и демократима; и најпосле, и овде се страначком борбом умедоше користити појединци да по појединим градовима створе тиранију. Међу овима је нарочито чувен *Гелон* (490—476) који је најпре био тиранин у Гели, а доцније успео да покори Сиракузу и да је начини својом престоницом, па затим проширио своју владавину над скоро целом јужном и нешто северном обалом сицилском. У стварању своје државе на Сицилији, Гелон се морао сукобити с Картагињанима који су, имајући ту својих насеобина (нарочито на зап. страни), морали оружјем бранити своје трговачке интересе. И баш оних дана када су Грци одбијали насртаје Ксерксове, Гелон је у страшној битци код Химере (480) скоро уништио картагинску флоту и копнену војску (под Хамилкаром: 200 ратних бродова, 3000 теретних, и око 300 000 војске). Лако је могућно да су се Картагињани овде борили као *савезници Ксерксови*, као и то да су Грци тражили помоћи у Гелона против Персијанаца. Овом је победом била утврђена скоро над целом Сицилијом власт овога највећег и најмудријег грчког тиранина. Његов брат и последник Јерон *(Хијерон* 476—467), после једне сјајне победе на мору над Етрурцима, уништи њихну владавину на Тиренском Мору, на ком су они до тога доба господарили, и противу чије су превласти

грчки градови (Куме и др.) и позвале Јерона. Престоница ових тирана, Сиракуза, била је у ово доба, као Атина на истоку, средиште грчке образованости на западу. Најсјајнија изасланства на олимписке светковине била су Јеронова; најиздашније помоћи уметностима и наукама чинио је он; у његову су двору гостољубиво били примљени Пиндар, Есхил, Симонид. Али сав овај сјај пропаде са смрћу Јероновом; Сицилија се после неког времена опет распаде на многе државице, у којима поче преовлађивати демократија. Ну уз ову борбу демократије и аристократије око превласти поче се у ово време јављати јача противност и међу самим племенима грчким по Сицилији, међу дорским и јонским градовима, опако исто како се у то доба она већ беше развила у бесну племенску борбу по средишњој Грчкој. У ове сицилске размирице умеша се сада и Атина, да заштити притешњене градове јонскога племена.

в). *Сицилски поход* (415—413). У борби коју тада отпочеше сицилски градови Селин и Егеста, дорска Спракуза поче помагати Селињане, због чега Егешћани потраже помоћи у Атињана. Поред свег опомињања Никијина о некорисности и опасности овога предузећа које ће само растурити снагу атинску, скупштина, заведена заносним плановима Алкибијадовим о владавини атинској над далеком Сицилијом, одлучи да се помогне Егести. Буде спремљена велика флота и војска (130 тријера са 5—6000 хоплита) и поверена тројици војвода: Алкибијаду, Никији и Ламаху. Али пред одлазак флоте неко учини у Атини велики преступ: обноћ буду пообарани и поломљени Хермесови стубови (хермокопиди) који су били по раскршћима, улицама и на тргу, што свет испуни страхом и слутњом. Лако је могућно да су ово извршили противници сицилског похода и Алкибијадови, али тек њега оптуже за ово дело и за

обесвећење верских обичаја (елеузиске мистерије). Алкибијад захтеваше да се дело извиди пре његова одласка али његови непријатељи одложише то до повратка му. А када флота за тим отплови (415) и на сицилској се обали већ поче припремати да нападне Сиракузу, атински олигарси (Кимонов син Тесал и др.) поново оптуже Алкибијада и он буде позван у Атину. Ну не смејући сада тамо ићи готово на сигурну своју пропаст, Алкибијад побегне у Спарту, нашто га у Атини осуде на смрт као богохулу и издајника, а имање му узапте. — По одласку Алкибијадову, колебљиви Никија је само успоравао послове и тек идућег пролећа (414) атинска флота нападне на Сиракузу. После неколико сукоба, Атињани заузму висове око града и опколе га с мора и са сува. Притешњена би се Сиракуза морала ускоро предати да јој тада не дође неочекивана помоћ: Спартанци, по савету Алкибијадову, — чија је сада једина жеља била да се освети Атини — пошљу Сиракужанима у помоћ нешто бродова и свог најбољег војводу *Гилипа*. Тада се ратна срећа обрте Сиракузи. Атина мораде послати нову војску и флоту (73 тријере и 5000 хоплита) под заповедништвом храброга Демостена. Али под вештим руковођењем Гилиповим, Сиракужани одбијаху све насртаје атинске с мора и с копна. И када најпосле, у главном, кривицом и неодлучношћу Никијином, Сиракужани одбише и последњи напад на град са сува, па још сузбише и опкољену атанску флоту која покуша да се пробије, војводама Никији и Демостену (Ламах беше раније погинуо) не остаде ништа друго него да заосталу војску и послугу (до 4000) избаве сувим преко

Сицилије. Ну сада на изнурене Атињане нападну у путу Сиракужани, те нешто потуку а већину заробе. Никија и Демостен буду погубљени а остатак одагнан у руднике или продат као робље (413). — За Атину је ово био самртни удар, али и напредак Сицилије прође за навек. Егешћани тада позову у помоћ Картагињане, који се затим раширише готово по целој Сицилији. У Сиракузи пак опет отпочеше страсне страначке борбе а из њих изиђе нова, „млађа тиранија“ (Дионисије 406—367, и др.).

§ 176. **Доба декелејског рата** (413—404). — а). *Интриге Алкибијадове.* И ако је губитак флоте и војске у Сицилији био за Атину самртан удар, ипак су њена снага и извори њеног богатства били толики да се она држала још пуних 10 година. Па и сад је пакост Алкибијадова за њу била од најтежих последица. По његову савету Спартанци заузму *Декелеју*, градић у средини Атике, утврде га и поседну (413) чиме јој не само пресеку најпречу везу с Еубејом, житницом атинском, него јој том сталном опасношћу с копна, сметаху у сваком слободнијем покрету. За још већу несрећу њену, почеше је један за другим напуштати њени савезници, малоазиски градови и острва (Лезб, Хио, Милет и др.) у чему их нарочито подстицаше Алкибијад, који чак изради савез Спарте и Тисаферна, персиског сатрапа ј. з. дела М. Азије; по њихном уговору Спарта је требала добивати новчане помоћи за своје освајачке намере по Грчкој а она Персијанцима да остави све земље по М. Азији којима су до тада Грци владали (§ 170). За Атину насташе тешки дани; ну она ипак напрегну

све своје силе, утроши чак и готовину из Периклова доба те сагради нову флоту с којом поврати многе градове од отпалих савезника. На срећу њену тада се још и Алкибијад завади са Спартанцима, добеже Тисаферну, па износећи му штету од једностраног помагања Спарти, која би, ојачана, постала опасна Персији, одврати га од даљег помагања Спартанцима. Учинив на овај начин једно добро Атини, Алкибијад поче и даље радити да се својој отаџбини приближи и с њом измири. За ово му згодно послужише тадашње страначке борбе у Атини.

б). *Преврати у Атини.* Од времена атинских пораза у Сицилији, у Атини се беше веома оснажила странка окорелих аристократа, олигараха, (вођи: чувени правник и беседник, старац *Антифон;* даровити али нестални *Теремен* и др.) који су узрок свима недаћама атинским налазили у њеном демократском уставу. Организовани у многа тајна удружења (хетерије), ови почеше сада радити на томе да оборе устав, чега ради чак ступише у преговоре и с Алкибијадом, који им обећа новчану помоћ од Персијанаца. Како се велики део атинских демократа налазио на флоти, која је тада била под Са̂мом, то је олигарсима у Атини лако било, после неколиких политичких убистава својих противника, чиме застрашише народ, оборити стари устав и прогласити нови, по коме сва државна власт дође у руке *савета од 400 олигараха*, међу собом изабраних, којима је у управи требала да помаже *скупштина од 5000 богатијих грађана,* но која се није никад ни састајала (411). Али се сада противу овога преврата и новог устава подиже демократска странка

на атинској флоти, чије војводе *Тразибул* и Тразил позову Алкибијада, не би ли се његовим доласком демократи охрабрили и у њему добили свог вођа. Алкибијад радо прими позив и по доласку његову војска га извиче за свога врховнога војводу. На глас о оваком држању флоте и војске, међу олигарсима у Атини наста бојазан и раздор те умеренији аристократи под *Тераменом* већ после 4 месеца поново изврше други преврат, оборе нови устав, поврате савет од 500 чланова и још позову Алкибијада у домовину. Неколицина најглавнијих олигараха, творача прве револуције, буде тада осуђено и погубљено (Антифон). — За време ових нереда у Атини, пелопонеска је флота нападала атинске савезнике по Пропонтиди и ту освојила неколико градова, те се сад тамо упути Алкибијад с атинским бродовљем. У Хелеспонту (Абид) Атињани победише у два маха Спартанце, које поново почеше помагати Персијанци, па затим под заповедништвом Алкибијадовим одржаше код *Кизика* (410) и трећу, сјајну победу над пелопонеском флотом и копненом војском, те повратише раније изгубљене градове све до Босфора (Византија 409); Атина опет постаде господарем Егејскога Мора, а Алкибијад се затим врати у Атину где га дочекаше с највећим почастима.

в). *Свршетак рата.* Али када се, после неког времена, Алкибијад као врховни заповедник атинске флоте врати малоазиској обали, нађе тамо сасвим промењене прилике. Управу над читавом Азијом беше сада (408) добио млади краљевић *Кир*, велики непријаљ Атињана, главних творача некадашњих пораза персиских. У исто доба за-

поведништво над пелопонеском флотом у Јонији доби *Лизандар*, изврстан војвода и препредени дипломата, безобзиран у избору средстава само да упропасти Атињане. Задобив лако Кира за своје намере, *Лизандар* склопи с њим савез те персиским новцем појача своју флоту. Тако оспажен нападне атинску флоту (под *Антиохом* код рта Нотиона 407) у времену када код ње не беше Алкабијад и победи је. Ову прилику употребе олигарси, Алкибијадови противници, те га осумњиче код народа који му одузме заповедништво над флотом, а он се тада повуче на Херзон, на своја имања. Још једанпут Атињани напрегоше све своје силе, брзо спремише нову флоту која се под заповедништвом неколицине војвода (Тразил, Перикле Млађи, *Конон* и др.) упусти у борбу са спартанском (сада под Каликратидом) код *Аргинузâ* (406), крших острваца према Лезбу, и страшно је потуче. На несрећу своју и атинску, војводе не могоше од буре извршити једну дужност: спасавање дављеника и скупљање погинулих, са чега их олигарси (Терамен) оптуже те их неколицина буду погубљени. Лишена овако неких својих најбољих војвода, атинска се флота последњи пут сукоби са спартанском у Хелеспонту код речице *Егоспотама* (405). Лукавством спартанског заповедника Лизандра изненада нападнута, атинска флота буде, скоро без борбе, уништена. Од 180 тријера, Конон спасе само 9; заробљенике (до 300) Лизандар све побиј. — Затим отпоче Лизандар свој посао уништавања атинске власти по М. Азији: бродећи са својом флотом крај обале и острва, свуда подизаше олигархиску управу од неколицине нај-

окорелијих аристократа (обично *декархија)* са спартанским војводом (хармостом) на челу, а одржавајући је на власти, где је то било потребно, и пелопонеском посадом у граду; атинска власт и демократија буду свуда уништене. Тада се тек Лизандар крене са својих 200 бродова да с мора затвори Пиреј, пошто су Спартанци с Пелопонесцима са сува Атини већ пришли и опколили је (Агис из Декелеје, Паузанија од превлаке). Атињани, изнурени дугом опсадом која се протеже на 6 месеци — јер олигарси нарочито отезаху одмах започете преговоре о миру — најпосле буду глађу нагнани да пристану на најтеже погодбе (Тераменов предлог): *атинска држава буде сведена само на Атику;* дугачки зидови и пирејска утврђења буду порушени, од своје флоте Атина задржа само 12 бродова, и мораде ући у спартански савез дајући и нешто војске. Затим још мораде примити нов олигархиски устав по коме сва власт у Атини дође у руке *тридесеторице олигараха* („тирани"), које је чувала лакедемонска посада у Акропољу. — Атинска хегемонија би за навек уништена, на њено место дође спартанска превласт у читавој Грчкој.

4. Спартанска хегемонија (404—379).

177. Пад тридесет тирана атинских. — Својом победом над Атином Спарта је утврдила своју хегемонију над читавом Грчком. По свима градовима дотадашњег атинског савеза подигнуте су олигархиске власти, *декархије*, које су се наслањале на Спарту и њене хармосте. Место благе (и ако не увек), и просветилачке владавине атин-

ске, дође сурова, војничка управа спартанска; то је била последица борбе грчких државица за „ослобођење од Атине“. Први отпор овој опорој владавини спартанско-олигархиској био је опет у Атини. Ту је за једно време беснела привремена влада *тридесеторице тирана*, састављена већином из помилованих прогнаника-олигараха (најглавнији чланови: *Критија* и *Терамен)*. Не дајући земљи никакав устав, олигарси су са својим присталицама заузели сва државна звања, укинули Хелију, Ареопаг, побили или прогнали све своје противнике (међу прогнанима и Тразибул), а имања им одузели. Па нешто из страха а нешто из мрзости према Алкибијаду, поново га осуде на прогонство и израде код персискога малоазиског сатрапа (Фарнабаза) те буде убијен. (404). Противу ове ужасне владавине (терора) којој је душа био даровити али покварени *Критија*, чак се обрте и олигарх Терамен, хотећи да је ублажи, но свој покушај и сâм плати главом. Од беснила олигархискога побеже из Атине на 5000 душа. Већина ових бегунаца склони се у Тебу, где их лепо примаху, јер се сад и она поче плашити превласти спартанске. Међу бегунцима био је и *Тразибул* који после кратког времена са својим друговима нападне Пиреј и заузме га па затим у сокобу с тиранима и њихном војском (код Минихије) одржи победу, а сâм Критија погине. Лизандар се, на позив атинских аристократа, опет хтеде умешати у ове међусобице, али се и у Спарти почеше плашити надмоћности овога човека те спартански краљ Паузанија измири демократе и олигархе: овима се даде *амнестија*, а у Атини се поврати *демо-*

кратски устав Солонова времена (403). Али се снага и углед Атине нису више никад подигли, а обновљена демократија окаљала је одмах у почетку своје име осудом на смрт *Сократа*, најбољега човека и највећега мудраца старога света, „што је рушио веру и кварио младеж“ (399).

§ 178. Кир Млађи и његов поход. — Што су Спартанци најпосле победили Атињане имају много да захвале обилној помоћи у новцу коју им даваше вице-краљ М. Азије, краљевић Кир. Али није само мржња према Атињанима гонила Кира да помаже Спартанце него је у томе он имао и својих властитих рачуна. Намеравајући да се после очеве смрти дочепа персиског престола мимо правог наследника, свог старијег брата Артаксеркса II (у чему га помагаше и мати му Паризата), он је Спартанцима помагао да борбу доврше: једно да у њима доцније има своје савезнике, друго да из умирене Грчке може извући што више најамника за своју војску.

а). Да је Кир у својим намерама успео можда би спасао Персију од пропадања које је наступило још за последњих година грчко-персиских ратова, и којему су главни узроци били: неподобност владарâ, дворске завере и сатрапске буне. Већ се Ксеркс, после својих пораза у Грчкој, одао безбрижном и раскошном дворском животу, докле га најпосле није убио његов заповедник гарде. Син му Артаксеркс I Дугоруки, (465 — 425) настави рат с Грцима али онако исто несретно као и отац му: најзад мораде напустити малоазиске Грке („Кимонов мир“). По његовој се смрти, за годину дана десише на двору три револуције: најстаријег му сина и наследника (Ксеркса II) збаци млађи (Согдијан) а овога убрзо затим најмлађи брат (Дарије Нотос) који је за све време своје владе (424—405) био под утицајем своје жене Паризате која и

хтеде сада обићи старијег сина Артаксерска II Мнемона, (405—358) па краљевску круну дати свом љубимцу, млађему сину („порфирогенету") *Киру.* —

Желећи да свом старијем брату отме престо, Кир скупи војску од 100 000 Азијанаца поред којих имађаше и 13 000 грчких најамника под неколиким вођима (Спартанац Клеарх и др.) Без отпора продре Кир до Месопотамије, где се код Кунаксе (близу Вавилона) сукоби с много већом војском свога брата (401): грчко крило победи али на другој страни погибе Кир, у тренутку кад нападе самога брата, те Артаксеркс одржа победу. Персијанци тада преваре грчке војводе те их намаме на договор и побију, а остатак се („10000 Грка") под предвођењем Атињанина *Ксенофонта*, пробије кроз многа варварска племена и преко Јерменске, после 8 месеци, докопа Црнога Мора код Трапезунта а одатле своје домовине (Ксенофонтов Анабазис). Но највећи део ових „Кировaца" придружи се затим Спартанцима, када ови поново отпочеше рат с Персијанцима.

§ 179. Агезилај и Коринтски рат. — Тисаферну, који је управо и спасао круну Артаксерксу, повери сада краљ управу над Азијом те овај отпочне рат за покорење јонских градова који су Киру помагали. Јонци се сада обрате за помоћ Спартанцима што ови једва дочекају. Сретан повратак Кировaца из дубине персиске царевине показивао је слабост њену и могућност на освајачке успехе. Спартанској војсци која оде у Азију, придружи се велики део Кирових најамника (под Ксенофонтом) а напредовање грчко на бојном пољу

нарочито отпоче кад управу над војском узе краљ Агезилај (396). Слабуњав и неугледан, хроми Агезилај не би ни добио спартанску круну да није било Лизандра који га је истакао да би преко њега сâм Спартом владао. Али се лукави Агезилај брзо ослободио свога заштитника и сада иђаше својим путем. Не добивајући никакве помоћи из Спарте, он је у М. Азији ипак напредовао; одржи близу Сарда (395) сјајну победу над Персијанцима, што је чак и главе стало дотадашњег сатрапа Тисаферна, па већ смишљаше да са својом војском од неких 20 000 људи пође на Сузу. Али га спартански ефори брзо позваше натраг јер се у Грчкој већ беше склопио савез грчких државица противу Спарте, борба већ отпочела и Лизандар погинуо (противу Тебанаца, код Халијарта 395). У савез беху ушли Теба, Атина, Коринат, Арго и још неке мање државице које сада све отпадоше од Спарте, а подстакоше га и својим новцем подржаваху сами Персијанци да би тиме нагнали Спартанце на одлазак из Азије. Истина да су Спартанци савезничку војску, која се беше упутила на Пелопонез, надбили код *Коринта* (394), око кога се сада отвори читав низ бораба (од чега и име „*Коринтски рат*“), али ипак морадоше из Азије позвати Агезилаја. Враћајући се сувим у Грчку, Агезилај (са Ксенофонтом) надби савезнике код *Коронеје* (394), али је ово била слаба накнада за пораз који је нешто раније претрпела спартанска флота код *Книда*, где је персиским бродовима (под заповедништвом Фарнабазовим) управо руковао Атињанин Конон. Уништење спартанске флоте донело је собом уништење и *спартанске хегемоније*

на мору; њене хармосте отераше а Конон се врати у своју отаџбину где персиским новцем подиже атинска и пирејска утврђења (393).

§ **180. Анталкидин мир** (387). — Ратовање се настави још за пуних 6 година, на суву већином око *Коринта* (Ификрат и његови пелтасти) и на мору (Хабрија), с променљивом срећом, док најпосле изнурени Спартанци не послаше *Анталкиду* у Сузу, где персиски цар утврди погодбе за мир међу грчким државицама. По овоме т. зв. *Анталкидину миру* (387) малоазиски Грци потпадоше под власт персиску; све остале веће и мање државице постадоше слободне (аутономне). Да се ове погодбе изврше, јамчиле су и о извршењу се имале бринути Персија и Спарта. — Овим по Грке срамним миром довршено је оно што је Пелопонеским ратом отпочето: потпадање једног дела Грчке под Персију и политичко расуло остале Грчке, над којом је Спарта, под изговором да чува „слободу“ њених градова, продужила своју хегемонију још за неко време.

§ **181. Врхунац спартанске превласти.** — Време око Анталкидина мира је врхунац спартанске превласти у Грчкој. Али се у овом положају Спарта одржавала с муком и насиљем што се најбоље огледа у њеним поступцима према неким градовима. Тако, не смејући у својој близини трпети јак град с демократским уставом, Спартанци заузму аркадску Мантинеју (385), разруше је а становништво нагнају да се растури у сеоске општине; неки пак беотски градови (Теспија, Орхомена) морадоше

примити спартанску посаду. Али је од најгорих последица по слободу Грчке било растурање *Олинтског савеза* (382) што је такође извршила Спарта. Неки халкидички градови, на основу Анталкидина мира, позову у помоћ Спарту противу града *Олинта* који хтеде стварањем савеза од грчких градова по Халкидику, спречити ширење македонске државе. Идући да изврши ову погрешку, спартанска је војска узгред учинила још једно насиље: њен војвода *Фебида*, задржав се на одморак близу *Тебе*, помогне својом војском тебанским олигарсима (Леонтијад) да изврше државни удар: спартанска војска заузе Кадмеју, демократска странка која је тада била на влади буде оборена, а њен вођа (Исменија) нешто доцније погубљен (382); многи угледни демократи побегоше и већином се склонише у Атину. А када затим, након подужег ратовања, Спартанци савладаше Олинт (379) и растурише му савез, чинило се да је спартанска хегемонија чвршћа но икад дотле. Али је за овом силом брзо дошла и њена пропаст.

5. Тебанска хегемонија (379—362).

§ 182. Ослобођење Тебе (379). — Међу тебанским демократима који беху нашли склоништа у пријатељској Атини, био је и витешки *Пелопида*, богат племић али веома одан демократској странци и Епаминонди (рођ. око 418), своме пријатељу и једноме од најчеститијих људи тога времена, на кога се није усудила подићи чак ни насилничка олигархија него га је оставила на миру у Теби. Међу прогнаницима и њиховим пријатељима у Теби, склопи

се завера те Пелопида с неколико својих другова (Мелон) тајно обноћ уђе у град и с осталим завереницима побију најглавније олигархе; сутрадан им се народ придружи, и тројицу главних заверника (Пелопиду, Мелона и Харона) изберу за *беотархе;* спартанска се градска посада мораде убрзо предати и напустити Тебу, која се тако ослободи четворогодишње насилне владавине спартанско-олигархиске (379).

§. 183. **Леуктра** (371). — С ослобођењем Тебе од олигархиске владавине, Беотија се сада први пут истиче јаче у грчкој историји и почиње снажно утицати на ток догађаја у Грчкој. Све до овога времена, она се, према читавом развитку Грчке, понашала уздржљиво, а за време персиско-грчких ратова чак и непријатељски, ма да никад није грчком животу била толико туђа као Тесалија. Сада пак, када су се две главне државе, Атина и Спарта, већ спуштале с политичког видика, на њ се нагло уздиже Теба, али да засветли само за кратко време, па да се опет спусти у мрак из кога је изишла и који је и читаву Грчку све већма обавијао. Њена је величина управо трајала за живота њена два најбоља грађанина, Епаминонде и Пелопиде. — Ослободивши се једном спартанске превласти, Теба сада брижљиво чуваше своју независност и одби неколике нападаје спартанске. А када још у ово доба Спартанци (Сфодрија) покушаше да на онако исто лукав начин изненадно заузму Пиреј као некада Тебу, па не успеше, Атињани и Тебанци закључе савез, коме се после придруже још нека острва и градови: Теба поврати

своју хегемонију у Беотији и поче се снажити на копну; Атина пак поста средиштем новога *поморског савеза* од неких 70 градова и острва (Еубеја, Хио, Род, Византија, Перинт и др). Спартанци покушаше да их у овоме снажењу омету, али их на копну сузбише Тебанци (Беотски рат 378) а на мору их у два пута надбише Атињани: *Хабрија* и млади *Фокион* код острва Накса (376), и Кононов син *Тимотеј* код Леуке (375) те скоро уништише пелопонеску флоту. И нешто ове победе над Спартанцима, нешто зебња Атине од наглог снажења Тебе у Беотији и на копну, учинише да и Спарта и Атина зажелеше мир, који на општој скупштини у Спарти буде и закључен међу свима грчким државицама, на Анталкидиној основи: да сви градови буду слободни (371). Али Епаминонда не хте потписати уговор, не хотећи пристати на уништење тебанске превласти у Беотији, те сада поново дође до рата међу Спартом и Тебом. Спартанци под својим краљем Клеомбротом упадну у Беотију, али их ту, *код Леуктре* (372), Епаминонда до ноге потуче, да и сâм краљ спартански погибе. Главна заслуга за победу пада јуначком нападу Пелопидину и његове „свете чете“ и новом бојном реду Епаминондину („коси строј“). Овај највећи пораз, који је икад претрпела спартанска војска на отвореном пољу, обрадовао је читаву Јеладу; у самој Спарти је пак учинио страшан утисак. Од овог се удара Спарта више није могла никад уздићи.

§ 184. **Мантинеја** (362). — Победом код Леуктре Теба је не само очувала своју хегемонију

у Беотији него сада, као најсилнија држава грчка, поче радити на томе да је прошири и на осталу Грчку, да ову уједини под својом превлашћу. Пораз спартански оживео је демократску странку по пелопонеским државицама и њихне наде на ослобођење од Спарте. У Аркадији се појави странка која, уз припомоћ Тебанаца, поче радити на томе да од читаве Аркадије начини једну државу, независну од Спарте; почеше зидати нови град *Мегалополь*, који је требао да буде и средиште нове државе и јака тврђава према Спарти. Када пак Агезилај са спартанском војском уђе у Аркадију да овај посао омете, упуте се на Пелопонез Епаминонда и Пелопида, и са својом великом војском (70 000) од Тебанаца и нових савезника (Аргошана, Аркађана и др.) продру до саме Спарте (369), која никад дотле није видела непријатеља у својој близини. Прикупив последње силе спартанске, ослобађајући чак и хелоте, стари Агезилај успе те одби тебанске нападе на Спарту, али не могаше спречити да Епаминонда пустошећи не продре до саме обале лаконске, одакле се упути у *Месенију* коју тада ослободи од Спартанаца и даде јој ново политичко средиште у граду Месени. — Утврдивши тако своју моћ на југу, Теба се поче машати и севера, где су за ширење њене превласти сада биле згодне прилике. Нешто је раније (374) лукави и предузимљиви тиранин града Фере *Јазон* успео те под своју власт уједини читаву Тесалију. Ово уједињавање Тесалије већ поче бивати опасно по тебанску хегемонију; али је наскоро опасности нестало убиством Јазоновим. Ну његов посао затим

настави рођак му Александар, против чије опоре владавине тесалски градови позваше у помоћ Тебу. Тамо се сад упути Пелопида с јаком војском и принуди Александра да поврати слободу Тесалцима. Па још како се у то доба појавише нереди у Македонији због отимања о престо, Пелопида се умеша и у тамошње међусобице, принуди краља македонског (Александра II) на савез с Тебом а за веће јемство, одведе собом као таоца краљевића Филипа, млађег брата краљева. Теба је сада била на врхунцу своје моћи. Али је за одржање тога положаја ваљало Епаминонди још два пут с војском ићи у Пелопонез а Пелопиди у Тесалију. На трећем свом путу у Тесалију, Пелопида истина победи краља Александра код *Киноскефале* (364) — с чиме пропаде и план тесалског тиранина да Грчку уједини под своју власт — али ту и сâм погибе; с њиме нестаде и једног од главних стубова тренутне величине тебанске. Јер је Теба само још за кратко време била средиштем васколике Грчке. Противу њене превласти почеше се већ бунити доскорашњи њени пријатељи и савезници; намери Епаминондиној да уједини све грчке градове и државице у један савез, коме би Теба била на челу, противиле су се раздашње тежње грчке за слободом и независношћу. Почетак новим сукобима лежао је у жељи Епаминондиној да разруши атински савез те да тако Тебу учини и *првом државом на мору*. И одиста Теба за кратко време сагради велику флоту, с којом Епаминонда отплови на исток и из атинског савеза издвоји неке градове и острва (Византија, Хио и др.). Атињани се тада удруже с олигарсима по многим

градовима аркадским, нарочито с Мантинејцима, који већ беху склопили савез с Ахајцима, Елиђанима и Спартом, све противницима тебанским и њених ујединилачких намера. И четврти се пут упути Епаминонда у Пелопонез с великом војском (преко 30 000) из Беотије и околних државица, продре у саму Спарту, но коју опет одбрани седи Агезилај, па се за тим на челу савезничке војске (преко 20 000) сукоби с Тебанцима код *Мантинеје* (362). Епаминонда и сада одржа победу али је плати својим животом; с њиме пропаде и последњи заступник мисли о независној и уједињеној Грчкој. Изнурени Грци закључише општи мир, на који не приста само Спарта јер не хтеде признати независност Месенији нити пак беше у стању да је покори. *С потпуном политичком раскомаданошћу и општом слабошћу завршила се историја слободних државица грчких.* — (Седи Агезилај завршио је свој живот у Африци, куда беше отишао да с најамницима помогне Мисирцима у борби њихној с Персијанцима (361), за новчану помоћ коју је после мислио употребити на освојење Месеније.)

6. Култура овог времена.

§ 185. Књижевност и науке. — а). *Лирика.* Лирика је у овој периоди дошла до врхунца *с мелом. Симонид* и *Пиндар* су два најглавнија и последња представника грчке лирике, чији радови падају у ово доба (§ 156). Нереди и борбе што настадоше у Грчкој од времена Пелопонеског рата, нису могли бити погодни за лирику те се она и угаси.

б). *Драма.* Грчко песништво је достигло свој врхунац у *драми*, која је постала за време највећег народног развитка, под утицајем одушевљених бораба за народну слободу, а већ с престанком других двеју врста песништва из којих је и састављена. На драми су радили само Атињани а њен развитак у Периклово доба јесте и једно од главних обележја тога времена. — *α*. Почеци *трагедије* су у жртвеним песмама (дитирамбима) што су их хорови, играјући коло, певали у славу бога Диониса. *Тесиис* је (из Пизистратова доба) унео новину, да најпре један певач (први глумац), представљајући, прича догађај, а за њим хор то отпева, везујући на тај начин епско причање с хорским певањем. Тек је доцније (Есхил) уведен и други глумац а никад их није било више од три. Хор је главни део грчке драме, има учешћа у самој драмској радњи а тек доцније ју само прати својим лирско-поучним песмама. С увођењем другог глумца хор је потиснут дијалогом. Предмети трагедија су обично из старих прича о витезима, ређе догађаји суврмене историје. Био је још обичај спајати у једну *трилогију* три трагедије, које су тако чиниле једну целину, обрађујући један предмет, а завршивале се *сатирдрамом* (хор од сатира), веселијег садржаја. Грчка је имала своја три велика трагичка песника, сва три Атињанина: *Есхила* (525—456), *Софокла* (496—406) и *Еурипида* (480—406): Есхил се борио код Саламине, Софокле је био у младићском хору о светковини за одржану победу а Еурипид се родио на дан те битке.

Есхил је најстарији трагичар грчки. Од 70 и више комада, што их је, веле, написао, очувано је само 7 *(Оковани Прометеј, Персијанци, Седморица пред Тебом,* трилогија *Орестија*, и *Молитељке)*. У његовим се делима огледа озбиљност и величина времена у коме је живео; сва су му

Сл 36. Софокле.

дела проткана неком величанственошћу а лица прожета побожношћу и узвишеношћу. Есхил се повукао из јавнога живота када му је (463) млади *Софокле* (Сл. 36) у такмичењу однео победу. Уводећи и трећег глумца у трагедију, Софокле

је дао више места радњи и дојалози су потиснули хор на улогу посматрача. Од неких 117 комада, колико се вели да их је написао, остало је свега 7 *(Краљ Едип, Едип у Колону, Антигона* — трилогија о Едипу, *Филоктет, Електра, Бесни Ајакс, Трахињанке).* Са Софоклом, личним пријатељем Перикловим и Херодотовим, грчка је драма дошла до свог врхунца; у свима његовим делима преовлађује лепота и нежност: личности су мање божанствене али узвишене и пуне достојанства. — Трећи велики трагичар је *Еурипид*; очувано је 19 комада, за која се вели да су његова *(Медеа, Хиполит, Ифигенија у Аулиди, Ифигенија на Тауриди, Јон, Електра, Хекаба* и др.). Познавајући људе и њихне страсти, он их износи онакве какви су, рачунајући при том на то де створи ефекат; сумња у богове, и над његовим јунацима на влада судба опако као у делима његових претходника.

β. Комедија. Као год трагедија и *комедија* се развила из Дионосових дитирамаба, само из песама веселе садржине, уз које су пошле игре и шаљиве представе играча с образинама; почело се са збијањем шале о старим митима, па се прешло на исмевање вићенијих личности (политичка сатира), из чега се развила *комедија*, чији је први велики представник Атињанин *Аристофан* (рођ. око 460. — Сл. 37).

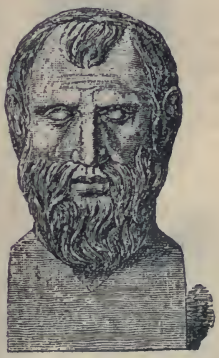

Сл. 37. Аристофан.

Од 54 његова дела остало нам је 11 (Ахарњани, Витези, Зоље, Тице Жабе, Облаци, Мир и др.). С оштром досетком, опорим заједањем исмева он политичке, друштвене и књижевне прилике и људе свога времена, које је већ доба општег опадања (у *Витезима* исмева Клеона и дематогија, у *Облацима* Сократову философију, у *Зољама* парничарство итд.).

в). *Беседништво.* С великим развитком јавног живота у Грка, нарочито у Атињана, неизбежно је дошао и велики напредак у беседништву („говорничка уметност"). Било га је двојаког: *политичког* и *судског.* У првој су врсти били велики беседници Темистокле и Перикле, чији су скупштински говори прости, без великих украса али јасни и силни; у другој је врсти као најбољи беседник био Лизија. Као *писац* свечаних беседа био је чувен *Изократ* (436—338), ученик Сократов, основалац и једне школе беседничке („отац беседништва").

г). *Историја.* У ово је време и грчка („атичка") проза добила своје главне представнике у великим историцима грчким. *Херодот* из Халикарнаса (480?—424?. — Сл. 38.) „отац историје" описао је грчко-персиске ратове а уз то уплео и историју источних народа. Огромно знање стечено многим путовањем, лепо и лако причање догађаја прожето вером и родољубљем, главне су црте његовог дела. Атињанин *Тукидит* (470?—400?. — Сл. 39) „највећи историк старога света", описао је *Пелопонески рат* (до 411), с јасноћом, беспристрасношћу и знањем како се ретко где налази. Атињанин *Ксенофонт* (444—355?), Сократов ученик наставио је

Сл. 38. Херодот.

Сл. 39. Тукидит.

Тукидита, као што је овај наставио излагање догађаја тамо где је Херодот стао. Својом љубављу и пристрасношћу ка свему што је спартанско, није се могао уздићи на висину историског излагања свога претходника. Осем историских радова (Хеленика, Анабазис, историски роман Киропедија) Ксенофонт је писао и философска дела (Апологија Сократова).

д). *Философија.* Философско истраживање узрокâ природним појавама, започето с Талом (§ 156. *α*), све се већма развијало у критику, у сумњичење народног предања те је најпосле довело грчку философију да одбаци народну веру. *Анаксагора* из Клазомене (рођ. око 500) друг и пријатељ Периклов, учио је да праузрок свему што постоји није у видљивом свету него ван њега, чиме се уздиже до веровања у једно највише биће које је над васељеном и изван ње. Због *оваког* „рушења народне вере“ Анаксагора је морао побећи из Атине да се спасе оптужбе и казне. За философима се у неверицу упутише песници (Еурипид, Аристофан), док она најпосле не захвати и сâм народ. Сукоби разних философских учења о природи и њеном постанку најпосле створише мишљење да се о свем томе не може ни знати ништа *поуздано*, јер у природи и није за човека ништа *стално*, дакле *истинито*, нити има једног истог мерила за све, него су све такве појаве само различни утисци на човека, његова лична осећања. У даљем свом развитку *овако* се философисање пренесе и на самог *човека и његово мишљење*, што сада и поста предметом философског истраживања. Ово су најпре учинили *софисте*, чија се философија и бави само човеком а не природом како је то до њих било.

α. Софисте. Софисте су били „учитељи мудрости“, већином из Мале Азије и Италије а у Грчку су се (у главном у Атину) стекли за време Периклово и нешто доцније. Најглавнији су били *Протагора* из Абдере (око 450), *Горгија* из Леон-

тине, *Продик* из Кеоса, *Хипија* итд. Као учитељи народне омладине (у математици, музици, политици итд.) одликовали су се својим сваковрсним знањем и великом наставном вештином. Полазећи од основе да је свему на свету мерило (критеријум) сâм човек, да, дакле, на свету и нема ништа што би било право и поштено, рђаво и срамно, добро или зло само, собом, него да су све то само разна, субјективна мњења људска: софисте су гледали да у својих ученика развију што већма мислилачку моћ (логику и дијалектику) и беседничку умешност (реторика), како би умели, према потреби, све нападати и све бранити. Ну истичући на једној страни као циљ човечјег живота на земљи тежњу за срећом (еудемонизам), а на другој лабавећи својим учењем веру у истину и правду, њихна је философија донекле помагала кварењу самога друштва тога времена. — Својим поучавањем у беседништву, где је садржина била споредна ствар а облик главна, софисте су имали великог утицаја на развитак атичке прозе (Протагора творац граматике).

β). *Сократ*. Противу софистичког учења устао је Атињанин *Сократ* (469—399) најмудрији и најбољи човек свога времена (Сл. 40). Као син вајара Софрониска и сам се беше у почетку бавио ликорезом, али га временом напусти, па се ода философији, тражењу истине. Живећи у Атини, културном средишту тога времена, мешајући се с најзнаменитијим философима који су се ту стекли, те и познат с њиховим делима, Сократ је постао омиљеним учитељем и васпитачем атинске омладине; своју, је науку казивао у свако доба и на сваком месту

гомили и појединцу, не тражећи за то никакве награде, како су то софисте радили.

Као и ови, и Сократ напушта изучавање природе а испитује човека („познај себе сама“), али се од њих разликује тиме што учи да на свету одиста постоји нешто што је за све људе *истинито*, *право*, *добро* итд. и да сваки човек има у души својој објективно мерило за сва дела људска (демонион, савест?). Према овоме и појам о човечјој срећи код њега је из основе друкчији. Срећа је, како он учи, само *у врлини*, а врлина је знање које се може научити; знање води врлини а ова срећи човековој (творац етике). Сократова метода у тражењу истине била је индуктивна, као и у софиста. — Ну поред све узвишености своје науке поред свег најтачнијег испуњавања свих својих грађанских дужности (борио се код Потидеје и Амфипоља, једини се противио осуди аргинуских војвода, спасао једном живот Алкибијаду, други пут Ксенофонту итд.), ипак је Сократ својим животом платио поквареност људи и појмова свога времена. Не одбацујући народне богове, он се својом вером уздиже над њима, слутећи о неком свемоћном, преблагом и свезналачком бићу. И једно с

Сл. 40. Сократ.

тога што је „кварио својим учењем омладину“ дружећи се с њом, што је „рушио народну веру“ уводећи нове богове (демонион), а друго, што је међу својим ученицима, поред Платона, Ксенофонта и Алкибијада, имао и Критија и Терамена, демократска га странка, по паду 30 тирана, оптужи. Уверен у своју невиност, Сократ се охоло бранио у Хелији, а по осуди на смрт, одбио понуђену му прилику да побегне (Критон), говорећи да се „законима ваља покоравати и кад су неправични“. Разговарајући се са својим ученицима о бесмртности душе, мирно је испио отров у својој 70 години. — Сâм није ништа написао; његову су науку очували његови ученици, Ксенофонт и Платон.

γ). *Философске школе после Сократа.* Из основних начела Сократова учења постале су све доцније философске школе у Грчкој. Полазећи од Сократове основе у философији да траже у чему је срећа човечја, неки се од његових ученика у свом философисању у главном осврћу на захтеве практичног живота. Тако је *Аристип* из Кирене основалац *киренске* философске школе по којој се до среће у животу долази паметним уживањем земаљских наслада, телесним и душевним задовољством. Други пак ученик Сократов, Атињанин *Антистен* творац је *киничке* философске школе (гимназија у шеталишту Киносаргу) која учи да је циљ и срећа човекова у сузбијању својих потреба, у убијању свих пожуда и земаљских радости.

δ). *Платон.* Но прави ученик Сократов („потпуни Сократовац“), који је његову науку потпуно извео, био је Атињанин *Платон* (429—347). По смрти Сократовој Платон је дуго и много путовао (Египат, Јужна Италија, Сицилија), а по повратку оснује у Атини своју школу (у парку Академову) где је до своје старости поучавао. Угледајући се на свога учитеља, и он своју науку износи у разговорима, у својим многим делима. Сократово основно начело: да у свету има нешто што је стално и за све једнако, Платон изводи до краја. По његовој науци: видљиви се свет непрестано

мења, те дакле и не постоји, јер је увек друкчији; оно пак што је увек једнако, што се не мења, што управо постоји то су *идеје* о стварима (творац идеализма). „Лепо“, „добро“ „истинито“ — све су то вечити појми, који нити пропадају нити се стварају, који су увек једни исти и за све једнаки. Од многих дела (44?) најчувенија су му: *О држави*, *О законима*, *Федон* (о бесмртности душе) итд.

г). *Аристотел.* На супрот овом Платонову идеализму иставио је, нешто доцније, његов ученик Стагирац *Аристотел* (384—322) свој *реализам.* (Сл. 41). По смрти свога учитеља био је једно време на Лезбу, затим васпитач Александров, па се после досели у Атину где је 13 година проповедао своју науку у шеталишту Ликеонову (отуда му школа: *Ликеј*. *Перипатетици*). Са свим супротно Платону, Аристотел учи да других појмова (идеја) и нема до оних што их човек стече *испитујући* разне појаве, физичке и духовне. Према томе је циљ философији испитивање саме природе, свега што је било, што постоји, што је, дакле, *реално* (реализам), из чега се (индукцијом) дају извести општи закључци. — Оваким својим учењем, Аристотел је показао пут за стицање знања те је он и основалац толиких *наука* (*природних наука*, логике, психологије, етике, поетике итд.

Сл. 41 Аристотел.

е). *Природне науке.* И неке од природних) наука имале су у ово доба своје знамените представнике. Тако је у *медицини* био чувен зналац *Хипократ из Кеоса* („отац медицине“) који је провео једно време у Атини за доба Перикловa; у *астрономији* је Атињанин *Метон* (такође Перикловсуврeменик) учинио велике напретке, покушао да уреди и поправи календар итд.

§ 186. Уметности. — а). *Неимарство.* Из овог су времена неколики најлепши споменици грчког неимарства. И *сада* су *храмови* били главни представници грађевинске уметности у Грка. У почетку је преовлађивао озбиљни *дорски* стил, по коме су сграђени: Зеусов (или Атинин?) храм на *Егини* (из доба Персиских ратова), *Тезејев храм у Атини* (Кимон отпочео а довршен око 450.), дивни *Зеусов храм* у Олимпији (довршен око 435) и *Партенон*, (Сл. 42) најлепши споменик дорскога стила и старе архитектуре уопште (дело Фидијино, Иктиново и Каликратово). — Али се поред дорског стила поступно истицао и гиздавији јонски стил, докле га после није већ сасвим истиснуо. Тако су у Пропилејима (437—432, архитекта Мнезикле) заступљена оба стила, а у *Ерехтеону* (Сл. 43), такође храму Атинину, јонски је стил достигао свој врхунац. После Пелопонеског рата често се поред јонског употребљавао китњасти коринтски стил. — Осем храмова из овога су времена и остаци *Дионисова позоришта* у Атини (око 500?) и лепо очувана гробница (коринтски стил) *Маузолеј* у Халикарнасу, који је карска краљица Артемида подигла своме мужу Маузолу (око 350).

б). *Ликорез.* Ликорез је у овој периоди дошао до свога врхунца. Из аргоске вајарске школе изишла су у ово време три највећа вајара грчка *узвишеног* стила: Беоћанин *Мирон*, чувен са лепе израде људских и животињских ликова (Тркач, Бацач колута, Крава итд.), *Поликлет* из Сикиона, вајар дивних статуа божанских (његов рад: огромни лик Херин од слонове кости и злата у аргоском храму) а нарочито деце и младића (ликови с

ослањањем на једну ногу?) и најславнији међу њима, друг и пријатељ Периклов, Атињанин *Фидија* (500?—430?) који је својим ликорезним радовима

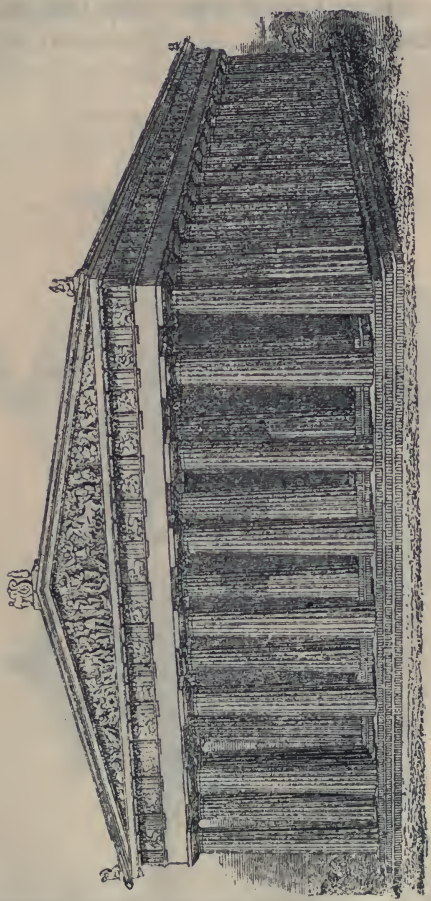

Сл. 12. Партенон.

украсио Партенон (статуе и рељефи) и створио неколико најлепших ликова старога ликореза. Ње-

гов је рад и огромна ливена статуа богиње Атине Промахос на Акропољу (16 м. вис. — Сл. 34) и узор-ликови: богиње Атине у Партенону и Зеуса у храму олимписком, оба лика од слоноваче и злата.

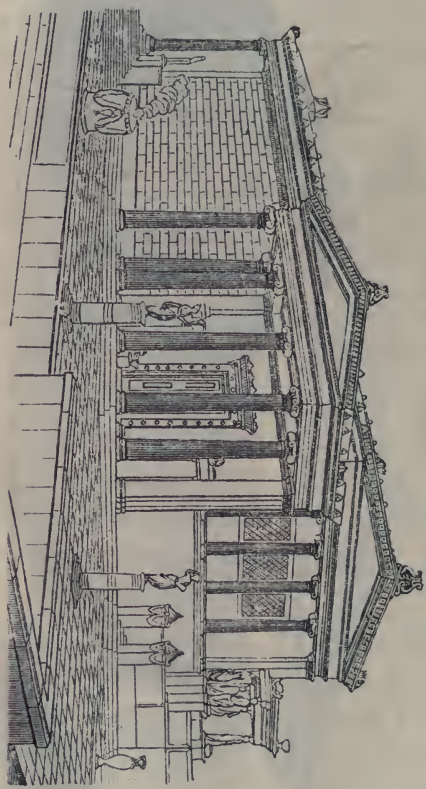

Сл. 48. Ерехтеон.

Радом Фидијиним Атина је постала средиштем вајарске уметности. Из њене вајарске школе изишла су два највећа скултора *лепога* стила:

Парошанин *Скопа* (у Атини око 360) и Атињанин *Праксител* (око 350). Немир и променљивост времена у коме су живели, најбоље се огледа у самом њиховом избору предмета за своја дела (Скопа: Беснелбаханткиње, Ерос, Ниоба и др.; Праксител: Афродита книдска, Сатир, Хермес и др.)

в). *Сликарство*. Упоредо с ликорезом и целокупним културним развитком Грчке, и сликар-

Сл. 44. Грчка ваза.

ство је у овој периоди имало своје најбоље представнике. И њему је средиште било Атина а и оно је прошло кроз оба ступња; узвишени и лепи стил. *Полигнот* с острва Таса, Кимонов савременик и

пријатељ, испунио је сликањем персиских ратова *шарену дворницу* (§ 172, в) а сликама богова и јунака украсио неколике храмове (Тезејев, Делфиски и др.). Он је творац историске школе у сликарству. Његов последник Атињанин *Аполодор* отишао је даље у овој уметности бољом употребом светлости и сенчења. Али су мајстори у овом послу била два малоазиска сликара, такмаци *Зсуксис* (око 400) и Ефежанин *Паразије*, у чијим су сликама (Јелена, Ерос итд.) живост боја, природност и лепота достигли свој врхунац. С њима се достојно надмеће и Тимант (жртвовање Ифигеније). — Велики је напредак, нарочито у Атици, учињен и у шарама на посуђу. Из овог су времена лепе вазе, са красним шарама (већином *црвене слике на црној основи)* обично из култа Дионисова, Аполонова и Афродитина (Сл. 44).

IV. ВРЕМЕ МАКЕДОНСКЕ ПРЕВЛАСТИ И ЗАЈЕДНИЧКЕ ПРОПАСТИ

(362—146 пре Хр.)

1. Македонија до Александра Великог (?—336)

§ 187. Земљиште. — Македонијом („брдска земља") није се увек звао један исти предео; најчешће је то име носило земљиште што је међу Скардом, (Шаром), Камбунским и Родопским планинама. С три стране су планине одвојиле Македонију од околних земаља; с четврте је море ушло дубље у копно те начинило троструко полуострво Халкидик с два већа (Термајски и Стримонски) и

два мања затона. Од пограничних планина издвајају се многи повијарци те продиру далеко у унутрашњост, остављајући повеће равнице само око приморја и око ушћа македонских река: Халијакмона (Бистрице), Аксија (Вардара) и Стримона (Струме).

188. **Народ.** — Македонија је од најстаријих времена била насељена многим и врло различним племенима. Ну по племенској сродности као да би се сва могла поделити на три гомиле: на и. су били *Трачани;* ни сз. *Илири*, а највећи пак део македонских племена био је *сродан Грцима* (најближи Дорцима). Ну како беху заостали у култури, Грци су и њих, као и друге народе, рачунали у варваре.

§ 189. **Топографија.** — Од градова главнинији су били: *Еге* (Едеса), најстарија престоница, дубље у брђанској унутрашњости; *Пела*, *Терма* (доцније Тесалоник), *Пидна*, у приморју; *Потидеја* и *Олинт* на Халкидику.

§ 190. **Македонија до Филипа II.** — Брђанска племена по унутрашњости, ловачка и сточарска, била су суровија него она ратарска по равници, до којих је допирао културни утицај грчких насеобина из приморја. Али су сва племена била једнака у томе што је код свију било јако племство, које је својим тежњама за независношћу градило велике сметње снажењу краљевске власти и државном јединству. За време персиских ратова, македонски су владари (Аминта I., Александар I)

били вазали персиској цару а ослободили су се од Персијанаца онда кад и Грци. Тежећи пак да своју државу изведу на море, македонски су краљеви морали доћи у сукоб с Грцима, те је отуд дошло да су се Македонци почели мешати (Пердика II) у грчке међусобице за време Пелопонеског рата и помагали час једној час другој страни (§§ 174, 181). За јачи развитак Македоније много је учинио краљ *Архелај* (413—399) снажним помагањем грчке образованости у својој држави. Из његова су времена неки нови градови и нови друмови по Македонији; своју је војску уредио по грчки; престоницу своју преместио (из Пидне) ближе мору, у *Пелу*, па је окитио уметничким делима грчких мајстора; у његовом су двору за једно време живели неки грчки уметници (Зеуксис, Еурипид). — Али по његовој смрти настадоше у Македонији за читаве десетине година нереди из којих је земљу извукао тек *Филип II*.

§ 191. Филип II (359—336). — За време нереда, који у Македонији настадоше по смрти краља Архелаја, и могла је Теба утврдити своју превласт на том крају. Раскомадана и слаба, Македонија је морала закључити с Тебом мир, који је овој ујемчио хегемонију на северу (§ 184). Пелопида је собом повео у Тебу и краљевића Филипа, ради већег јемства за мир и послушност македонску. Тамо је мудри краљевић имао прилике да добро позна војничко и политичко стање Грчке и да види сву слабост њену. Даровит и славољубив, лукав и предузимљив, Филип је у својој 23 години, а после смрти свога брата (краља Пердике III), узео управу

у своје руке, најпре као намесник свога младолетног синовца (Аминте) а после као краљ. Хотећи да моћ своју уздигне, требало му је прво преустројити војску што он и учини, увођењем опште војничке обавезе и бољим уређењем саме војске, коју је поделио на лако и тешко оружану пешадију (фаланга), и на коњицу, у коју је већином улазило племство. С овом војском најпре надби немирна погранична племена, која су чешће упадала у Македонију и пљачкала је, па кад се обезбеди с тих страна, обрте се приморју, грчким колонијама, где су тада биле згодне прилике за његове освајачке намере.

§ 192. **Савезнички рат** (357—355). — Док се овако на северу, у Македонији, стварала нова једна сила, дотле су на југу, у Грчкој, нове међусобице почеле опет раздирати и слабити и онако већ изнурену земљу. Оно мало острва и градова *атинског савеза* (Хио, Род, Византија, § 183) побуне се сада противу Атине и после трогодишњег ратовања („савезнички рат“ 357—355) Атина изгуби скоро све савезнике а својом незахвалношћу и своје најбоље војводе (Тимотеј прогнан, Ификрат се повлачи из јавнога рада); уз Атину оста само Еубеја и неколико острваца. И баш ово време атинске немоћи употребио је Филип да нападне на грчке градове по македонском приморју; један за другим падаху они у његове руке (Амфиполь, Пидна, Потидеја, па златорудни Пангеј и др.), тако да Филип поста господарем читавог македонског приморја, од реке Несте до Олимпа (без Халкидика). Близу Пангеја подиже град Филипи, а при-

ходима из богатих пангејских рудника поче градити флоту. Филип је већ могао смишљати да у обезглављеној Грчкој уздигне своју хегемонију, пошто је у Тесалији већ беше утврдио по смрти тамошњег тиранина Александра (§ 184). Изнурена Атина није се ни покренула да још за времена спречи ову нову опасност по слободу Грчке.

§ **193. Свети (II) рат** (355—346). — Наскоро се пак даде Филипу прилика да се непосредно умеша у грчке послове. У Средњој се Грчкој за превласт тада почеше грабити Фокијани. Не хотећи им то допустити, Тебанци их оптуже делфиској амфиктионији за заузимање светог земљишта храмовског (Кирха), а ова их осуди на велику новчану казну; ну када је Фокијани нити могоше нити хтедоше платити, склопи се противу њих читав савез, у који поред државица Средње Грчке (без Атине, и Спарте) уђоше и Тесалци. Фокијански војвода Филомел нападне на Делфе, чије огромно храмовско благо (10 000 талената) узе те га употреби на издржавање најамничке војске, с којом сада отпочне рат, познат као *свети* (II, §. 148) или *фокидски рат* (355—346). Наскоро Филомел погибе, а управу над војском предузе брат (?) његов *Ономарх* и продре чак у Тесалију. Тесалци сада позову у помоћ македонскога краља Филипа; овај дође и после неких мањих пораза одржа сјајну победу над Фокијанима а Ономарх погину (352). И већ тада хтеде Филип да уђе у Средњу Грчку па се упути Термопилама. Али су Атињани увидели сву опасност од тога па брзо пошљу своју флоту на север, која одмах заузе Термопиле; Филип мо-

раде тада напустити своју намеру да покори Грчку. *Свети* се *рат* настави још за неколико година с ужасним пустошењем и без одлучних победа ни на једној страни; Филип се пак врати натраг, поче ширити своју државу по Тракији, па се онда обрне Халкидику и нападне најглавнији тамошњи град, *Олинт* (349). Олинћани тада позову у помоћ Атињане.

§ 194. Атињани и Демостен. — Последњи рат са савезницима порушио је лепе почетке новог снажења атинског те сада и њом, као и осталим државицама тога доба, облада слабост и малодушност. У Атини тада ојача једна странка (под вођем Еубулом), која је желела да Атина напусти своју дотадашњу спољашњу политику *снаге и величине државне*, и да сву пажњу обрати само својим унутрашњим пословима, чиме би се уједно избегли и сукоби с осталим државицама. Ова малодушност потпуно је одговарала унутрашњем стању атинског народа тога доба. И ако су још трајале многе раније демократске установе (§ 177) Атињани овог времена нису били више стари Атињани. Док је непрестаним ратовањем један велики део народа веома осиромашио, дотле се, на другој страни, богаство гомилало у рукама малог броја богатих грађана. Све већа тежња за личним уживањима ослабила је грађанске и војничке врлине у Атињана; место грађанске војске сада је била најамничка, место једрих, родољубивих беседа о државним и народним пословима, на скупштинама су се могли чути китњасти али празни говори, („ретори“), звучне одлуке или одвратна

оптуживања. Парничарство се разви до највеће мере; богатији се грађани морадоше новцем откупљивати од неоснованих оптужаба разних подлаца и сплеткаша (сикофанти); чиновничке крађе државних новаца учесташе, а међутим се сва државна уштеда трошаше на игре, и честе и велике народне светковине (теорикон), нити се тај новац (под смртном казном) смео на што друго трошити; овамо су пак бродарнице и оружнице биле скоро празне.

Сл. 45. Демостен.

Ово стање и овакву управу поче (од 354) у атинској скупштини нападати својим говорима *Демостен* (384—322. Сл. 45.) Свој велики беседнички дар (ученик Изајев) окушао је најпре у парници против својих тутора, који су му, за његова малолетства, имање упропастили. Савладав све сметње своме говорништву, Демостен се уздигао својом гвозденом вољом на висину првога беседника старога света. А све своје родољубље и сву своју речитост употребио је на то да своју отаџбину подигне и ојача, да својим суграђанима открије освајачке намере Филипове, и да изнесе сву опасност по грчку слободу од његова напредовања.

§ **195. Олинт.** — Када су Олинћани, нападнути Филипом, потражили помоћи у Атињана, Демостен одушеви својим беседама („олинтским“) своје суграђане те ови закључе савез с Олинтом и одлуче да му пошљу помоћ. Али док је у Атини споро ишло са спремањем флоте и војске, дотле су у Филипове руке, нешто оружјем а више поткупљивањем, падали један за другим приморски градови па најпосле и Олинт, и Филип их све (преко 30) поруши, а становништво као робље распрода. По већ свршеном делу, Атини није ништа друго остало него да прими Филипову понуду за мир. Ради тога су два атиниска посланства ишла у Македонију (међу посланицима Демостен и Есхин) и када се преговори већ приближише крају („Филократов мир“), Тебанци позову у помоћ Филипа противу Фокиђана, који сада изнова почеше напредовати (§ 193). Филип одмах заузе својом војском Термопиле, продре у Фокиду, надби Фокиђане, а градове им поруши; овим се и заврши овај *свети рат*. Фокиђани тада буду осуђени да врате узето благо и буду изагнани из делфиске амфиктиније; њихна два гласа у одбору доби Филип (346). Не могући сада спречити утврђивање Филипово у Средњој Грчкој, Атињани, по савету самог Демостена, не предузеше ништа што би мир пореметило.

§ **196. Херонеја.** — Неколико година *привиднога мира*, што за овим протекоше, употребиле су обе стране, и Филип и Атина, на унутрашње снажење и спремање за нову борбу. Филип је за то доба увећао своју флоту, подигао нове градове и тврђаве; у Епиру наместио на престо свог шу-

рака (Александра); с Етолцима закључио савез, Тесалију скоро са свим подвластио, ратовао по Илирији, Трибалији (Ст. Србији и дан. Србији) и Тракији, свуда утврђивајући своју власт. У Атини је пак све до овог времена била надмоћнија *миролубива странка* („Филипова"), која је хтела по сваку цену избегавати сукобе с Филипом, а у којој је било: и људи поткупљених (Филократ, Демад, па можда и Есхин), и родољубивих али неувиђавних (Изократ), и малодушних (поштени и храбри Фокион). Али је сада Демостен успео да створи и уздигне другу, родољубиву странку (врли Ликург, бурни, млади племић Хиперид и др.), која је хтела да још једном прикупи све Грке под атинску хегемонију и да очува независност и слободу Грчке од завојевачких тежња македонског „варварина", не презајући овога ради ни од рата са силним противником. И када Филип поче затим и у Пелопонезу стварати себи присталице (Арго, Месена, Елида), помагањем тамошњих олигараха и поткупљивањем, тада се неколике државице придруже Атини и с њом склопе савез (Коринт, Мегара, Ахаја, Еубеја, Коркира, Род и др). Убрзо за овим дође и до сукоба. По освојењу готово читаве Тракије, Филип се на једанпут обрне Пропонтису, нападне Византију и Перинт, желећи да на тој страни створи себи основицу за прелазак у Азију, ради намераваног рата с Персијом. Али Византија уђе одмах у савез атински и потражи помоћи у Атине, коју јој ова одмах и пошље, те војска Филипова буде одбијена (339). Ну тек што је Филип на овој страни био сузбијен, у Грчкој му његови пријатељи створише прилику да се по-

ново умеша у грчке размирице. идући тако сами на руку његовим освајачким намерама. Есхин, атински посланик у делфиској амфиктионији, оптужи Амфишане за захватање и обрађивање „светог земљишта“ делфиског, те се сада противу њих поведе рат (339), и још позову Филипа за вођа овог новог (III.) *светог рата*. Филип одмах пође с војском у Грчку, али не оде на Амфису него заузме фокидски град Елатеју, важно место на главном друму кроз Средњу Грчку. Глас о овоме веома узнемири Атињане, јер су видели да је то противу њих наперено. Под руковођењем Демостеновим Атина се одмах поче нагло спремати, измири се и закључи савез с Тебом, а њима се придруже и остали чланови потоњег атинског савеза (без Спартанаца и већине Пелопонезаца). После неких мањих победа савезничких дође до одсудне битке код *Херонеје* (338), где поред све храбрости грчке, њихну грађанску војску надби извежбана стајаћа војска Филипова (преко 30 000). С овим поразом грчким беше сахрањена за навек и њихна слобода; Теба мораде напустити своју хегемонију у Беотији, — где сви градови постадоше самоуправни, — и примити македонску посаду у Кадмеји; према Атињанима, који се нагло спремаху за нову борбу, Филип је благо поступао: пусти им без откупа све заробљенике али им остави само Атику и 4—5 острва (Саламину, Дел, Сам и др.), а сва остала острва и градове мораде Атина напустити и ући у савез с Македонијом. Филип затим пређе у Пелопонез, одузе Спарти велики део земљишта и раздаде га ранијим господарима, објави градовима слободу и самосталност, уништи савезе, а

у многим местима остави македонске посаде. За тим сазове у Коринт *скупштину свих грчких државица*, која закључи *општи мир и савез под хегемонијом македонском.* Филип буде изабран за врховног војводу у рату, који намераваше отпочети противу Персије, и за који су и грчке државице требале дати свој део војске. — *Тако је сада, први пут од свога постанка, Грчка била политички уједињена али туђом руком и под туђом влашћу.*

2. Александар Велики (336—333).

§ 197. Александар. — Филип није дочекао да отпочне рат на Персију, главни смер његове политике последњих година. Вративши се у Македонију, живо се спремаше за рат, када га, о свадби кћери му, из личне освете уби (подстицањем жене му Олимпије?) Паузанија, официр његове гарде (336). На престо дође његов син *Александар* (Сл. 46)., да настави очеве намере. И ако тек у својој 20 години, Александар је већ показивао велику даровитост и предузимљивост. Васпитаник највећег зналца старог света, Аристотела, он је био потпуно грчки образован; Хомерове песме биле су му омиљено штиво;

Сл. 46. Александар Велики.

био је благ и великодушан, али у тренуцима и напрасит; жудан славе и великих дела, храбар и одлучан, беше дорастао за своје велике планове и за тешкоће које би му се на пут стављале.

§ 198. Грчки устанци. — Смрт Филипова оживела је у Грка наде на ослобођење: у Атини најпре, а затим у Теби и осталим државицама јавише се устанички покрети (336). Али се Александар, угушив брзо неке династичке сплетке у Македонији, муњевитом брзином спусти у Грчку, која се одмах умири. У Коринту затим обнови савез с Грцима и нова скупштина грчких државица (без Спарте) изабере га за свога врховног вођа (познанство његово с Диогеном). По повратку у Македонију, Александар најпре предузме војнички поход у околне варварске земље да своју власт по њима утврди и да тамошње народе застраши, те да не нападају на Македонију, докле би он водио намераван рат с Персијом: дође до горњег Хебра (Марице), пређе Балкан, надбије Трибале, пређе и Истер (Дунав) и упадне у гетску земљу, одатле се врати у Илирију (до језера Лихнидског-Охридског?) где победи Келте. Одавде се брзо мораде кренути натраг јер се у Грчкој, на пронесени глас о његовој смрти, беше подигао нов устанак (335). За 14 дана Александар долети пред Тебу, на јуриш је освоји, па затим сву поруши (осем Кадмеје, храма и Пиндарове куће) а становништво као робље распрода (3000 душа за 440 тален. = $2^1/_2$ милијуна дин.); земљиште градско подели на своје савезнике Беоћане. Према побуњеној Атини и Александар је благо поступао; од свог првашњег за-

хтева да му се издаду Демостен, Ликург и још неколицина вођа народне странке, доцније одустаде. — Александар се сада могаше, без бојазни од Грка, спремати за своју велику замисао: да Персијанце казни за њихов некадашњи насртај на Грчку, али да уједно исток приближи западу, да јелинску образованост пренесе у Персију и да од ова два дотле непријатељска света и две одвојене културе, створи једну државу и један народ с грчком образованошћу. На ово велико предузеће, поред његове дрскости, храбрила га је и слабост персиске државе тога времена. Тамо, после многих переда у земљи, после међусобних ратова сатрапских, буна̂ појединих области (Мисир, Кипар и др.), после неколиких дворских преврата који су стали живота неколицину краљева и краљевских претендепата (§ 88 в, и § 178, а), најзад на престо изнурене Персије дође *Дарије III Кодоман* (336), баш оне године, када Александар седе на престо македонски.

§ **199. Граник** (334) и **Ис** (333). Оставив један део војске и управу над земљом војводи Антипатру, Александар се крене на Персију с пролећа 334 год. са 30 000 пешака, и 5000 коњаника и преброди Хелеспонт (похода Троје). На речици *Гранику* (334) одржи прву победу над много већом персиском војском, у којој је било и много (20 000) грчких најамника. После ове крваве битке, у којој Александар мало што није погинуо (Клит), у његовим је рукама било читаво приморје М. Азије. На јачи отпор наишао је само још код Милета и Халикарнаса (Мемнон) а затим му се предадоше

и све јужне области (Ликија, Памфилија). Идући приморјем Александар је желео да од Персије најпре одвоји Грке, који би му као персиски најамници могли бити најопаснији противници, па се затим упути северу да од непријатељске војске очисти сву Малу Азију и презими у фригиској Гордији („Гордијев чвор"). Одавде се обрне југоистоку, прође без отпора тауриске кланце („киликиска капија") и спусти се у Киликију, где га једно време болест задржа (лекар Филип), па се онда код града *Иса* (333) сукоби с огромном персиском војском (најмање 250 000 пешака, 60 000 коњаника; самих Грка најамника 30 000). Ускост долине за гломазну персиску војску, јунаштво Александрово и његове војске, плашљивост и рано повлачење Даријево донели су и сада Александру одлучну победу. Поред огромних губитака у војсци Дарије је овде изгубио и грдно благо; а сем тога, скоро сва породица његова паде у руке Александрове.

§ **200. Александар у Мисиру** (332). — После овог пораза растури се и персиска флота, па се разиђе и велики део копнене војске, а Дарије побегне у Месопотамију. Александар пак настави свој пут приморјем и уђе у Сирију. Понуду Даријеву на мир и уступање Мале Азије, Александар одби, па затим опседе Тир, који му се не хтеде предати. После пуних 7 месеци опсаде, великих напора и напада с мора и с копна, најзад га освоји и становништво распрода као робље (332). У јужној Сирији само му још Газа даде јачи отпор, који кад савлада уђе у Мисир, где га Мисирци, из мрзости према Персијанцима, дочекаше као из-

бавитеља. Хотећи пак да Мисирце још већма придобије себи, Александар не само брижљиво чуваше њихне верске обреде него их и сâм извршиваше: тога ради походи и оазу Сиву, где га мисирски свештеници бога Амона, по старом обичају, поздравише као *сина божјега.* Да би пак још боље обезбедио своју владавину над Мисиром, а уједно помогао зближавању и стапању грчке и источних образованости, Александар заснова на нилском ушћу град и насеобину *Александрију*, која временом поста жижом науке и богатства, и трговачким средиштем међу истоком и западом, заменивши у томе Тир и феничанске градове.

§ 201. Гаугамела (331) **и смрт Даријева.** — После подужег свог бављења у Мисиру, за које је доба организовао управу мисирску (Египћани, Грци и Македонци највиши чиновници), Александар се, оснажен новом војском (сада на 50 000), врати у Азију, и упути у северну Месопотамију, где га чекаше Darije с отромном силом (најмање 400 000 пешака и 100 000 коњаника). Код асирског села Гаугамеле (331) дође до новог сукоба, у коме Персијанци опет буду поражени. И овде су победи много допринели лично јунаштво Александрово и плашљивост Даријева, који сада побеже к Егбатани, оставив небрањене све своје главне градове, те се ови један за другим предаваху. У Вавилону, Сузи и Персеполу задоби Александар грдно благо (на 170 000 тал. = 900 мил. дин); Персеполь предаде на пљачкање својим војницима а дъворе царске запали, хотећи тиме да освети некадашње рушење грчких градова и светиња.

После одмора од четири месеца, Александар се с војском упути на север за Даријем, који сада с нешто војске побеже дубље у унутрашњост својих земаља. Без борбе Александар заузе и тврду Егбатану (330), коју начини главним финансиским и војничким средиштем: ту остави државну благајну и један део војске с Парменионом, па се онда крене у потеру за Даријем, кога је хтео заробити и принудити на предају персиског престола, чиме би се, мишљаше, и рат завршио. Али се међу великашима из Даријеве пратње, која се беше свела на мали део грчких најамника, склопи завера, чији коловођа беше сатрап бактриски *Бес*, те Дарија убију (код Хекатомпила), баш пред сам долазак Александров. Даријево тело Александар пошље његовој породици, која га сахрани у Персепољу.

§ 202. **Догађаји на Ирану.** — Док је убиство Даријево на истоку осујетило једну намеру Александрову, дотле се, на западу, у ово време десио догађај, који се по њега сретно свршио. То је угушење устанка, што га је у Пелопонезу подигао спартански краљ *Агис* (*III*) у жељи да ослободи Грчку од македонске власти. У очајној битци код *Мегалополља* (330), Антипатар одржи победу; Агис погине а Грчка се опет умири. И ако је Александар потцењивао значај ове борбе („бој жаба с мишевима“), ипак је њен свршетак много учинио да је он могао безбрижно наставити своје ратове по унутрашњем Ирану и из умирене Грчке непрестано добивати нову војничку потпору, место оних ветерана, који су се, сити ратовања и плена, враћали

богати у домовину. У руке Александрове падаху једна за другом персиске области по Ирану (Парћанска, Арија, Драангијана, Арахозија), по којима такође оснивaше градове с грчким насељеницима (Александрија Арија-Херат, Кандахар). Али већ овде поче јаче избијати на видик и несугласица међу Александром и његовим најугледнијим војводама. Имајући намеру да зближи и уједини исток са западом, да створи једну државу македонско-персиску, Александар је желео да за се задобије своје нове поданике; отуда стаде угледнијим Персијанцима давати више државне чинове, сâм поче носити персиско одело, уводити персиске дворске обичаје (проскинезија), образова себи гарду из персиске аристократије и т. д. Све је ово вређало и озловољавало Грке и Македонце, који су овај рат сматрали као велики осветнички и пљачкашки поход, и којима је овакав поступак Александров изгледао као повлађивање варварима. Када се пак ово незадовољство претвори у војнички неред и заверу, Александар казни смрћу многе подозриве официре и коловођу (?) завереничког, младог војводу Филоту, па без икакве кривице и његова оца Парменипа, једног од најбољих својих ђенерала. После ових немилих догађаја Александар се пожури на север (329), пређе хиндукушке врлети (Паропамиз) па се спусти у Бактријану, где се Бес беше прогласио за краља. Њега лако савлада, па се онда упути даље на с. у Согдијану, пређе реку Окс и допре до Јаксарта, где подиже нову, „крајњу“ Александрију (Александрија Есхате-дан. Коценд?), а на десној обали речној одржа победу над Скитима. Затим се брзо врати натраг, те не-

милосрдно угуши народни устанак у Согдијани, и покори многе кнежеве бактриске, па се ту и ожени лепом Роксапом, ћерком једнога од њих. Али се у том крају већ јаче показа и деспотска ћуд Александрова, кога су силни успеси и несавесна ласкања (философ Анаксарх) покварили: ту је (у Мараканди-Самарканду) Александар, за време једне гозбе, својом руком убио заслужног војводу Клита (328), а доцније погубио и Калистена историка и философа, сестрића Аристотелова.

§ **203. Поход на Индију** (327—325). Оснажен новим војничким придоласцима из Европе (до 30 000) и великом помоћном војском азиских народа (40 до 50 000), Александар се крепе из Бактријане на Индију, у коју продре долином Кабула (327) после многих бораба и грдних напора. Утврдив савез и пријатељство с неким индиским кнежевима (Таксил), Александар пређе с војском Инд и сукоби се с моћним индиским краљем Пором (на левој обали Хидаспа) и победи га; учинив га само зависним, остави му владавину. Затим подиже и ту неке колоније (Букефалија, Никеја), па се онда упути даље на и. и допре до Хифаза, најисточније уточице Индове. Али кад хтеде и њу прећи и освајати долину Гангину, војска му одрече послушност, не хотећи већ даље ићи; све молбе и претње Александрове не помогоше, он се мораде враћати (326). Тада један део војске укрца на флоту, која ту буде саграђена а остатак пође сувим, обема обалама Инда ка ушћу његову, борећи се уз пут с многим јунаčким племенима (Александар тешко рањен). По доласку у Индиски Океан, Александар

принесе жртве Посеидону (и ту нова колонија) па онда флоту поверн Неарху, који је поведе Персиском Затону. Копнену пак војску подели Александар на двоје: једна се враћаше преко Арахозије и Драгијане, где јој је требало угушити неке немире, друга, у којој је био и сам Александар, обалом преко страшних пустиња гедрозиских и караманских, у којима му пропаде скоро половина људства (325). Преко Персепоља врати се Александар у Сузу, где отпоче нови, организаторски посао своје велике државе.

§ **204. Године мира** (325—323). — Сада је тек настала за Александра друга и главнија половина његова рада: стапање двеју култура, мирење Грка и Персијанаца. Да би овоме и сâм примером претходио, ожени се (поред Роксане) Барсином (Статиром), кћерју Даријевом; њену сестру дâ свом омиљеном другу и војводи Хефестиону, затим ожени на стотину својих војвода и официра најодличнијим Персијанкама и Мађапкама, а до 10 000 својих војника бољим кћерима персиским, све их богато дарујући. Па изводећи и даље своју велику замисао, Александар узе у војску велики део Иранаца, обучаваше их грчком језику и македонској војној служби и удружи их с Македонцима у једна војна одељења. Ну због овога му се војска побуни, те је једва умири: 10 000 ветерана богато обдари и отпусти кућама (325). — Да би пак отворио путеве саобраћају и трговини те и мешавини својих народа, поче подизати нове друмове, чистити речна корита, градити пристаништа, заснивати нове градове насељавајући их већином

Грцима, главним носиоцима образованости. Усред ових радова Александра је постигла велика жалост: смрт драгога му Хефестиона (525), кога је сахранио краљевским почастима. Своју велику тугу гушио је грозничавом радљивошћу и све новим плановима (опловљење Арабије, колонисање обале Персиског Затона и др). Започињући све сам, покрећући и подстичући, лично руководећи највећи део ових послова, Александар је наскоро и умр̏о (323), у својој 33 години, изнурен радом и неуредним животом. — Име његово, колико је год познато у историји, толико је исто пунило легенде источних и западних народа кроз читаве векове.

3. Доба дијадоха (323—301).

§ **205. Дијадоси.** — Утицај Александрова рада осећао се још дуго после његове смрти; његова пак царевина, једва да га је надживела. Законита му жена Роксана родила је *Александра Ега* тек по смрти очевој, те отуда Александар и није за живота свога одредио наследника. Врховне војводе одлуче да одрже јединство државно и престо очувају Александрову посмрчету, али војска извиче за краља Александрова полубрата, тупоглавог *Филипа Архидеја.* После крвавих сукоба међу појединим одељењима војске и војводама, најпосле се утврди: да војвода *Пердика,* коме је Александар (као „најдостојнијему") на самрти поверио државни печат, буде намесник уз *оба краља* и врховни управник читаве царевине. Пердика пак задовољи остале војводе тиме што им раздаде по-

једине области на управу. Али се убрзо међу овим *делиоцима* („дијадосима“) Александрове државе отвори читав низ крвавих бораба и злочинстава, а све то заврши распадом велике царевине на веће и мање државице, с новим династијама од Александрових војвода.

§ **206. Главнији дијадоси.** — Велика Александрова држава била је подељена на некаквих 30 ђенерала, међу којима су били ови најглавнији: *Антипатар* и *Кратер*, којима остаде управа над Македонијом и Грчком; *Птолемеј*, Лагов син, доби Мисир; стари *Антигон* задржа највећи део Мале Азије (Велику Фригију, Ликију, Памфилију) где га је још Александар, одмах по освојењу тих крајева поставио за управника; *Лизимах* доби Тракију и Битинију и т. д. У источним областима остадоше већином сатрапи домороци, које је још Александар испостављао.

§ **207. Ламиски рат** (323—322). — Глас о смрти Александровој још је један пут оживео грчке наде на ослобођење. Скоро цела Грчка намах се узбуни а средиште читавог покрета и сада би *Атина*. Одмах се склони савез (Етолија, Акарнанија, многи пелопонески и тесалски градови) коме се Атина истаче за вођа. Атински војвода Леостен отпоче борбу по Тесалији, куда се из Македоније с војском упути Антипатар да устанак угуши. После неколико сретних сукоба, Леостен опседне Антипатра у граду *Ламији* (отуда Ламиски рат). Али Македонцима дође у помоћ из Азије војвода Кратер и у бици код Кранона (322) надбију са-

везничку грчку војску. Устанак одмах малакса, савез се растури, свуда се опет уздигоше олигарси, који су нагињали македонској владавини. Атинско пристаниште (Минихију) заузе војска македонска, демократска странка, која је све до овог времена управљала Атином и нешто је опоравила, сада буде оборена; аристократи ојачаше (само богатијим грађанима буду остављена грађанска права) и *Фокион* дође на чело атинске државе. Демостен да не би пао жив у руке, сâм се отрова на острву Калаурији (322).

§ **208. Нова деоба** (321). — Још Грчка није била добро ни умирена, а Антипатар и Кратер се морадоше кренути у Азију, где већ отпочеше ратови Александрових војвода. Намесник Пердика циљаше па царску круну те се тога ради ожени Александровом сестром (Клеопатром) чиме узбуни против себе остале војводе који склопе савез противу њега (Антигон, Антипатар, Кратер и Птолемеј). Но у Мисиру, куда се Пердика упути да казни једнога од својих противника, охолога Пердику убију његови официри (321). У Сирији се тада састану савезници и учине неке измене у досадашњој деоби Александрове државе. Антипатар буде изабран за намесника те се сада с Александровом породицом упути у Македонију, да одатле управља читавом царевином. Од нових власника, који сада добише поједине области, најглавнији је млади *Селеук* (један од убица Пердикиних), који доби на управу *Вавилонију*.

§ **209. Распад Александрове државе.** — Мир који наста по овој деоби био је кратка века. Смрт осамдесетогодишњега Антипатра (318) била је узрок новим борбама. Обишав свога сина, обеснога *Касандра*, Антипатар одреди себи за последника старог војводу *Полисперхона*, противу кога се сада подиже незадовољни Касандар; уз онога пристану једне (Птолемеј и Антигон), уз Касандра друге војводе и борба се распламти и по Азији и Европи. Касандар нај-

после остаде победилац у Македонији и Грчкој, па се докопа и краљевске породице; Александрову мајку, сêду Олимпију, погуби, осветив јој се тиме за убиство краља Филипа-Архидеја и његове жене, а Роксану и сина јој затвори у Амфипољ. У Азији пак стари Антигон оста победилац над свима својим противницима и поста господарем скоро свих азиских области. Противу силног Антигона удруже се сада остале војводе (Касандар, Птолемеј, Селеук, Лизимах и др.) и рат отпоче с новом жестином (315). После неколико година борбе, утврди се мир, који је трајао врло кратко, па се рат настави с новом огорченошћу. Касандар најпре уби Роксану и сина јој (311) чиме уништи законите представнике државног јединства, а остале војводе побише и остале чланове Александрове породице (Полисперхон другог сина Александрова и Барсипина: Хераклеја, 309; Антигон: сестру Александрову, Клеопатру 308). Тада се војводе један за другим прогласише за *краљеве* (306), а борба се и даље настави.

Да би Грчку отргао Касандру, Антигон пошље у Атину (још 307) с војском и флотом свог младог и јуначног сина *Димитрија Полиоркета*, који, обећав слободу и демократску управу Атињанина, успе да из Атине прогна *Димитрија Фалерца*, који је њоме у име Касандрово управљао неколико година (318—307), и за које се време Атина брзо опоравила те постала опет стециштем грчких философа и уметника тога доба (философ Теофраст, писац комедија Менандар, сликар Протоген). Ну на скоро мораде Димитрије Полиокрет. на позив очев, оставити Атину, јер се на истоку отворише нове борбе. После сјајне победе Димитријеве на острву Кипру (306, од кога времена и доби надимак „Полиоркет"), које оте Птолемеју, противници његова оца наново напрегоше све своје силе и након многих сукоба најпосле дође до одсудне битке код Ипса (301), где савезници победе; 80-годишњи Антигон погибе а син му се Димитрије с нешто војске бегством спасе у Феникију, која му с Кипром једино и оста у власти. Победиоци тада поделе Антигонове земље и Александрова се држава распаде за навек на неколико држава и државица *(епигони)*.

4. Епигонске државе.

§ 210. Веће државе епигонске. — После пуне две десетине крвавих ратова између Александрових војвода, најпосле се његова велика царевина распаде на *три велике* (Сирија, Мисир, Македонија с Грчком) и неколико мањих државица (по М. Азији). Борбе се продужише још за неко време и то у главном на земљишту македонско-грчком, где Антигонов син Димитрије Полиоркет покушаваше да отме власт Касандру, сину Антипатрову (§ 206). Ну за живота овога, Полиоркет не имађаше великога успеха, али кад Касандар наскоро умре (297), а његови се синови завадише око престола, Димитрије успе те завлада Македонијом и Грчком (294). Истина да Македонију убрзо изгуби, те она за кратко време (288—279) промени три господара (епирског краља *Пира*, трачког краља *Лизимаха* и једног мисирског краљевића *Птолемеја Керауна*), али је доцније опет поврати његов син *Антигон*, те ту и заснова своју династију *Антигоновића*. У Сирији и Мисиру пак за све време трајања ових држава, остале су династије њихових првих основалаца, *Селеука* и *Птолемеја* (§§ 206, 208).

§ 211. Сирија (323—64 пре Хр.). — Без мало све земље којима су некада владали персиски Ахеменовићи, сада су биле у рукама Селеуковића. Али поред све војничке и политичке подобности оснивача ове државе (Селеука I) и неколицине његових последника (Антиоха III Великог, 224—187), они нису имали довољно снаге да спрече одвајање појединих удаљенијих крајева своје државе. Тако се од Сирије врло рано (308) и врло лако издвојила Индија, где је раџа Чандрагупта ујединио велики део индостанских краљевина (§ 97, а). На пола века за тим (256) подигоше се Парћани под својим во-

ђем *Арсаком*, те издвојише читав Иран из државе Селеуковића; овима у власти оста Сирија и Месопотамија, и јужни део Мале Азије. Престоница им је била *Антиохија* (на Оронти), коју је подигао још Селеук I (назвав је именом свога оца Антиоха), и која се такмичила с Александријом лепотом својих зграда, својим научним збиркама, уметничким делима и т. д. Од других градова, што су их Селеуковићи подигли, знатнији су: *Селеукија* на Тигру, главно средиште грчке образованости у том крају и Палмира. — Смањеном и ослабљеном Сиријом владали су Селеуковићи (чија је поквареност и породичко убијање било главни узрок наредима и државном опадању) све док се нису Римљани умешали у међусобице озих источних државица те Сирију огласили за своју област (64).

§ **212. Мисир** (323—30 пре Хр.). — Већ сâм положај Мисира такав је да га је било лако издвојити из македонске царевине што се и десило одмах по смрти Александровој, под његовим војводом Птолемејем, сином Лаговим. Земаљско богатство, сретна мешавина нових досељеника Грка и Македонаца с културним Мисирцима, мудра управа Птолемејевића (Лагића) учинили су брзо Мисир једном од најнапреднијих земаља тога доба. Чувајући старо уређење и обичаје мисирске, радећи на зближавању Грка и Мисираца, помажући трговину и индустрију, прикупљајући у свој двор научнике и књижевнике грчке (Теокрит, Калимах), Птолемеји стекоше великих заслуга за ново ојачање грчке културе и ширење њено по Мисиру. Сва се трговина међу Европом и Азијом упути преко Мисира; његова престоница Александрија поста трговачким средиштем тога времена: феничанским градовима она преоте сву трговину, Атини сву славу културног огњишта светског („александриска периода"). У погледу трговине, радиности и богатства једва да су се с њом тада могли такмичити Картагина и острво Род. — За овако нагао напредак мисирски веома су заслужна три прва Лагића (Птолемеј I Сотер, 323—285; Птолемеј II Филаделф 285—247; Птоломеј III Евергет 247—222); из тога је времена фарска кула светлиља, тада је обновљен стари канал међу Нилом и Црвеним Морем, тада је заснован музеј и александриска библиотека,

која је доцније бројала на 700 000 рукописа. — Ну после једног столећа напредовања и Мисир поче опадати. У борбу Птолемејића са Селеуковићима око Сирије, уплетоше се Римљани те и Мисир подвластише (30 пре Хр.).

§ 213. **Македонија с Грчком** (323—146 пре Хр.). — После дугих и крвавих бораба најпосле се у Македонији утврдила владалачка лоза *Антигоновића* (277). Но изнурена многим ранијим отмичарским ратовима, насртајем Келта (279—278) који нагрнуше и опустошише читаву Македонију и Средњу Грчку (оснивање Галатије у М. Азији), ослабљена непрестаним исељавањем на исток, Македонија је била најслабија међу трима великим државама епигонским. Отуда су Антигоновићи с тешком муком одржавали под својом влашћу грчке државице, код којих се, поред све слабости и немоћи, никад није гасила тежња за слободом. И тек што би се македонска војска, по угушењу каквог устанка у једном или другом грчком граду или области, повукла на север да одбрани Македонију од упада каквог варварског народа, у Грчкој се, опет јављао покрет за ослобођењем: на једном би крају Грци оборили македонску странку (већином олигархиску), на другом би прогнали каквог македонског градског управника са македонском посадом и т. д.; то су били обични догађаји којима је испуњена грчка историја овога времена.

§ 214. **Етолски и Ахајски Савез.** — Овако ослабљени Антигоновићи нису могли спречити да се у Грчкој (око половине III ст.) не створе два савеза: *Етолски* и *Ахајски*. Етолци се сада први пут јаче истичу у грчкој историји; али повучени

у своја брда, природом одвојени од осталих сународника, они су и сада још били полуобразовано племе, које је своје јединство и своју снагу трошило на насилно подвлашћивање и пљачкање околних области. Много је важнији био *савез (10) ахајских градова*, који се нарочито уздиже и ојача када му се придружи и град Сикион, и када за председника (стратега) савеза би изабран млади и даровити Арат, који је (од 245) за читавих 30 година био душа савеза и главни руковођ његовим пословима. Радећи на томе да у Ахајски Савез увуче што више грчких државица (нарочито из Пелопонеза) те да тако оснаженој Грчкој очува самосталност и слободу, Арат је неколиким градовима (Арго, Мегалопољ и др.) помогао те прогнаше своје тиране („нова тиранија") и уђоше у савез; други пак грчки (градови Коринат, Атина) отераше македонске посаде па се такође придружише савезу. Али ово ширење савеза наиђе на јак отпор у Спарти, која се у ово доба нагло окрену реформама своја два млада и родољубива краља.

§ 215. Реформе спартанских краљева Агиса (IV) и Клеомена (II). — Дугим историским развитком у Спарти се беше са свим изменио стари „Ликургов устав" (§§ 123—125). Непрестаним ратовима дорско је племе било толико сатрвено да је сада правих Спартанаца (дорског порекла) било једва неколико стотина (700) људи. Укидањем закона о неотуђивости баштина (после Агезилаја), сва спартанска имања дођоше у руке једне стотине дорских породица, код којих је сада била и сва државна власт. Да обнови „Ликургово доба",

да поврати стару „једнакост“ у имању а с њом и стару простоту у животу, и отпоче своје реформе млади краљ *Агис* (IV), када у својој 20 години дође на престо спартански (245—241). Сиромашнијим грађанима опрости дугове, предузе нову деобу земљишта и раздаде га перијецима, хотећи их тиме уздићи у спартанске грађане. Овакав његов рад веома узбуни спартанске олигархе, који га најзад осуде и убију. — Али се с његовом смрћу не прекиде реформовање спартанске државе; његов посао настави после неколико година, на много широј основи, млади и даровити краљ *Клеомен* (235—221), син највећега Агисова противника (краља Леониде II), кога наследи на престолу у својој 19 години. Идући обазривије свом циљу, Клеомен хтеде најпре да створи себи одану војску, чега му ради ваљаде отворити рад с Ахајским Савезом. И кад одиста добро уреди своју најамничку војску, у неколиким сукобима надби Ахајце, врати се нагло у Спарту и ту отпоче насилно изводити своје реформе: побије ефоре и укине ефорске чинове, прогна 80 олигараха, одузе имања богатим породицама, подели га на једнаке делове и разда сиромашнијим грађанима, и многим перијецима даде спартанска грађанска права, чиме војска спартанска опет порасте на четири хиљаде хоплита. Извршив ову револуцију, Клеомен поче сада радити да Спарти поврати стару хегемонију над читавим Пелопонезом, са чега мораде доћи до новог рата с Ахајским Савезом. Тада Арат погази сву своју прошлост и противу Клеомена позва у *помоћ Македонце*. Тадашњи македонски намесник (младолетног краља Филипа III) *Антигон Дозон*, једва дочека

ту прилику да Грчку опет доведе под македонску власт, па се с великом војском (20 000) крене на југ, где му се придруже Ахајци и њихови савезници те у крвавој битци код *Селазије* (221) надбије Спартанце под Клеоменом. Македонска се моћ још једном утврди скоро у читавој Грчкој (без Етолије). Клеомен је као бегунац самоубиством завршио свој живот у Мисиру (219) а Арата је у Ахајском Савезу доцније (213) достојно заменио родољубиви Филопемен („последњи Грк"). — Али се у ово доба са запада већ приближивала сила, којој ће убрзо подлећи и Македонија и Грчка: Римљани су се већ хватали Балканскога Полуострва и није протекло ни пола столећа а оне су обе постале римским провинцијама (Дозонов последник, Филип III надбијен код Киноскефале 197; његов син Персеј код Пидне 168). Македонија је постала римском облашћу 148, а Грчка као „Ахаја" 146.

§ **216. Мање државе епигонске.** — Осем три велике, било је у М. Азији још неколико мањих државица, које су постале распадом Александрове царевине. Оне су најпре биле већином делови већих држава (Ангигонове, Селеукове) док се нису временом издвојиле у засебне државице, користећи се непрестаним ратовима из доба дијадоха. Од ових државица главније су биле:

а) *Пергамска краљевина* (283—133), на западном приморју Мале Азије с главним градом Пергамом (храм, библиотека, пергаменат). Притешњени са свију страна грабљивим суседима (Македонија, Сирија), пергамски су краљеви (*Атал* и његови последници) врло рано потражили пријатељство и помоћ римску. Као римски штићеници успели су да прошире нешто своју државу, а последњи пергамски краљ, Атал III завешта (?) све своје благо и државу Римљанима, која тада поста римском провинцијом („Азија", 133).

б). *Понтиска краљевина* (801—63) захватала је најпре један мали део јужног приморја Црнога Мора (око Халиса) ширећи се одатле обалом па и. и з. До највеће снаге и величине дође за владе Митридата VI (120—63), крвног душманина римског. Своју државу Митридат прошири и над грчким насеобинама северне обале Црнога Мора, а хотећи је раширити и над Малом Азијом завади се с Римљанима, те у борби с њима изгуби и живот и државу (63).

в). Незнатније су биле државице: *Битинија* на з. *Јерменија* на и. и *Кападокија* на ј. од Понтије. Ширењем римске државе по М. Азији, оне су једна за другом постајале римским провинцијама.

г). И *Палестина* је за једно време била слободна. Над њом су најпре дуго владали мисирски Птолемеји — за чије су време пренесене свете књиге јеврејске у библиотеку александриску и ту преведене на грчки, („превод седамдесеторице"), — па онда дође под власт Селеуковића. Пљачкање и вређање вере јеврејске нагна Јудејце на устанак (177) коме вођ беше најпре свештеник *Мататија*, а после његови синови. Након крвавих бораба са сирским краљевима, Јевреји се најпосле ослободише те за једно *сто година* беху независни и слободни (доба *Макавеја*). Унутрашњим борбама двеју политичко-верских странака, *садукеја и фарисеја*, користише се Римљани те на престо јеврејски подигоше туђинца Ирода (38) опаког тиранина, преко кога Римљани најпре посредно а по његовој смрти (4 г. по Хр.) непосредно овладаше и Палестином.

5. Култура овога времена.

§ 217. Јелинистичка култура. — Силни ратови што се по смрти Александровој отворише по западној Азији, извлачили су из Грчке и Македоније велики део људства, које је, као најамничка војска, ступало у службу једноме или другом војводи. За војницима се упутише занатлије и трговци, научници и уметници: читава струја грчко-македонског исељавања пође на исток. Ови ранији

и доцнији исељеници пунили су старе источне градове или стварали нове, носећи на исток свој језик, своје обичаје, *своју културу*, мешали се тамо с источним народима и стапали се с њима у једну народносну целину. На овај је начин *појелињена* скоро сва Мала Азија, а Сирија, Месопотамија и Мисир већим делом, т. ј. у овима је остала и даље стара народносна основа али су средњи и виши редови у друштву били јелински или бар *јелинизовани*. Грчки језик потиште народне језике на положај простих народних говора, а он поста језиком виших друштвених редова, службеним и књижевним језиком. Али је грчка образованост, продирањем у источне, већ културне земље, претрпела неке измене: додиром с другим културама, она је и сама примила у се много туђих, културних елемената; отуда је она и изгубила свој *ужи* и *јелински* карактер, те постала *јелинистичком* и *општом* (космополитска). Средишта ове нове образованости били су многи градови по Азији и Африци (Антиохија, Селеукија, Пергам и др.), али је међу свима од највећег значаја била *Александрија* (библиотека, музеј, академија), која и даје читавој периоди своје обележје и име („Александриско Доба“).

§ 218. **Песништво.** — С пропадањем грчке слободе, опадала је и грчка песничка снага. Управо правих песника и нема у овој александриској периоди: песме су већином у стиховима изнесена разна научна питања (из астрономије, медицине, историје). Главни је представник ове врсте поезије („певај само оно за што можеш јемчити“) *Калимах*

из Кирене (око 250) са својим спевом „Хекубом“ — Једина врста песништва која је у ово време најјаче процветала — а тада се и јавила — јесте *буколичка поезија* (идила), чији је најбољи представник *Теокрит* из Сиракузе (око 270), са својим песмама из *пастирског* живота. Поред ње је још и *епиграм* био боље обрађена врста песништва. И *комедија* је у овој периоди имала неколико бољих представника, међу којима је на првом месту Атињанин *Менандар* (342—290), од чијих су (109) списа очувани само поједини делови. С опадањем политичког живота у Грчкој, и грчка је комедија (после Аристофана) губила свој политички карактер; она сада износи и псмева махне обичног, породичног и друштвеног живота, уноси у игру случајност и заплет (интригу), постаје управо мајком данашње комедије („О Менандре! о животе! ко се међу вама на кога угледа?“).

§ 219. **Науке и философске школе.** — Нагомиланост разних рукописних дела по великим библиотекама тога доба, нарочито у Александрији, природно је упутила научнике на критичко испитивање, сређивање, упоређивање, и тумачење текста старијих писаца. Све је то тада обухватала *граматика* (критика, лексикографија, метрика и т. д.), која је имала своје главне представнике у александриским библиотекарима (полихистор Ератостен, Аристарх и др.). — Поред филологије највећма су у овој периоди унапређене *природне науке* и *математика; медицина* се у *Александрији* први пут почиње научно обрађивати (секцирање); напретку *ботанике* и *зоологије* јако су по-

магале научне збирке зоолошке и ботаничке (зверињаци, ботанички вртови); за астрономију је било потребних *справа*. У природним је наукама пут прокрчио *Аристотел*, а у математици су били чувени: Еуклид (око 300), Ератостен (примењује математику на геометрију) и *Архимед* (у Сиракузи, погинуо 212); као физичари су знаменити Архимед и Херон („Херонова лопта“); као географ већ поменути Ератостен (276—193); у астрономији Аристарх (око 260) чак износи поставку о непокретности сунчевој и покретању земљину.

а) *Беседништво* је у овој периоди имало свог јединственог представника у Демостену („Филипике“). Његов најјачи противник био је чувени говорник Есхин. — Доцније су само изучаване беседе великих говорника ранијег времена те стварана *теорија о беседништву* (основа јој Аристотелова реторика). Чувене реторске школе тога доба биле су у *Атини* и *Роду*. — *Историја* се такође своди на прикупљање историске грађе, њено критичко одабирање и сређивање (историографија).

б). *Философија*. Управо тек у ово александриско доба и пада философски и научни рад највећег знаца старога света, Аристотела. Својим учењем он је у многоме и дао практични правац философији тога времена, када су потпуније и изведена начела двеју ранијих философских школа: *киречке* и *киничке*, које сада имају своје главне представнике у *Епикуру* (341—270) и *Диогену из Синопе* („луди Сократ“). Не као нове философске школе него као даља извођења и последице већ постављених начела налазе се у *стоичкој* и *скептичкој* философској школи. Прве је основалац Кипранин *Зенон* (340—260), који, полазећи од киничке основе о сузбијању својих страсти и осећања, учи, да човек треба у животу да се управља по свом *разуму*, да живи као мудрац, да собом влада и да му душу никад не потреса ни туга ни

радост. Из судара пак разних философских наука избила је *сумња* (скепса) да се права истина и може пронаћи. Тако је постала скептичка школа *Пиронова* (савременика Александрова), која је тврдила да се до праве истине и не може никад доћи: људи могу имати своја мишљења о стварима али им суштину не могу дознати.

И тако се грчка философија завршила сумњом и одрицањем као што се грчка историја завршила општом изнуреношћу и политичким расулом.

§ 220. **Уметности.** — Обоситост александриског доба лепо се огледа у уметностима тога времена. Као год што су тадашњи политички догађаји велики, чудесни, тако се и уметници старају да створе нешто особито по величини, по сјају, уопште да произведу утисак (ефекат).

а). У *неимарству* ове периоде дорски се стил слабо употребљавао; јонски је много губио од своје чистоте, али је коринтски сада био у пуном јеку. Архитектонских споменика овога времена мало је очувано; *Лизикратов споменик* је најлепши остатак овога доба а карактеристичан још и са своје *округлине*.

б). *Ликорез.* Осем неколико дивних ликова (*Белведерски Аполон* у Ватикану, како неки мисле најлепша статуа старог времена), вајарски су радови ове периоде већином јако уочљиви или са своје огромности или са својих мотива; израда је пак (техника) била изврсна. Најчувенији радови овога доба јесу они Александрова вајара *Лизипа* (372—316), чије су огромне статуе Зеуса и Херакла биле тада веома на гласу. Лик бога сунца на Роду од његова (?) ученика *Хареса* била је права грдосија (70 лаката = 50 м. вис.). Из овога је вре-

мена и натприродни кип *Херкула Фарнеског*, (можда копија каквог Лизипова рада) и страшна група *Лаоконова* (Сл. 49; од тројице родских вајара: Аге-

Сл. 49. Лаокон (Ватикан).

зандра, Полидора и Атенодора?) Не зна се пак ни творац ни време најлепшег дела класичког вајарства, *Афродите (Венере) Милоске* (Сл. 50).

в). Највећи *сликар* овога времена био је *Апел*, чије су нарочито чувене слике Александра Великог, који је једино њему и допуштао да га слика (Александар Громовник, слика Александрова Бу-

Сл. 50. Афродита Милоска (Париз).

кефала). Али је у овој периоди и *сликарство* почело нагло опадати као што уопште беше опао сав *политички* и *уметнички* живот грчки (сем философије).

LIBRARY
FEB
5
1891
UNIVERSITY
OF TORONTO